

társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

esély

99 2-3

A tartalomból

AMARTYA SEN
A relatív szegény

GÁTHY VERA
Hajléktalanság Oroszországban

SULYOK LÁSZLÓ
Munkások és munkalehetőségek a háború előtt, alatt és után

ESÉLY 99/2-3

Kiadja a Hilscher Rezső Szociálpolitikai Alapítvány.

Szerkesztőségi cím: 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/B
(ELTE Szociálpolitikai Tanszék)
Telefon: 266-9833/298

A folyóirat megjelenését támogatta: a Soros Alapítvány, a Szabad Sajtó Alapítvány,
a Nemzeti Kulturális Alap és a Budapest Bank.

Meg nem rendelt kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Előfizethető a szerkesztőségénél.

Megjelenik kéthavonta.

Terjeszti a „Sziget” Rehabilitációs Kiszövetkezet.

E számot szerkesztette:
LÉVAI KATALIN főszerkesztő
LÉVAI JÚLIA olvasószerkesztő
WEBER ATTILA szerkesztő

A szerkesztőség munkatársai: Bánfalvi Adrienne, Berény Márta, Moksony Ferenc.

Szerkesztőbizottság:
Balipap Ferenc, Bíró András, Csepeli György, Ferge Zsuzsa (elnök), Gönczöl Katalin,
Hegyesi Gábor, Juhász Pál, Léderer Pál, Nagy Endre, Orosz Éva, Pataki János,
Pik Katalin, Salgó Lajos (NSZK), Semjén András, Somlai Péter, Szabó Dénes (Kanada),
Szalai Júlia, Szelényi Iván (USA), Talyigás Katalin, Tausz Katalin, Georg Vobruba.

Grafikai munkatárs: Gombos Gáspár
Szöveggondozó: Haraszi Judit
Tördelőszerkesztő: Nyíri András
Készült a NEOTIP Bt. nyomdájában
Felelős vezető: Naszályi Gábor

ISSN 0865-0810

esély

99/2-3

társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

TANULMÁNYOK

- 3 **Amartya Sen:** A relatív szegény

KITEKINTÉS

- 17 **Gáthy Vera:** Hajléktalanság Oroszországban

MAGYAR VALÓSÁG

- 31 **Sulyok László:** Munkások és munkalehetőségek a háború előtt, alatt és után
59 **Révész Piroska:** A helyettes szülői szolgáltatás

SZOCIÁLISMUNKÁS-KÉPZÉS

- 79 **Gáspár Pál:** A társadalmi változások hatása a curriculumra
94 **Budai István:** No, hol is tartunk...?
104 **Szoboszlai Katalin:** Helyzetkép a terepoktatásról a szociálismunkás-képzésben Magyarországon

RECENZÍÓ

- 121 **Ferge Zsuzsa:** Mit kezdhethünk itt a „harmadik út”-tal? (Anthony Giddens: *A harmadik út*)
123 **Pik Katalin:** Partnerkapcsolat – recenzió a szociális munka szupervíziójának jó gyakorlatáról (*Good practice in Supervision*)

AMARTYA SEN

A relatív szegény¹

1. Bevezetés

Amikor 1941. január 6-án, még a második világháború ágyúdörgéseinek hangjai közepette Rooseveltnél elnök bejelentette, hogy „az eljövendőben... olyan világot fogunk építeni, amely négy alapvető szabadságjogon fog nyugodni”, és ezekbe a jogokba belefoglaltatott a „szabadság a szükség szorításától” is, tulajdonképpen azt hozta szóba, ami rövid időn belül a háború utáni időszak egyik legtöbbször vitatott témája lett. Bár a szegénység világméretű megszüntetéséről sok szó esett különböző nemzetközi fórumokon, ám a lehetőség mégiscsak a gazdagabb országokban merülhetett fel komolyabban. Ezekben az országokban a világháború harcait a szegénység elleni küzdelem követte, és a politikai csatározások egyik fontos területe lett a szegénység megszüntetésének lehetősége.

A gazdagabb országokban azonban meglehetősen nagy a bizonytalanság és a zűrzavar a szegénység meghatározásával kapcsolatban, bizonyos kérdések újra és újra felmerülnek. Az „abszolút” vagy a „relatív” szegénységre kell-e összpontosítani az erőket? A szegénységet úgy kell-e meghatározni, hogy húzzunk egy egyértelmű vonalat, amely alatt az emberek – bizonyos értelemben – „abszolút módon elszegényedtek”, vagy egy olyan szintet kell meghatározni, amely „abban az országban általános” életszínvonalra vonatkozik? Ezek a kérdések – ahogyan ebben az írásban is megfogalmazódik majd – nem szólnak eléggé világosan a valódi problémákról. Úgy tűnik azonban, hogy mindezen problémák ellenére kialakult egy konszenzus a gazdag országokban arra vonatkozólag, hogy a szegénység „relatív” szemléletét részesítik előnyben. Wilfred Beckerman és Stephen Clark így írnak erről egy nemrég megjelent, fontos tanulmányukban, amely a brit szegénység és a társadalombiztosítás helyzetét elemzi az 1961 utáni időszakban: „A szegénységet a »relatív« szegénység fogalmaival írtuk le, amely a fejlett országokban általánosan elfogadott koncepció lett.”

Valóban sok érv szól a „relatív” megközelítés mellett. Különösen akkor, ha a leegyszerűsítő abszolút elmélettel szembeállítva vizsgáljuk a relatív szemléletet, amely teljesen új megközelítést jelentett a szegénységtan elméletek sorában. Mindezek ellenére én amellet érvelek, hogy végső soron a szegénységet egy priméren abszolút jelenségnek kell tekinteni, és az abszolút

¹ Az Oxford Economic Papers-ben megjelent írás rövidített fordítása (1983., 153–169. o.).

szint meghatározását a régebbi, hagyományos módszerektől teljesen eltérő módon kell elvégezni. Ennél is fontosabb azonban, hogy az abszolút és relatív jelenségek közötti különbség sokszor elmosódik és – az alábbiakban ezt a nézetemet fogom kifejtetni – a nehézségek gyökerénél az a sokkal általánosabbnak tekinthető kérdés rejlik, hogy vajon megállapítható-e egy abszolút életszínvonal? Részletesebben: azt állítom, hogy az abszolút depriváció az egyén képességei (capabilities) tekintetében értelmezett relatív deprivációjára vonatkozik a javak, jövedelmek és források fogalomrendszerében.

Ez lesz tehát a fő témám, de mielőtt az általános kérdésekre rátérek, egyértelművé szeretném tenni, hogy hiszek a szegénység szűken értelmezett relatív megközelítésének fontosságában, vallom, hogy ez a szemléletváltás igen értékes volt a maga helyén, a szegénységről folyó vitákban. A háború utáni évek során egy túlságosan is korai optimizmus volt érzékelhető a gazdaság országokban a szegénység visszaszorításával kapcsolatban. Ez az optimizmus azon alapult, hogy az élelmiszer és egyéb szükségletek alapján számított létminimumértékeket úgy határozták meg, hogy azokat a módszereket használták, amelyeket vagy Seeböhm Rowntree a maga híres, 1899-es és 1936-os yorki szegénységvizsgálatában dolgozott ki, vagy pedig azokat, amelyeket Charles Booth a londoni szegénységvizsgálatában használt, a tizenkilencedik században. A háború utáni becsült adatok, amelyek a fenti sztenderdek használt viszonyítási alapként, valóban nagyon kedvező képet mutattak. Úgy tűnt, hogy a dolgok jelentősen javultak az utóbbi években. Valóban, ha a jó öreg sztenderdek vesszük szemügyre, a kép bizonyosan sokkal kedvezőbb, mint a sötét, háború előtti idők képe. Például az 1951-es, harmadik yorki felvétel, amely Rowntree korábbi kutatásait követte, azt mutatta, hogy ha ugyanazokat a sztenderdek alkalmazzzák, a szegénység számított, munkásosztályhoz tartozó népesség aránya a korábbi – 1936-os – felvételtől 31 százalékos arányához képest 3 százalékra csökkent. Ennek a nagyarányú változásnak részben az általános gazdasági növekedés és a magas foglalkoztatási arány volt az oka, de az 1942-es Beveridge-jelentést követő, különféle jóléti programok – mint a családi pótlék, az általános biztosítás, a nemzeti segélyprogramok és az országos egészségügyi szolgáltatás – törvénybe iktatása is fontos szerepet játszottak a javulásban. A megváltozott helyzet – a néhány statisztikai probléma ellenére – valóban jelentős volt, de csekély alapot nyújtott ahhoz, hogy ki lehessen jelenteni: a szegénység elleni csatát megnyertük. Bár a munkáspárti kormány az 1950-es választási kampány során megkockáztatta azt a súlyos állítást, hogy a „szükség eltűnt”, továbbá, hogy a kormány „biztosította a teljes foglalkoztatást és a létszükségleti cikkek igazságos elosztását”, a kormánynak azonban valójában kevés oka lehetett a büszkélkedésre, ami a szegénység megszüntetését illette az akkori Nagy-Britanniában. Nagyon sokan éltek nyomorban és nyilvánvalóan megfosztottan az őket abban a társadalomban körülvevő javaktól, olyan javaktól, amelyekről úgy vélték (mint később igazolom, jogosan), hogy ezek az élethez szükséges javak. A szegénység elleni csata még igencsak messze volt attól, hogy nyeresre álljon.

Ebben az összefüggésben érdekes, hogy a szakirodalomban hangsúlyvált-

tás történt. A szegénység abszolutista felfogását egyre inkább felváltotta a relativista felfogás. Ennek azonnali hatása az lett, hogy napvilágra hozta a letagadhatatlan tény, hogy a szegénység megszüntetéséről szónokló, önelégült állítások csak a nem megfelelő abszolút standard fényében igazak. De ahelyett, hogy a régi abszolút sztenderdek érvényességét támadták volna a vitákban, a vizsgálat teljesen a relativista irányba fordult, és ez hosszú időn keresztül nem változott. A relativista megközelítés új, friss nézőpontot jelentett. Peter Townsend (1962) az általa ortodoxnak vagy hagyományos létminimumnak nevezett mértéket használta, amely a Nemzeti Segélyalap által meghatározott jövedelmi szintnél 40 százalékkal magasabb jövedelmet jelentett (plusz lakhatási költségek), és ezzel a módszerrel kimutatta, hogy minden hét brit közül egy szegénynek számított 1960-ban. Felmerültek más fontos kérdések is, pl. Dorothy Wedderburn (1962) vetett fel ilyeneket, és ezeket részletesebb és átfogóbb felmérések követték, melyek kapcsán a szegénység elleni csata igencsak kétesélyesnek tűnt. Bár én megkérdőjelezem a szemléletváltás alapjául szolgáló elméletet, természetesen nem vitatom a relativista megközelítés fontosságát, részben azért, mert feltette azt a fontos kérdést, hogy miként lehet meghatározni a szegénységi küszöböt, másrészt azért, mert segítségével lehetett megkérdőjelezni a régi abszolutista iskola módszerein alapuló, túl korai győzelmi kijelentéseket.

2. Relativizmus – mindenekfelett?

Peter Townsend, aki – más szerzőkhöz, pl. Gary Runcimanhoz hasonlóan – úttörő módon és messzemenően hozzájárult a relativista szegénységelmélet elterjesztéséhez, így ír:

„...a legjobb megközelítésnek az tűnne, ha a javakkal való ellátottságot a reáljövedelmek átlagos emelkedéséhez (vagy csökkenéséhez) viszonyítanánk...”

Ez az utolsó megjegyzés nyilvánvalóan ad hoc jellegű. Az általánosabb érvelés azonban meglehetősen hatásos. Először is a szükségletek abszolút szintje nem ugyanaz a dolog, mint a szint időbeli állandósága. A relativista megközelítés a deprivációt úgy tekinti, hogy egy-egy személy vagy egy háztartás az adott társadalomban a szokásos mértéknél kevesebbet tudott elérni, mint a többi, de ezt a viszonylagosságot nem szabad összekeverni az időbeli változással. Így tehát az a tény, hogy „az életszükségletek nincsenek pontosan rögzítve”, sem itt, sem ott nem állja meg a helyét, erősen megnehezíti az abszolutisták, illetve a relativisták vetélkedő állításának összehasonlítását. Még az abszolutista megközelítésben is érvényes, hogy a szegénységi küszöb függ néhány változótól, és nincs a priori oka, hogy ezek a változók ne változnának az idő előrehaladtával.

A második probléma talán bonyolultabb. Különbösg van ugyanis aközött, hogy valakinek viszonylag kevesebb jutott, mint másoknak, illetve aközött, hogy valakinek abszolút kevesebb jutott a javakból, mert mások mögé került a társadalmi rangsorban. Ezt az alapvető megkülönböztetést, amelyről azt gondolom, hogy meglehetősen központi jelentőségű ebben a vitában, meg-

világíthatjuk az egymástól függések egy másik fajtájával – amelyeket Fred Harsch (1976) tárgyalt az ún. „helyzeti javak” (positional goods) elemzése során. Valakinek az a helyzete, hogy egy kellemes, nem zsúfolt tengerparti strandot élvezzen, függhet egyszerűen attól, hogy birtokában van bizonyos információknak, nevezetesen annak, hogy egyszerűen ismer ilyen, nem túlzsúfolt helyet, míg másoknak nincs ilyen információja. Így az abszolút előny, amelyre szert tesz – tehát, hogy egy kellemesen üres parton strandolhat –, relatív helyzetének függvénye, hiszen olyan ismeret birtokában van, amely másoknak nincs meg. Az lehetséges, hogy valaki erőfeszítéseket tesz a szükséges információk megszerzésére, de ez nem azért történik, mert viszonylag jobb vagy azonos helyzetbe akar valaki kerülni a többiekhez képest, hanem mert abszolút jól akarja magát érezni és ehhez az kell, hogy másoktól eltérő információi legyenek a tengerpartokkal kapcsolatban. Így tehát valakinek az abszolút előnye – nem csupán a relatív sikere – függhet a más helyeken megszerzett relatív pozíciójától. Amikor az abszolutista vs. relativista megközelítést vizsgáljuk, fontos világossá tennünk, hogy milyen mezőről (space) beszélünk. Ha a szükségleteket, javakat stb. összekeverjük, ez nem fog segíteni abban, hogy megértsük a különböző megközelítéseket. Ezért szükséges olyan kutatási tervet készítenünk, amely közelebbről megvizsgálja a különböző mezők közötti kapcsolatokat.

Mielőtt erre rátérünk, nézzük meg más megközelítésben is a relativista szemléletet – ezt Fiegehen, Lansley és Smith alapvetően fontos munkája alapján fogom megtenni, melynek témája „A szegénység és haladás Britanniában 1953 és 1973 között” volt. Ők így érvelnek:

„... A szegénység kérdése iránti megnövekedett érdeklődés nagymértékben abból a felismerésből származik, hogy a társadalomnak kötelessége segíteni a viszonylagosan rosszabb helyzetben lévőket.”

A fenti, keményen relativista megközelítés egyik következménye, hogy a szegénységet nem lehet – egyszerűen nem lehetséges – felszámolni, és egy szegénységellenes program soha nem lehet teljesen sikeres. Mint Fiegehen, Lansley és Smith megjegyzi, mindig is lesznek a társadalomban olyan emberek, mindig is lesz a társadalomnak egy olyan szelete, akik relatív értelemben rosszabb helyzetben lesznek, mint mások. Ezt a jellemző vonást meg lehet változtatni, ha másképp értelmezzük a relatív megközelítést, pl. úgy, hogy megadjuk az átlagjövedelem 60 százaléka alatt élők számát (így ez a szám akár zéró is lehet). De továbbra is nehéz lesz megítélni – ha akármelyik tisztán relatív szemlélet alapján állunk –, hogy mennyire sikeres egy szegénységellenes program, és így felállítani valamilyen sorrendet az eltérő stratégiák értékei szerint, mivel a mindenki számára nyereséget jelentő gyarapodást értelemszerűen le kell számítolni. További problémát jelenthet ennél a módszernél, hogy egy esetleges gyors gazdasági hanyatlás, krízis esetében, amikor a recesszió vagy a depresszió miatt sok ember kerülhet nehéz helyzetbe, a módszer nem jeleníti meg szükségszerűen a jelentősen megnövekedett szegénységet, hiszen a relatív kép nem változik. Nyilvánvaló, hogy abban a folyamatban, amelynek során Charles Booth vagy Seebohm Rowntree ódivatú szegénységkonceptióját megpróbáltuk finomítani, a szegénység egy igen lényeges jellemzőjét kihagytuk az elemzésekből, és ezt az „egyenlőt-

lenség mint olyan” nem teljesen tisztázott fogalmával próbáltuk meg helyettesíteni.

Néhány szerző a szegénységet az egyenlőtlenséggel azonosnak tekinti. Az amerikai szociológusok, Miller és Roby az alábbi álláspontot képviselik:

„Ha a szegénység kérdését a rétegződéelméletek fogalmával próbáljuk meg leírni, eljutunk az egyenlőtlenséghez. Ez a megközelítés lehetővé teszi, hogy elmozduljunk a létminimum-számítások kényszerétől, amely többnyire csupán valamilyen áltudományos akkurátusságot jelentett. Ehelyett azt nézzük meg, hogy mi a természete és mekkora a mértéke annak a különbségnek, amely az alsó 20 vagy 10 százalék és a társadalom többi része között fennáll.”

Másutt (Sen 1981) már megkíséreltem mellett érvelni, hogy a fenti nézőpont alapjai meglehetősen zavarosak. Az általános gazdasági fellendülés hirtelen csökkenésének – amely széles körű éhezést és egyéb nehézségeket hozna magával – bármilyen szegénységelmélet szerint azt kell jelentenie, hogy a szegénység nő ebben a helyzetben. De a fenti szegénység-megközelítés – tehát, hogy ez „egyenlőtlenségi kérdés” – alapján könnyedén megeshet, hogy ezt a növekedést nem veszik észre a kutatók, hiszen ha a relatív megoszlások változatlanok, nincs változás „alsó 20 vagy 10 százalék és a társadalom többi része közötti különbség” tekintetében. Az éhezés megjelenését például, mint a szegénység biztos jelét, aligha lehet valamilyen „áltudományos pontosság” számlájára írni.

Igaz, lehet azzal érvelni, hogy ilyen nagymértékű, hirtelen gazdasági hanyatlás kevésbé valószínű a gazdag országokban, tehát akár el is felejtethetjük ezt a lehetőséget. De ez az empirikus tapasztalat egyáltalán nem befolyásolhatja, hogy megfelelő tudományos pontossággal alkossuk meg elméleteinket a szegénységről, nem tehetjük meg, hogy ne foglalkozzunk a számtalan körülmény egymásra hatásával. Továbbá egyáltalán nem bizonyos, hogy ilyesfajta hanyatlás nem történhet meg a gazdag országokban. Egy jó mérőszköznek képesnek kellett volna lennie arra, hogy megadja, mit jelentett a szegénység növekedése az 1944–45-ös holland „téli éhínség” során, amikor nagyon sok ember a szó szoros értelmében éhezett.² És nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy ha folytatódik Mrs. Thatcher „karcsúbb és fittebb brit gazdaságért” jelszó alatti politikája, akkor alighanem ugyancsak összeomlás következett volna be. Ezen mérési módszerek legtöbbször magától értetődőnek tartja az állandó gazdasági növekedést, figyelmen kívül hagyva az ellenkező előjelű gazdasági folyamatok lehetőségét. Ez a szemlélet egyértelműen elárulja a mérési módszerek megjelenésének idejét, a felhőtlen hatvanas éveket, amikor még úgy tűnt, hogy az egyetlen lehetséges irány az előre.

² Ez az éhínség valóban a holland társadalom széles rétegeit érintette, így a relatív depriváció meglehetősen használhatatlan fogalom volt.

3. A politikai definíció

Bár a szegénység teljesen relativizált szemlélete könnyen elvethető, hiszen ez az elmélet a szegénységről csupán mint „egyenlőtlenségi kérdésről” beszél, lehetséges elfogadnunk egy elsődlegesen relativizált elképzelést, amellyel elkerülhetjük az előző buktatóit. A létminimum, amelynek használata a legelterjedtebb volt az utóbbi évek brit szegénységekutatásaiban, egy olyan érték, amelyet az Official Supplementary Benefit, azaz a hivatalos segélyre jogosító küszöbérték alapján adnak meg. Ezt a jövedelemskálát rendszeresen ellenőrzik, a brit jövedelemváltozások átlagát figyelemmel kísérve. Tulajdonképpen a skála felfelé gyorsabban változik, mint az átlagos jövedelememelkedés, ezért a létminimum értéke gyakorlatilag megkétszereződött 1948 júliusa és 1975 novembere között. Ezt a létminimumértéket használva – a megélhetési költségek havi változásait figyelembe véve és ezzel kiigazítva – Beckermann és Clark (1982) úgy vélte, hogy a szegénységben élő emberek száma Nagy-Britanniában 59 százalékkal emelkedett 1961–63 és 1974–76 között (i. m. p. 3.). Ez a növekedés nem tulajdonítható teljes mértékben a szegénységi küszöb értékében tapasztalható emelkedésnek, egy másik fontos befolyásoló tényező a demográfiai változásoké: a brit populációban ugyanis erőteljesen megnövekedett a nyugdíjasok száma, de a szegénységi küszöb értékének emelése bizonyosan alapvetően fontos meghatározó tényezője a mért változásoknak.³

A Supplementary Benefit-skála mint a létminimumérték alkalmazásának jelen gyakorlata egyéb problémákat is felvet. Nem utolsósorban ide tartozik az a különös jelenség, hogy miközben az állam a Supplementary Benefit-skála értékeinek emelésével próbál meg kezdeni valamit a szegénységgel és az alacsony jövedelemmel, ez éppen azzal az ellentétes hatással jár, hogy ha ezzel a módszerrel mérik, a szegénység inkább növekedni, mint csökkenni fog. Ezen álláspont alapján (elfogadva a fenti nézőpontot) nyilvánvalóan egyre több segítségre van szükség, mivel ténylegesen nőttek a szükségletek. A leghatékonyabb stratégia a kormány számára a „szegények” számának csökkentéséhez ebben a megközelítésben az, ha csökkenti, és nem az, hogy növeli a Supplementary Benefit által megadott jövedelemszintet a segélynyújtáshoz. Ez azonban csak a legritkább esetekben tekinthető helyénvalónak.

A létminimum azonosítása a Supplementary Benefit-skálával egy sokkal általánosabb hagyományt követ. Az 1969-ben felállított jövedelemmegtartási lehetőségeket vizsgáló elnöki bizottság az Egyesült Államokban ezt nevezte a szegénység „politikai meghatározásának”. Ez egy olyan jövedelemszint, amelyet úgy tekinthetünk, mint amit a „társadalom valamelyest kötelezőnek érez mindenki számára biztosítani”. Úgy vélem, ez a megközelítés is alapvetően téves. Az a gond vele, hogy a segélyezés szintjének meghatározásában számtalan, a megadott, szegénységi nivónak tekintett, jövedelemszinten kívüli tényező is szerepet játszik. Az egyik, egyáltalán nem elhanyagolható tényező arra vonatkozik, hogy mi az, ami kivitelezhető a gyakorlatban. De

³ A Beckerman–Clark-számításban az emelkedés egyik fontos tényezője a létminimum kiigazítása a havi megélhetési költségeket kiszámítva.

az tény, hogy valamely specifikusan meghatározható depriváció megszüntetése – legyen ez akár éhezés is – az adott körülményeket figyelembe véve a gyakorlatban megoldhatatlan, nem azt jelenti, hogy ez a depriváció nem létezik. Attól, hogy nem tudunk mit tenni ellene, még szegénység a szegénység. Az állami segítségnyújtásról hozott különböző határozatokat továbbá – a gyakorlati lehetőségeken kívül – befolyásolják más kényszerek is, pl. a politikailag jelentős csoportok nyomásgyakorlása, a szegénység eliminálásán kívüli politikai célok (ilyen lehet az egyenlőtlenség csökkentésének kívánalma). Látható tehát, hogy a létminimum szintjének meghatározási kísérlete a segélyezési szintből kiindulva csapdákkal terhes dolog. Ha Mrs. Thatcher elhatározza ma, hogy az ország „nem engedheti meg magának” a Supplementary Benefit jelenlegi szintjét és a skálát ezért lejjebb kell szállítani, ez a döntés Nagy-Britanniában önmagában egyáltalán nem fogja csökkenteni a szegénységet (azáltal tehát, hogy a szegénységi küszöböt lejjebb szállítja, és így számszerűen kevesebb ember lesz, akinek ezen küszöb alatti a jövedelme).

4. Az abszolutista megközelítés lényege

Sem a különböző relativista nézőpontok, sem a szegénység „egyenlőtlenségi kérdésként” való tételzése, sem az ún. „politikai definíció” nem szolgál tehát megfelelő elméleti alappal ahhoz, hogy a szegénységet meghatározhassuk. Nézetem szerint létezik egy redukálhatatlan, abszolút lényegei eleme a szegénységnek. Ennek az abszolút lényegnek, ennek a központi elemnek egyik összetevője eléggé nyilvánvaló, még akkor is, ha a modern szakirodalom mindent megtesz azért, hogy elhanyagolja ezt a dolgot. Ha jelen van egy társadalomban az éhezés, éhínség van, olyankor nem számít, hogy milyen a relatív helyzet, hiszen nyilvánvaló, hogy van szegénység. Ebben az értelemben a relatív képnek – ha egyáltalán valamit is számít – hátrább kell sorolódnia a feltehetően domináló abszolutista megfontolás mögé. Gondolhatjuk ugyan azt, hogy az ilyen típusú szegénység – ebbe beleérthetjük az alultápláltságot is – egyszerűen irreleváns a gazdag országok számára, ez azonban empirikusan egyáltalán nem igazolható, még akkor sem, ha az ilyen típusú depriváció gyakorisága valóban kisebb ezekben az országokban.

Nem tűnik el az abszolutista szegénységszemlélet akkor sem, ha az éhezéssel az életszínvonal más összetevőire fordítjuk figyelmünket. Az a tény, hogy vannak emberek, akiknek alacsonyabb az életszínvonaluk, mint másoknak, nyilvánvalóan azt igazolja, hogy létezik az egyenlőtlenség, de ez önmagában nem jelenti azt, hogy a szegénység is jelen van. Ezt csak akkor állíthatjuk, ha többet tudunk arról, hogy valójában milyen is ezeknek az embernek az életszínvonala, mit fed ez a fogalom, mi a tartalma a bizonyos szinten élvezett életnek. Meglehetősen abszurd lenne valakit szegénynek nevezni pusztán azért, mert naponta csak egyetlen Cadillacet vásárolhat, míg mások abban a közösségben mindennap akár kettőt is vehetnének. Az abszolút megközelítés nem hagyható ki a szegénységtelméletekből.

A kísértés, hogy a szegénységet összességében mint relatív jelenséget

tekintsük, abból a tényből fakad, hogy bizonyos szükségletek abszolút mértékű kielégítése függhet az egyes ember többiekhez viszonyított relatív helyzetétől, hasonlóan a korábban említett esethez, amelyben a kellemesen üres tengerparti strandot élvező, példaként említett embernek abszolút kedvező a helyzete. Hiszen ennek az embernek az általános helyzete azon relatíve előnyös helyzettől függhet, amely az ismeretek mezőjében jön létre – hogy t. i. ismeri ezen eldugott tengerparti helyek hollétét és elérhetőségét. Ezt az elemet nagyon pontosan ragadta meg Adam Smith, amikor a szükségletek elméletéről írt a *The Wealth of Nations* című művében: Smith értelmezésében ahhoz, hogy egy tizenharmadik századi angol ember elkerülje a szegényt, szüksége volt arra, hogy bőrcipőt birtokoljon. Lehetséges, hogy ez azért volt így, mert az akkori közösség tipikus tagjait jellemezte a bőrcipő, de a kérdéses személyeknek kevésbé volt szükségük a bőrcipőre azért, hogy kevésbé szegyenek, mint a többiek – Adam Smith még csak fel sem tette ezt a relatív kérdést –, hanem egyszerűen azért, hogy egyáltalán ne szegyenek, ez pedig egy abszolút kategória.

5. A képességek (capabilities) összevetése a javakkal (commodities), a jellemző tulajdonságokkal (characteristics) és a hasznossággal (utilities)

Érvelésemnek ezen a pontján egy valamelyest általánosabb kérdést vetnék fel, nevezetesen: mi a helyes fókusza az életszínvonal mérésének. Tanner Lecture kurzusomon (ezt 1979-ben tartottam a Stanford Egyetemen) és a Hennipman kurzusain (1982-ben az Amszterdami Egyetemen) megkíséreltem kifejteni, hogy a helyes fókusz nem jelentik sem a javak (commodities), sem a tipikus jellemzők (characteristics) (Gorman és Lancaster használatának értelmében), sem a hasznosság (utility), hanem valami olyasmi, amit az ember egyéni, személyes képességének (capability) tartunk. Egy illusztráció jól láttatja a dolgot. Vegyünk egy biciklit. Ez természetesen egy áru, egy jószág (commodity). Számtalan jellemzője van (characteristics), de most csak egy bizonyos jellegzetességére koncentráljunk: nevezetesen, hogy ez egy közlekedési eszköz. Ha valaki birtokol egy kerékpárt, annak az embernek meglesz az a képessége (ability), hogy megtegyen olyan távolságokat, melyeket enélkül nem tehetne meg. Így a kerékpár azon tulajdonsága, hogy közlekedési eszköz, az embernek speciális lehetőséget nyújt. Így a kerékpárnak az a tulajdonsága, hogy közlekedési eszköz, az embert képessé teszi arra, hogy egy bizonyos utat megtegyen. Ez a képessége hasznára válhat valakinek, vagy egyszerűen boldoggá teheti aszerint, hogy szüksége van a szállítókapaacitásra, vagy kellemesnek találja a biciklizést. Így nyomon követhető egy szekvencia, amely egy eszköztől (jelen esetben a biciklitől) valamilyen tulajdonsághoz (jelen esetben a transzportálásihoz), az alkalmazás lehetőségéhez (jelen esetben ez a helyváltoztatás), a hasznossághoz (jelen esetben a szállításhoz vagy a helyváltoztatás öröméhez) vezet.

Azzal érvelhetünk, hogy a harmadik kategória – a funkció lehetősége – az, amely a legközelebb visz minket az életszínvonal meghatározásához. Va-

lameley eszköz birtoklása vagy a hozzáférés lehetősége önmagában nem a megfelelő megközelítés, mivel nem mond semmit arról, hogy mit tehet ezzel a jószággal az ember. Lehet, hogy én nem tudom használni azt a kerékpárt, mivel – teszem azt – mozgásképtelen vagyok. Egy kerékpár vagy valami ehhez hasonló tulajdonságú eszköz birtoklása hozzáadhat valamit az életszínvonalamhoz, de ez önmagában nem méri, nem adja meg az életszínvonalat. Másrészt: míg a hasznosság a bicikli használatára vonatkozik, nem összpontosít magára a használat tényére, hanem inkább a használat mentális következményeire. Ha olyan vidám helyzetben vagyok, hogy élvezem az életemet, anélkül, hogy bárhová elmennék, boldogan megdobban a szívem, ha látok egy szivárványt az égen, kétségtelenül boldog ember vagyok, de ebből egyáltalán nem következik az, hogy magas az életszínvonalam. Lehet, hogy egy állandóan dohogó gazdag ember kevésbé boldog, mint egy elégedett paraszt, de biztos, hogy magasabb az életszínvonala, mint a parasztnak; az életszínvonal összehasonlítása nem azt jelenti, hogy a hasznos dolgokat hasonlítjuk össze. Ezért az életszínvonal legfontosabb alkotóelemének nem a javak birtoklását, vagy ezek jellemző tulajdonságait tekintjük, hanem azt a képességet (ability), hogy különböző dolgokat csináljunk a dolgok vagy tulajdonságaik használatával, és sokkal inkább ez a bizonyos képesség (ability), mint az erre adott mentális válasz – mondjuk a boldogság érzete – az, amely nézetünk szerint az életszínvonalat tükrözi.

6. A képességek mint abszolút, és az ezekhez szükséges eszközök mint relatív kategóriák

Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy az életszínvonal meghatározásához a képességekre, lehetőségekre kell figyelnünk (és úgy vélem, meglehetősen nyomós érvek szólnak emellett), akkor ebből néhány további dolog következik. Az egyik éppen az, hogy a szegénységről szóló elméletek alkotása során lényegében értelmét veszti az abszolút–relatív vita. Vállalva a túlegyszerűsítés kockázatát, állítanám, hogy a szegénység egy abszolút kategória a lehetőségek mezőjében, de igen gyakran relatív formát ölt a javak vagy tulajdonságok mezőjében.

Térjünk vissza Adam Smithhez. Idézett művében kifejti, hogy akkor adatik meg valakinek a szégyen elkerülésének lehetősége, akkor képes erre, ha meg tud felelni a konvencióknak.⁴ Az a jószág, amellyel a szégyent el lehetett kerülni, Smith példájában történetesen egy pár bőrcipő volt. Amikor mi egyre

⁴ Ennek a bizonyos képességnek, amelyet Adam Smith hangsúlyozott, nyilvánvalóan van egy igen erős pszichológiai összetevője, amely esetleg más, ugyancsak alapvetőnek tartott képességek tekintetében talán hiányzik. Pl. a jóltápláltság, a szabad mozgás, vagy a megfelelő lakáshoz jutás esetében. A képesség és a hasznosság közötti ellentét bizonyos értelemben talán kevésbé éles az olyan képességek esetében, amelyeknek van pszichológiai összetevője, még akkor is, ha lehetetlennek tűnik megragadni a különböző pszichológiai dimenziókat a hasznosság differenciálatlan metrikus mérésénél (érdektelen, vajon az öröm vagy a fájdalom, a választás vagy vágyteljesítés terminusaiban definiálva ezeket). Tulajdonképpen a boldogság képessége is csak egy bizonyos képességnek tekinthető és a hasznosságnak teret engedhetünk a képességek általános megközelítésén belül.

gazdagabb társadalmakat vizsgálunk, az ugyanilyen képesség felmutatásához – tehát a szegénytől való mentesüléshez – egyre több jószág szükséges. (...)

Ha tehát a javak mezőjében gondolkodunk, a szegénységtől azaz a meg-szegényüléstől úgy tudunk távol maradni, ha egy sor jószágot birtokolunk – és ezek a jószágok, valamint az előteremtésükhöz szükséges források azok, amelyek relatívak, ha a többiekkel egy sorba állítjuk magunkat. De ha magukat az egyéni képességeket vesszük szemügyre – az életszínvonalat közvetlenül meghatározó tényezőket, az előzőek értelmében –, a szegénységtől mentes életnek van egy abszolút kívánalma ezen a téren, és ez nem más, mint hogy elkerüljük a megszegényülést. Nem annyira a másokkal azonos mértékű szegyenben akarunk osztozni, hanem azt akarjuk, hogy ne szegyenüljünk meg, abszolút értelemben.

Ha a fentiek fényében vizsgáljuk a szegénységelméletek problémáját, nincs ellentét a redukálhatatlan abszolutista tartalmú elemek mellett kardoskodók (akik a képességekkel mérik az életszínvonalat) és a „mindenekfölötti relativizmus” hívei között – akikhez Peter Townsend is tartozik –, ha az utóbbi elméletet úgy interpretáljuk, hogy az a javakra és a forrásokra vonatkozik. Townsend akkor nyúl rossz helyre, amikor az abszolút szükségletek tarthatatlanságáról beszél. Természetes, hogy az egyes szükségletek változnak az egyik társadalmi formációról a másikra, de az ebben az összefüggésben tárgyalt tipikus esetek különböző javakról és a források olyan magasabb valódi értékéről szólnak, amelyek ugyanazon általános szükségletek kielégítését szolgálják. Amikor Townsend becslést ad azokról a forrásokról, amelyek szükségesek ahhoz, hogy valaki képes legyen „részt venni a közösség életében”, tulajdonképpen azokat a különböző forrásigényeket mérlegeli, amelyek szükségesek ugyanazon abszolút szükséglet kielégítéséhez.

Egy szegényebb közösségben azok a források vagy jószágok, amelyek ahhoz szükségesek, hogy valaki a közösség szokásos életében részt vegyen, valóban nagyon csekélyek lehetnek. Egy ilyen közösségben a szegénységgel kapcsolatos felfogás mindössze az élelmiszerszükségleteket, valamelyes ruházatot, fedelet és a betegségektől való mentességet jelenti. Ez Charles Booth vagy Seebom Rowntree tizenkilencedik századi Londonja vagy Yorkja, és a mai – mondjuk – India. A fizikai szükségletek itt fontosabbak a közösségi életben való részvételnél – az utóbbiakra összpontosít Townsend. A társadalomfejlődés ezen fázisában a táplálkozási és egyéb fizikai szükségletek a közösségi részvételnél sokkal fontosabb helyet foglalnak el az életszínvonal meghatározásában, ez azért is lehetséges, mert a közösségi életben igen könnyű és természetes a részvétel. Egy gazdagabb országban azonban, ahol a táplálkozási és az egyéb fizikai szükségletek (mint a ruházkodásé, amely a klimatikus viszonyoktól védelmezi) kielégítése általában már megvalósult, ám a közösségi részvétel – bár ez egyáltalán nem jelent más dolgot a lehetőségek mezőjében – sokkal magasabb követelményeket állít az emberek elé a javak és az ezekhez szükséges források tekintetében. A relatív depriváció ebben az esetben nem más, mint egy viszonylagos sikertelenség (failure) a jószágok vagy a források megszerzésének területén – amelynek az a hatása, hogy az egyéni képességek terén abszolút depriváció keletkezik.

Az azonos abszolút szükségletek kielégítéséhez szükséges javak mennyi-

sége nem csupán akkor eltérő, ha valaki el akarja kerülni a megszégyenülést, mert valamilyen egyszerű, mindennapnak tűnő kíváncsiságnak nem tud megfelelni, vagy az adott közösség életében részt venni, de számos egyéb szükséglet is ide tartozik. Theo Cooper írja egy sajnálatos módon publikálatlan munkájában (Cooper 1971), hogy Nyugat-Európában és Észak-Amerikában egy iskolás gyerek, akinek nincs otthon televíziója, nem lesz képes együtt haladni a társaival. Ha valóban ez a helyzet, egy ilyen helyzetű gyerek Írországban vagy Nagy-Britanniában nyilvánvalóan hátrányba kerül a társaival szemben – alacsonyabb az életszínvonala –, ebben a vonatkozásban szemben áll egy másik gyerekkel, mondjuk egy tanzániaival, akinek szintén nincs televízió az otthonában. Ez nem azért van, mert a brit vagy az ír egy vandonatúj szükségletet produkált, hanem azért, mert ugyanazon szükséglet kielégítéséhez – azaz az oktatási szükségletéhez – a brit vagy ír gyereknek több eszközre van szüksége, mint a tasmán gyereknek. Természetesen a brit gyerek jobban, magasabb szinten elégítheti ki szükségleteit a televízióval, mint a tasmán enélkül – nem erről beszélek. A tény az, hogy a televízió a brit gyereknek az iskoláztatáshoz szükséges, olyasféle eszköz, amely nem feltétlenül szükséges a tasmánnak.

Ehhez hasonlóan egy olyan társadalomban, ahol a legtöbb családnak van autója, a tömegközlekedés fejlesztését többnyire eléggé elhanyagolják, így az autó nélküli család abszolút szegény lehet, nem úgy, mint a hasonló, autó nélküli család egy szegényebb társadalomban. Egy másik példa: a hűtőszekrények és mélyhűtők széles körű elterjedése magával hozhatja az élelmiszer-kereskedelem szerkezetének változását, ami azzal jár, hogy nehezebb lesz az életük azoknak, akik nem rendelkeznek a fenti eszközökkel.

Természetesen nem az a véleményem, hogy nincs különbség a gazdag és a szegény országok életszínvonalában. Óriási különbségek vannak a legalapvetőbb dolgok elérhetőségében, pl. az ételmezési szükségletek kielégítésében, az egészségben, a lakhatásban, a ruházatban, az utazási lehetőségekben, az oktatásban. De míg az előbbi dolgokban az egyéni képességek, illetve lehetőségek megvalósulásához szükséges eszközök nem túlságosan változnak egyik közösségtől a másikig, vannak olyanok, amelyek megvalósulása hihetetlenül nagy különbségeket jelent. A szegénytől mentes életre való képesség, amelyet Adam Smith hangsúlyoz, vagy a Peter Townsend által képviselt elmélet, mely szerint az embernek képesnek kell lennie arra, hogy részt vegyen a közösség életében, vagy a John Rawls képviselte önbecsülés elérésére, mind olyan egyéni képességek, melyek elérése igen erősen eltérő forrásigényt fed.⁵ És ahogyan az már történni szokott, a fenti egyéni képességeket tartalommal megtöltő forrásigények megnőnek egy ország általános gazdagodásával, így tehát a relativista szemlélet kézenfekvőnek fog látszani, még akkor is, ha az abszolutista szegénységelmélet alapján áll, az egyéni képességek és a depriváció fogalmait használja.

Talán érdemes megjegyezni, hogy a származtatott (derived) relativizmus nem okoz olyasfajta nehézségeket, mint a korábban tárgyalt, mindenekelőtti

⁵ Az oktatás talán átmeneti eset, ahol a forráskülönbségek fontosak ugyan, de talán nem annyira végtelenen, mint más esetekben, amelyeknek erősebb a szociálpszichológiai vonatkozása.

relativizmus erőltetése, amely a szegénységet „egyenlőtlenségi kérdésként” kezeli. Amikor a hollandok azon a bizonyos éhínséges télen, 1944–45-ben hirtelen igen nehéz körülmények között találták magukat, a szükséges javak iránti igényeik nem csökkentek azonnal olyan mértékben, hogy ne érezték volna a szegénység harapásait, ahogyan ezt a szigorúan vett relativista álláspont elvárhatná. Bár a javak iránti igény érzékeny a bőségre és a közösség befolyására általánosságban, ez a viszony azonban nem képes azonnal változni, és nem jelent olyan egyenes függvénykapcsolatot sem, amelyet az átlagjövedelmet vagy a jövedelemeloszlás Lorenz-görbáját meghatározva egyszerűen le lehetne írni. A közösségi sztenderdnek való megfelelés pedig még ennél is bonyolultabb folyamat.

7. Elemi javak és változó igények egy-egy közösségen belül, illetve közösségek között

Szükségem tartom, hogy a személyes előnyök és a társadalmi szegénység fogalmairól ily módon gondolkozván egy általános filozófiai megjegyzést tegyek. A szegénységgel foglalkozó szakirodalom filozófiai szempontú áttekintésében nagy segítségemre volt John Rawls nagy ívű elemzése a társadalmi igazságosságról. Az egyik dolog, amelyben Rawls érvelése nagymértékben különbözik a haszonelvű elméletektől (pl. az utilitarizmustól) az, hogy inkább az „elemi javakra” összpontosít, mint arra, hogy a haszonelvűség szempontjából ítélje meg, hogy valakinek előnyös-e valamilyen helyzet. A mi fő szempontunk, az egyéni képesség (capability) középpontba állításával eltérő álláspontot képviselünk mind az utilitarista megközelítéstől, mind a Rawls-féle, az elemi javakról mint ilyenekről szóló elképzeléstől, bár a képességekkel kapcsolatos megközelítést nagyban befolyásolta Rawls morális alapon végezett elemzése. Ha összehasonlításokat teszünk, igen eltérő eredményekhez jutunk attól függően, hogy a képességek vagy a hasznosság mezőjében (az utilitáriánusokat követve), illetőleg a javak, esetleg az elemi javak mezőjében (még akkor is, ha ez olyan szélesen értelmeződik, mint Rawlsnál) végezzük az összevetéseket. A mi megközelítésünkben azokat a változókat mérjük, amelyek azon tényezőkre összpontosítanak, amelyek pl. a táplálkozási igényeket kielégítik, és nem arra az öröme, amely ezek kielégítésével jár (mint az utilitaristák), sem pedig a jövedelemre, esetleg az étel mennyiségére, amely szükséges a táplálkozási igények kielégítéséhez (mint a Rawls-féle elmélet követői). A képességekre fókuszáló megközelítés inkább az önbecsülés szükségletének kielégítését szolgálja, mint akár azt az örömet, amelyet az önbecsülés jelent, vagy mint amit Rawls mond, hogy „az önbecsülés társadalmi alapját” vizsgálná.⁶ A képességeket vizsgáló megközelítés ugyanolyan erősen különbözik a hagyományos haszonelvűségen alapulótól, mint a Rawls-féle, de mindig az emberi lényekre koncentrál, eb-

⁶ Megjegyzendő azonban, hogy Rawls nem dönti el, hogy az „önbecsülés alapjai” az elemi javak legyenek-e (ez konzisztens lenne azzal, ha a jövedelmeket elemi javaknak tekintené), vagy az „önbecsülést” önmagában elemi jónak tekintse, amely közelebb van a képességekkel kapcsolatos gondolatmenetünkhöz.

ben az esetben képességeikre, lehetőségeikre – inkább, mint a jövedelmekre, javakra vagy a jellemzőkre.

(...)

A képesség szerinti megközelítést úgy is tekinthetjük, mint a Rawls-féle nézőpont egyik lehetséges kiterjesztését.

Ez a kiterjesztés egy lényegi gyakorlati különbséggel is együtt jár. Nem csupán azért, mert az egyéni képességek megszerzésére szolgáló eszközigény többnyire nagyon eltérő az egyes közösségek között, de azért is, mert nagyon a különbségek egy adott országon vagy közösségen belül abban, hogy milyen módon járják be az utat a javak birtoklásától az egyéni képességekig.

(...)

Az országon belüli vagy közösségeken belüli különbségek nagyon fontosak lehetnek még a gazdag országokban is, és még azokban is, ahol viszonylag homogén a népesség. Ez azért van, mert vannak más, jelentős hatású változók, pl. az életkor szerintiek. Ebben az összefüggésben fontos az a tény, hogy azon emberek nagy része, akik a gazdagabb országokban szegénynek számítanak, egyben idősök vagy valamilyen szempontból hátrányos helyzetűek is. Ha valaki nem tud megfelelő jövedelemre szert tenni, ez gyakran valamilyen fizikailag kedvezőtlen helyzettel jár együtt, és ez a hátrányos helyzet szorosan összefügg azzal, hogy nem tudja a rendelkezésre álló javakat egyéni képességekké átváltani. Míg a táplálékigény nem változik jelentősen a korrál vagy valamilyen sérüléssel, az a forrásszükséglet, amely – mondjuk – a helyváltoztatáshoz vagy a közösség életében való aktív részvételhez szükséges, sokkal nagyobb lehet az idősök vagy a rokkantak esetében. Ha az abszolút képességekre összpontosítunk, kiderül, hogy ezek a közösségen belül meglehetősen nagy variációkat mutatnak a javak területén, sokkal komolyabbakat, mint a tipikus relativista teória alapján leírt községek közötti változók.

Bár nem egyszerű feladat, hogy ezeket a közösségen belüli változókat teljes mértékben figyelembe vegyük a szegénység gyakorlati tanulmányozása során, mégis fontos, hogy legalább elméletileg világosan lássunk a kérdésben, és hosszú távon több érzékeny gyakorlati mérési módszert keressünk. Azt gondolom, a helyes irány az lenne, ha be lehetne vezetni valamilyen jövedelemsúlyozási módszert, ahol „jövedelmi” egységekkel számolhatnánk, amelyek arra vonatoznának, hogy miként befolyásolják ezek a képességeket, nem pedig a javak megszerzését. Meggyőződésem, hogy ez lehet a legígéretesebb kutatási irány.

(...)

9. Záró megjegyzések

Néhány záró megjegyzéssel foglalom össze a tanulmányomat. Először: kifejtettem, hogy annak ellenére, hogy a szegénység relatív szemlélete egyre elfogadottabbá vált az abszolúttal szemben, nagyon is helyénvaló az abszolutista megközelítés. Az ellentét az abszolút vs. relatív szegénységelméletek

között feloldódna, ha világosabb lenne az a mező (pl. a jószágok, jövedelmek vagy képességek), amelyen az adott elmélet alapul.

Másodszor: azt hangsúlyoztam, hogy a szegénység abszolutista megközelítése szoros kapcsolatban van az egyéni képességekkel. Ez a fogalom elkülönül egyfelől a javaktól, ezek tulajdonságaitól, másrészt a hasznosságuktól. A képességekre koncentráló megközelítésben osztom John Rawls nézeteit abban, hogy ez az elmélet elutasítja az utilitáriusok kizárólag a hasznosságot figyelembe vevő elméletét, de különbözik Rawlstól abban, hogy az elemi javakra nem mint a birtokolt javak jellemzőire, hanem mint az egyének képességeire osszpontosít.

Harmadszor: azt állítom, hogy az abszolutista megközelítés a képességek mezőjében átfordul egy relatív megközelítésbe a jószágok, források és jövedelmek területén, amikor is az egyes lényeges képességekkel foglalkozik, mint amilyen a szegéyenteljes helyzetek elkerülése, ha a társadalmi elvárásoknak nem felelne meg valaki, vagy a társas tevékenységben való részvétel, az önbecsülés megtartása.

Negyedszer: mivel a szegénység megszüntetése nem az egyedüli célja a szociálpolitikának és az egyenlőtlenség megszüntetésének is megvan a saját helye, a szegénység abszolutista megközelítése nem keveredhet össze azzal, hogy valaki az egyenlőtlenséggel mint olyannal kapcsolatban semleges nézőpontot foglal el. Míg a szegénységet lehet úgy tekinteni, mint egy olyasfajta hiányosságot, amikor valaki nem éri el a képességeinek valamilyen abszolút szintjét, a képességek egyenlőtlenségének kérdése is fontos – a kérdés saját jogán – a politika számára.

Ötödször: bár sok szó esik az országok közötti és a közösségek közötti különbségekről a szegénységelméletek megalkotása során, az egyes országokon vagy közösségeken belüli különbségekre sokkal kisebb figyelem jut, pedig ezekre jobban kellene figyelni, a személyiségjegyek különbségei miatt, amelyek a javakat egyéni képességekké konvertálják. Ez különösen azért fontos, mert a szegénység gyakran társul olyan hátrányokkal, amelyek a korrall vagy különféle sérülésekkel kapcsolatosak. Ezt a problémát talán úgy lehetne kezelni, ha valamiféle jövedelemhatékonysági egységekben gondolkoznánk, amelyek inkább a képességeket befolyásolják, mint a javak vagy szolgáltatások megszerzését.

Végezetül: azzal érveltem, hogy a különböző axiómák ésszerűsége, a szegénység aggregált mérőszámai függenek (néha rejtetten, de mindenképpen eddig fel nem derítetten) attól, hogy alapvetően az abszolutista vagy a relativista megközelítést fogadták el a kutatók. Ám ennek fontos gyakorlati következményei is vannak a választott statisztikai mérési módszerek tekintetében. Fontos tudni, a szegény relatíve szegény-e, vagy a fogalom mélyebb értelmében abszolút módon deprivált-e. Ez ugyanis nem mindegy.

Fordította: Pik Katalin

GÁTHY VERA

Hajléktalanság Oroszországban

I.

1998. november 12-én és 17-én, két alkalommal több órás interjút készítettem egy moszkvai nonprofit szervezet vezetőjével, aki évek óta foglalkozik hajléktalanokkal, alaposan megismerkedett a problémával az Orosz Föderációban, és számos programot kezdeményezett, illetve valósított meg. Az alábbiakban az ő szavaiból képet alkothatunk a hajléktalanság dimenzióiról és a hivatalos álláspontról, egy érdekes rehabilitációs kísérletről, valamint egy nonprofit szervezet nagyívű, jövőbe látó tervéről és tevékenységéről, melynek révén távlati megoldásokat keres a 146 milliós országban hatalmas tömegeket érintő gond enyhítése érdekében.

A hajléktalanság állami megközelítése

A 46 esztendőes képző- és iparművész, aki az államigazgatásba is belekóstolt, jó megjelenésű férfi. Itt A. G. K. rövidítéssel szerepel. Szoros kapcsolatot tart az Orosz Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetével, amelynek munkatársai szervezték meg első találkozásunkat az Intézetben. Elmondta, hogy hivatalosan nem használják a „hajléktalanság” szót, hanem a kifejezés, amely a bürokrácia nyelvében a fedél nélkül maradt embereket jelzi, annyit tesz, hogy „állandó lakóhely és foglalkozás nélküli”, rövidítve „bomzs”. A bürokrácia rendelkezik olyan pecséttel is, amin csak ez az egyetlen szó szerepel.

Avonatköző jogszabályokat elnöki utasítások jelentik, amelyeknek mindig is az volt a céljuk, hogy megelőzzék a csavargást és a koldulást. Az 1815. sz., 1993. november 2-án kiadott elnöki rendelet még a „csavargás és koldulás” megelőzését tűzte ki célul, ezt követte 1995 őszén a 1105. sz. kormányrendelet, amely azonban már intézményi hálózat létrehozását határozta meg a „határozott lakhely és foglalkozás nélküliek” számára. Az 1996-os, 570. sz. kormányrendelet viszont már a szociális segítségnyújtás intézményi hálózatának kiépítését határozza el, a „szélsőséges körülmények folytán meghatározott szállás és foglalkozás nélkül maradtak” érdekében. Az 1997-es, 593. sz. elnöki rendelet második pontja kötelezi a kormányt, hogy két hónapon belül készítsen elő és nyújtson be az állami дума elé szövetségi tör-

vénytervezetet, amely a „csavargás megelőzéséről és a határozott lakhely és állás nélküli személyek társadalmi rehabilitációjáról” rendelkezne. Bár elkészült a tervezet, azt soha nem terjesztették a дума elé, részben mert igen gyengére sikeredett, részben mert a Munkaügyi, illetve a Pénzügyminisztérium soha nem véleményezte, és így az elakadt.

Figyelemre méltó az elnöki rendeletek szóhasználata, amennyiben 1993-ban a hajléktalanság jelenségét egyszerűen csavargásnak és koldulásnak minősítette, ami a volt Szovjetunió területén mindig is bűnügynek számított, a – nálunk is jól ismert – közveszélyes munkakerüléssel egyetemben. Még az 1997-es elnöki rendelet sem tud megszabadulni ettől a gondolkodásmódtól, bár már külön említi a csavargást és a hajléktalanokat, valamint elrendeli ez utóbbiak rehabilitációjának megszervezését. A rehabilitáció, a hajléktalan teljes körű visszavezetése a társadalomba olyan feladat, amit tehát az elnöki rendelet is megfogalmaz, és – mint látni fogjuk – az új kezdeményezések, beleértve az önkormányzatiakat is, egyértelműen erre a rehabilitációra törekednek.

A jelenlegi helyzet tehát az, hogy a hajléktalanokra vonatkozóan nincs külön törvény, és a törvényhozóknak az a véleményük, hogy ilyenre nincs is szükség. Először is igen nehéz meghatározni a hajléktalanok státusát. Másodsor az alkotmány értelmében az állampolgár szabadon megválaszthatja a lakhelyét, foglalkozását, az életmódját. Létezik szociális törvény, amely segítséget ad a szükségét szenvedőknek, akiknek jogukban áll támogatást kérni és sokan kérnek is, főképp pénzbeli segítyt. A Föderáció kormánya azt tartja, hogy az önkormányzatok kötelesek segítséget nyújtani a hajléktalanoknak, de ezt főképpen az anyagi eszközök szűkössége hiúsítja meg.

A meglévő kormányzati jog előírja, hogy a Szociálisügyi Minisztérium, illetve 1996-tól az Egészségügyi Minisztérium és a Belügyminisztérium megfelelő szervei az önkormányzatok szintjén teremtsenek menedékhelyeket a hajléktalanok számára, osszák el őket a szálláshelyek között és azonosítsák az irataikat vesztett személyeket, illetve jöjjenek létre rehabilitációs központok.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a Föderáció hivatalai az új rendeleteket 90 százalékban nem hajtották végre, arra való – és reális – hivatkozással, hogy a helyi önkormányzatoknak erre nincsenek forrásaik, valamint hogy a szociális munkások nem képesek a hajléktalanokkal foglalkozni, mert azok zömében bűnözők. Ez utóbbit a Belügyminisztérium hivatalos adatokkal cáfolta: közölte, hogy a hajléktalanoknak mindössze 3 százaléka rendelkezik valamilyen bűnelkövetői múlttal vagy kapcsolattal.

A végrehajtás elmaradásáért még a legfőbb ügyész, a törvényesség őre sem emelt szót és nem vádolta be az önkormányzatokat a bíróságnál azért, mert a központi kormány rendeletét figyelmen kívül hagyták. Viszont 1997 februárjában a belügyminiszter az akkori miniszterelnökhöz, Csernomirgynhez fordult egy levélben, amelyben arról számolt be, hogy az 1993-as elnöki rendeletet nem hajtják végre.

Az elmúlt években mégis történt előrelépés; egyes nagyvárosokban létrejöttek a szociális rehabilitációs központok, illetve a szálláshelyek, van, ahol sikerrel működnek, van, ahol nem. Ezek állami létesítmények, amelyeket a

helyi illetőségűek számára hoztak létre. Szentpéterváron például sikeresnek tekinthetők, de ott a hajléktalanok zöme eredendően is odavalósi. A rehabilitációs központok bizonyos, a hajléktalanok számára fennartott munkakörök segítségével juttatják jövedelemhez azokat a hajléktalanokat, akik képesek dolgozni. Azokat az idősebbeket, akik a nyugdíjkorhatár fölött vannak, ha betegek, kórházban helyezik el, másokat pedig idősotthonokba küldik. Ám az így létrehozott kapacitás jócskán elmarad a szükségletek mögött.

Tevékenységük középpontjában nem csupán az áll, hogy enni adjanak a hajléktalannak, fedelet kerítsenek a feje fölé és ruhaneművel lássák el, hanem elsősorban is munkát és állandó megélhetést próbálnak biztosítani, amire ha nem is könnyen, de kínálkozik lehetőség. Abban azonban segítséget kell nyújtani, hogy az elesett, leépült hajléktalan megerősödjön, meggyógyuljon, felemeljék, helyreálljon emberi tartása és elhelyezzék egy olyan munkahelyen, ahol képes tartósan dolgozni. Mint látni fogjuk, van már olyan nonprofit szervezet, amely igen komoly módszertani alapokon részletes programokat dolgozott ki és valósít meg a teljes körű rehabilitáció érdekében.

Dimenziók, okok

A hajléktalanságról csak a szálláshelyeken jelentkezők számadatai tekinthetők hivatalosnak, és ezt a statisztikát a Belügyminisztérium gyűjti. A hivatkozott belügyminiszteri levél szerint a hajléktalanok száma szakadatlanul növekszik, illetve 1995-höz képest 1996-ban gyakorlatilag megduplázódott a fogadó irodákon regisztráltak száma. A következő év – 1997 – első tíz hónapjában pedig már 350 ezer embert regisztráltak, ami az előző év megfelelő időszakának csaknem a kétszerese.

A közelmúltban elkészült egy szociológiai felmérés, amely megerősíti a közkézen forgó adatokat: az Orosz Föderációban a felnőtt hajléktalanok létszámát 5–6 millió főre becsüli, és a kiskorú hajléktalanok tömege is 4 millió körüli. A felnőtt hajléktalanoknak mintegy 30 százaléka nő. A nők valahogy ott is könnyebben megtalálják a túlélés módjait, vállalnak munkát és még az alkoholfüggésüket (ha ilyen kialakult) is jobban tudják leplezni, mint a férfiak.

A. G. K. a robbanásszerűen jelentkezett és óriásivá duzzadt hajléktalanság okait a következőkben látja:

1. Gazdasági okokban: gyárakat zártak be, nincsenek új munkaalkalmak.
2. A FÁK megalakulása körüli időszakban zajló háborús eseményekben, továbbá abban, hogy a „hideg zónában”, Oroszország északi részein hanyatlott a gazdaság, és innen elmenekülnek az emberek.
3. Az újonnan kivált – különösen déli, kaukázusi – vidékeken zajló polgárháborúk következtében hirtelen felerősödött migrációban, amely miatt sokan jöttek át a Föderációba, de létezik belső migráció is.
4. Abban, hogy a hatalmas változások lelki-szellemi-kulturális válságot idéztek elő: eltűnt a korábbi, többé-kevésbé mindenki számára egyforma életmód értékrendje, megrendült a korábbi mentalitás, nincsenek fogódzók, nem mindenki képes megfelelően élni a hirtelen keletkezett szabadsággal.

A becslések szerint tizenkét millió lakosú Moszkvában a hajléktalanság kérdésével foglalkozó minden szakember egyetért, hogy akik a városban ma hajléktalanok, azoknak a 80–85 százaléka Oroszország más részeiből, vagy az újonnan keletkezett „közeli” és távoli külföldről érkezett, és eredendően nem moszkvai illetőségű.

Ellátás Moszkvában

Moszkvában a városi önkormányzat egy osztálya foglalkozik a hajléktalanokkal. A város összesen 1500 férőhelyet tart fenn az éjszakai és az átmeneti szállásokon, ahol a hajléktalan mosakodhat, alhat és egy étkezési lehetőséget kap. Bizonyos munkahelyeket tartanak fenn a hajléktalanok számára. Ez minden. Hajléktalan családok számára nincs külön szállás, bár egyes helyeken befogadják őket.

Az átmeneti szállásokon egy hajléktalan évente legfeljebb harminc napot tölthet el, ahová csak úgy veszik be, ha a város négy fertőtlenítő állomásának egyikétől hoz igazolást. Fontos továbbá, hogy eredetileg moszkvai illetőségű legyen, mert az önkormányzat nem akarja szűkös erőforrásait „idegenekre” költeni. Annak ellenére, hogy az orosz éghajlat aligha alkalmas az utcai életmódra és hogy a rendőrség a pályaudvarokról és metróállomásokról már csak megszokásból is elzavarja a hajléktalanokat, sőt, esetenként bántalmazza is őket, a férőhelyeknek alig 30 százalékát veszik igénybe az ottani bánásmód miatt, azért, mert a hajléktalant a régi beidegződések alapján a bürokrácia és az állami alkalmazásban álló szociális munkás is még mindig bűnözőnek, de legalábbis gyanús egyénnek tekinti, és ennek megfelelően bánik vele. A hajléktalan ezt megtapasztalva, vagy csupán értesülve a viszonyokról, inkább vállalja a felettebb mostoha körülményeket, de nem kíván „gyanúsítottá” válni, aki után a hatóságok szimatolnak.

Nonprofit szervezetek a hajléktalanokért

Amikor a hajléktalanság kezdett nagy méreteket öltetni, megjelentek a nonprofit szervezetek, hogy gondoskodjanak az utcára került emberekről, de ez a hatóságok ellenállásába ütközött, és ezen a területen az állam jelenleg is jobbra a nonprofit szervezetek nélkül tevékenykedik. Ugyanakkor mára nyilvánvalóvá vált, hogy az állam képtelen a problémát megoldani, vagy akár csak kezelni is. És az is köztudott, hogy a nonprofit szervezetek viszonylag nagy száma hamis, vagy csak névlegesen létező, s többnyire szakértelem nélküli szerveződésekről van szó.

Napjainkban már tíz – de csupán összesen ennyi – civil szervezet működik Moszkvában, amelyek adományokból tartják fenn magukat, illetve ennek segítségével dolgoznak. A külföldi jótékonyági szervezetek operatív segítséget adnak. Egy vallásos szervezet létrehozta a Szociális Segítségnyújtás Központját (erről a későbbiekben még szó esik), és a három fő moszkvai pályaudvarnál ételmezt és ruhát oszt. Ezt egy brit szervezet támogatja. Ha-

sonló tevékenységet folytat az Űdvhadsereg; étkezést, teát, ruhaneműt osztanak az orthodox plébániák, a Vöröskereszt, a Moszkvában is jelen lévő Máltai Szeretetszolgálat, a sérült hajléktalanokat két helyen is ellátja Teréza anyja rendje, és szükség esetén két hétre tudja fogadni a betegeket. Különösen jelentős az „Orvosok határok nélkül” szervezet tevékenysége, amely a hajléktalanok egészségügyi szűrését szervezi, és sikerült jó együttműködést kiépítenie a pétervári városi vezetéssel, Moszkvában azonban csak szép szavakat kap, támogatást alig.

A hajléktalanok egészségi állapota

Az „Orvosok határok nélkül” szervezet adataiból az derül ki, hogy a börtönviselt hajléktalanok nagy része TBC-s. AIDS-szűrést nem végeznek, ezt a betegséget egyelőre nem tartják jellemzőnek az orosz hajléktalanokra. A korábban említett belügyminiszteri levél rendőrségi adatokat tartalmaz a hajléktalanok egészségi állapotáról és a főbb megbetegedési arányokról is (10 százalék tbc-s, minden harmadik bőrbetegségben szenved, ez többnyire tetvességet jelent, illetve a hajléktalanoknak mintegy 75 százalékát tartják valamilyen mértékben alkoholistának).

A hajléktalannak rossz a fizikai állapota, ha nincs jövedelme, rendszeretlenül étkezik, rossz minőségű ételt eszik. Elmegy valamelyik ingyenkonyhára, ahol kap egy kis meleg kását és egy csésze teát és ez az étrend gyors hanyatlást eredményez. Az „Orvosok határok nélkül” szervezet jelentős erőfeszítéseinek eredményeképpen ma már egyes rendelőkhöz fogadják a hajléktalanokat. Itt, ha szükséges, a hajléktalan kaphat kórházi beutalót, de még ezzel is nehéz elérni, hogy felvegyék. Ezért különféle trükkökhöz kell folyamodni, például besétálni a kórház felvételi irodájába és ott összeesni, ez esetben ugyanis kötelesek az ellátásáról gondoskodni.

A lassan változó közvélemény

A. G. K. elmondta, hogy a köztudatban tovább él a szovjet hagyomány, amely a hajléktalant bűnözőnek tekintette. Az attitűd megváltoztatásához a törvények és rendeletek szövegezése nem sok lendületet ad, hiszen – mint korábban láttuk – alig képes elszakadni a régi terminológiától. Nem is alakult ki az orosz nyelvben a „hajléktalan” szó megfelelője, csak bonyolult körülírások és az eleve pejoratív felhangú rövidítés létezik. 1995-ben készült egy attitűdvizsgálat, amelyben a megkérdezettek 70 százaléka válaszolta azt, hogy a hajléktalanokat el kell nyomni, el kell távolítani. Ezt társadalmi szervezetek sajtókampánya követte abból a célból, hogy megváltoztassák a közvéleményt. 1997-től igen sok újságcikk jelent meg, és a televízió is rendszeresen foglalkozott a hajléktalanokkal – immár a segítség szándékával. 1998-ban azután megismételték az attitűdvizsgálatot és addigra már a megkérdezettek 64 százaléka mondta azt, hogy segíteni kell a hajléktalanokon. Ez a nagyarányú változás azonban még nem jelenti a negatív elemek teljes

eltűnését a Föderáció egész területén, de fontos és arra utal, hogy a média a maga jól ismert hatalmával elérte, hogy a társadalom felismerje a probléma súlyát, és talán arra is ráeszmélt, hogy napjainkban bárki pillanatok alatt hasonló helyzetben találhatja magát. Fontos konklúzió, hogy a média ilyen jellegű tevékenységét erősíteni és állandósítani kell.

II.

Egy félig sikeres kísérlet

A. G. K. elmondta, hogy ők maguk kipróbáltak egy Oroszországban még új modellt.

A Szociális Segítségnyújtás Központja, amelynek A. G. K. a vezető munkatársa, a Hajléktalanság és Munkanélküliség Kutatásának Oroszországi Szövetsége vezetőivel, professzorokkal, szociális munkásokkal, önkéntes segítőkkel és igazgatási szakemberekkel együtt kezdeményező, informatikai és analitikai központot hozott létre. Elhatározták, hogy megszervezik a saját, nem állami adaptációs és rehabilitációs központjukat Szerpuhovban. Erre 1997 szeptemberében került sor.

Szerpuhov helyi érdekű vasúton kétóránnyira van Moszkvától. A kezdeményezés élvezte a moszkvai kormányzáság szerpuhovi kerületének támogatását. Megoldották a jogi kérdéseket, kialakították adaptációs és pszichológiai korrekciós programjukat, valamint egy alkoholelleanes programot is kidolgoztak, és megteremtették a foglalkoztatási lehetőségeket is. A helyi önkormányzat átadta a korábbi pszichiátriai kórház épületét, amiért az új létesítménynek nem kellett bérleti díjat fizetnie, de a villanyt és a vizet nem kapta ingyen. Kaptak 150 katonai öltözetet, 300 kg kását, húskonzervet, az önkormányzattól egy korábbi gyermektáborból tekintélyes összértékű ágyneműt, edényeket, berendezést. A szerpuhovi kísérlet az „Orvosok határok nélkül” szervezettől gyógyszereket és orvosi felszereléseket kapott, az Orosz–Amerikai Testvériség egy mikrobust, a moszkvai és Moszkva kormányzásági lakosok élelmiszereket és ruhaneműt adományoztak.

Az új központot kezdetben legfeljebb 40 főre tervezték, de azután úgy döntöttek, hogy az optimális létszám 30 fő és ennél több ne legyen a csoportban. Fontos szempont volt a pszichológiai összeférhetőség, elvégre a központban összegyűjtött hajléktalanok végletesen különböztek egymástól, lehetett köztük háromdiplomás professzor is, vagy korábbi elítélt, és elképzelhető volt, hogy nem férnek meg egymással. Az öthónapos kísérlet elején igen szigorú viselkedési szabályokat írtak elő. Az újonnan érkezetteket 10–15 napig a többiektől elkülönítve tartották, ez volt az adaptációs időszak. Ezután a jövevény átkerült a régebbi csoportba, és azonnal dolgozni kezdett. Persze, munkalehetőség már az adaptációs időszakban is volt, és ezek az emberek dolgoztak is naponta 5–6 órát. A központ munkát szerzett a helyi pamutfeldolgozóban, építkezéseken. Általában a bentlakók fele dolgozott és munkabért kapott. Egyesek részt vettek a mezőgazdasági betakarító munkákban.

Az első télen 150 ember talált itt szállást és ellátást, és 120 személynek adtak ruhát és cipőt. Ám nem az „alapellátás” biztosítása volt a fő cél.

De mi is lett a végeredmény? A. G. K. a projektumot öt hónapig vezette, de a nagy távolság és az időigényes utazás miatt családi okokból abba kellett hagynia. Ezt megelőzően azonban ki akarta építeni a helyi vezetést. Valamiféle ellenőrzést még mindig fenntartanak, de az egyedülálló kezdeményezés elérte lehetőségei optimális határát, és arra is alkalmas volt, hogy tanulmányozzák a hajléktalanokat, alkalmazzák és továbbfejlesszék a pszichológiai korrekciós programokat. Az első félév eredménye, hogy ma tíz embernek van munkája, jó fizetést kap és lakást bérel, valamint a szervezet tagja lett.

Amikor A. G. K. elhagyta az intézményt, az lehanyaglott, s ő emiatt némi felelősséget érez. De amikor belefogtak ebbe a tevékenységbe és már mutatkoztak az első eredmények, azokat a sajtó és a televízió nyilvánossága elé tárták. Arra gondoltak, hogy tapasztalataikat közkinccsá téve a közvélemény majd megváltoztatja a hajléktalanok negatív megítélését. Egyesek mentalitása valóban meg is változott, de a nyilvánosságnak volt egy egészen más eredménye is: az ügyész kampányt indított a központ ellen, minden jogi alap vagy indok nélkül. Zaklatás következett, volt tűzrendészeti, közegészségügyi ellenőrzés, jött a rendőrség. Az ok: a helyi önkormányzatnak az a vezetője támogatta a központot, aki rossz viszonyban volt az ügyésszel, és megindult a harc a hivatalok között. A közigazgatási vezető levelet tett közzé a helyi újságban, s ebben támadta az ügyészt, és határozottan támogatta az új hajléktalanközpontot. Néhány befolyásos helyi személyiség a köztisztviselő pártjára állt. A központot tehát egyelőre békén hagyták, de a színpalak mögött folytatódott a küzdelem.

A központ életrehívói az eredményt győzelemnek tekintik, mert munkájuk nem tűnt el nyomtalanul. Ennek nem mond ellent, hogy a szervezet és az önkormányzat közötti, a rehabilitációs központra és az épületre vonatkozó szerződést azóta felbontották, a központ tehát már eredeti formájában, rehabilitációs központként nem létezik, de ott maradt 10–12 személy, ott laknak, dolgoznak. Egy csoportjuk a helyi temetőben kapott munkát. A lakók ma már tudják, mit is jelent hajléktalannak lenni és milyen érzés olyan emberré válni, akinek van otthona. Az így szerzett tapasztalat tehát hasznos. A kezdeményező szervezet most azon munkálkodik, hogy megpróbál valahol más-
hol egy új központot nyitni.

III.

Napernyő nyílik Oroszországban

A szegény özvegy két fillére (Lk. 21, 1–4)

(„...látá, hogy a gazdagok hányják az ő ajándékait a perselybe. Láta pedig egy szegény özvegy asszonyt is, hogy abba két fillért vete. És mondta: Igazán mondom néktek, hogy e szegény özvegy mindenkinél többet vete ... az ő szegénységéből minden vagyonát, amije volt, oda veté.”)

1996 elején Moszkvában létrehozták a Szent Szerafim Orosz–Amerikai Testvériséget, hogy segítséget nyújtson a szükségét szenvedőknek. De egy valóságos szervezetnek megvannak a maga belső szabályai, amelyek nem feltétlenül teszik alkalmassá arra, hogy valamit megszervezzon, ezért 1996 novemberében világi szervezetet, a Szociális Segítségnyújtás Központját alapították meg LEPTA néven. A szó „krajcárt” jelent, és utalni kíván a fenti evangéliumi idézet mondanivalójára. A szervezet jelmondata: „Szerezd meg a béke szellemét és körülötted ezren megmenekülnek.”

A LEPTA különböző szervezetekkel teremtett kapcsolatot („Orvosok háztárok nélkül”, Teréza anya rendje, a lengyel Karitasz Moszkva, az Új ház [Moszkva], egy amerikai és egy másik lengyel szervezet, egy szentpétervári hajléktalan szervezet, a korábban ismertetett és egy ideig hivatalosan is működött szerpuhovi létesítmény), egyebek között az önkormányzattal és a Belügyminisztériummal is.

Eredeti célok

A LEPTA és információs-elemző központja, amely szorosan együttműködik az Orosz Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetének munkatársaival, szociális munkásokkal és különböző szakértőkkel, gyakorlatilag mindent megtudott a hajléktalanokról és a hajléktalanságról, legalább is Moszkvában és a moszkvai kormányzóságban. Eredetileg célul tűzte ki szociális és jogsegélyközpontok felállítását hajléktalanok számára, elsősorban olyanok rehabilitálását kívánta megszervezni, akik már hosszabb ideje az utcán élnek.

A szakértői elemzésekből és a tapasztalatokból világossá vált, hogy új rendszerre van szükség: kommunikációt kell teremteni a társadalom és a hajléktalanok között.

A LEPTA fő feladatának tekinti, hogy a hajléktalanok önállóan oldják meg problémáikat és ehhez kell számukra megteremteni a lehetőségeket, ideiglenes lakhelyek biztosításával és munkaalkalmak felkutatásával. Végző soron a LEPTA törekvése egybeesik a kormány által megfogalmazott célokkal, azzal, hogy a hajléktalan-munkanélküli embereket rehabilitálni kell, újra kell integrálni a társadalomba.

Az állampolgár rehabilitációja

A LEPTA konkrét programokat, elképzeléseket, mechanizmust dolgozott ki arra vonatkozóan, hogy miképpen kell egy hajléktalant rehabilitálni pszichológiai szempontból, munkaalkalmat és fedelelet biztosítani a számára. A. G. K. megtanult beszélni (és írni) a bürokrácia nyelvén, és arra is képessé vált, hogy áttörje az állami-önkormányzati hatóságok bizalmatlanságát, elutasító magatartását. A kidolgozott programot átadta a moszkvai kormányzóság tisztviselőinek, ahol őt jól ismerik és tartanak tőle, tisztelik. Tervezetét még a Pénzügyminisztériumnak, az ottani szakértőknek és a Belügyminisztériumnak is benyújtotta. Az azonnali reakció ezeken a helyeken az volt, hogy nincs pénzük. Mire ő azt válaszolta, hogy nem pénzt kérnek. Például kidolgozták a saját törvénytervezetüket, és sikerült elérniük, hogy a hajléktalant is *állampolgárnak* kell tekinteni, mégpedig az állampolgárok összes jogaival és kiváltságaival. Ez azt jelenti, hogy a hajléktalanok *állampolgárságából* fakad, hogy amikor az állam nem rehabilitálja őket, akkor állampolgári jogukat sérti meg.

Konkrét problémaként említette a menekültek és a „kényszerű bevándorlók” ügyét, akiknek némelyike nem rendelkezik hivatalos státussal, és ha ez nincs, akkor nincs joguk segítségre, semmire. A szervezet tehát most harcol, mert az érintettek nem is tudják, mi szükséges ahhoz, hogy menekültként vagy kényszerű bevándorlóként regisztrálják őket és megkapják ezt a státust. Egyelőre a menekültnek vagy bevándorlónak a helyi hatóságtól igazolást kell kapnia, onnan, ahonnan származik. Itt vagy borraalót kell adnia, vagy esetleg kiteszi magát még annak is, hogy megölik. A helyi hatóságtól, ahonnan távozni akar, egy ilyen igazolás kérése értelmetlen és veszélyes is.

A szervezet minden iratában, kiadványában, levelezésében a hajléktalanokról nyomatékosan mint állampolgárokról (grazsdanyin) beszél, mégpedig tisztelettelű hangon.

Vissza az érdekképviselethez

A Szabad Szakszervezetek Szövetsége támogatja a szervezetet. Hamarosan ad nekik épületet Koroljovban, egy régi ipari városban. Megjegyzendő, hogy A. G. K. és szervezete jó szemmel ismerte fel a szakszervezetekben rejlő erőt, noha azok a gazdasági válság – elsősorban strukturális válság – és az oroszországi politikai változások következtében szükségképpen meggyengültek. Mégis a szakszervezetek azok, amelyek első kézből tapasztalják meg a munkanélküliség jelenségét, és ők hivatottak az érdekképviselőre, ha talpon akarnak maradni az újkapitalizmus számukra barátságtalan gazdasági környezetében. A szoros együttműködés a szakszervezetekkel egyfajta védelmet, tekintélyt is jelent a nonprofit szervezet számára, és bizalomgerjesztő az államigazgatás tisztviselői szemében is. Nem áll egyedül, láthatóan támogatja egy olyan nagy érdekvédelmi testület is, mint a szakszervezet. Ez pedig erősíti a LEPTA tárgyalási pozícióját.

Konkrét tevékenység

A szervezetnek 1997-ben három nagy akciója volt:

1. Nyilvános konzultációs központot hoztak létre a hajléktalanok számára, ahol jogi és egyéb tanácsot kapnak.

2. Együttműködést alakítottak ki azon szervezetek között, amelyek a területen működnek.

3. Ez lehetővé tette a „Falu '98” (Szelo '98) elnevezésű programot.

Ez utóbbi pedig 500 moszkvainak tette lehetővé, hogy dolgozzon a mezőgazdasági betakarításon. A LEPTA adott egy részvételi igazolást, teljes orvosi kivizsgálást biztosított, igyekezett rendezni, ha valakinek volt valamilyen jogi problémája, az emberekből 10–15 fős teameket szervezett, megállapodott az állami gazdaságokkal, a rendőrségtől (milícia) ingyenes szállítást kért az embereknek. Ez egy mulatságos történet. Amikor A. G. K. igyekezett a miliciától ingyenes szállítást kapni, ott azt kérdezték, hogy ugyan miért biztosítanánk szabad – ingyenes – közlekedést ezeknek az embereknek? Mire azt kérdezte: „Mondják, maguk nem ismerik ezt a programot?” Erre elszégyelltek magukat és megadták, amit kért.

A szervezetnek ma már jó kapcsolatai vannak a moszkvai belügyi igazgatással (osztály az önkormányzatnál), amelynek munkatársait feljogosították arra, hogy elmenjenek bármelyik „fogadó irodába” és ott beszéljenek a hajléktalanokkal. Ezek az irodák arra jók, hogy a hajléktalan pontos tájékoztatást kapjon: „itt adnak enni, ott osztanak ruhát, amott van ingyenes orvosi vizsgálat, emitt pedig szállást lehet kapni”.

A „napernyő” kinyitása

A LEPTA fennállásának első és második évében konkrét segítségnyújtási tevékenysége mellett igyekezett a legkülönbözőbb (állami és nem állami) szereplőkkel jó kapcsolatot és együttműködést kialakítani, és az volt a célja, hogy koordinációs központot hozzon létre Moszkvában. Ez összehangolná a hajléktalanok ellátásával foglalkozó *valamennyi szervezet* munkáját, és támogatná a régióközi és nemzetközi szervezetekkel való együttműködést. Főképpen pedig a létrehozandó vagy már működő adaptációs-rehabilitációs központok koordinálását vállalná.

A. G. K. a LEPTÁT ernyőszervezetnek képzei el, de azt mondta, hogy az egyelőre csak „olyan, mint a kínai napernyő: a Nap ellen már véd, de az eső ellen még nem”. Más szóval: óvatosan kell haladnia a célja felé, mert a hivatalok általánosságban még mindig gyanakvással szemlélik a nonprofit szervezeteket, mondván, hogy a hajléktalansággal csakis állami szerv foglalkozhat. Továbbá azért is szükség van az óvatosságra, mert ezen a területen gyakorlatilag egyáltalán nincs külföldi kapcsolatokról, segítségtől független, orosz nonprofit szervezet, és ami van, az érthetően félti az önállóságát, hiszen minden szervezetnek megvan a maga törekvése, amit meg akar valósítani. Annyit már sikerült elérnie, hogy a hajléktalanellátásban szinte valamennyi érdekelt nonprofit szervezettel együttműködik. Így például az interjú készí-

tésekor jelen volt egy zsidó humanitárius szervezet képviselője is, aki elmondta, hogy ők rendszeresen élelmiszer-csomagokat adnak hajléktalanoknak, és ezt a tevékenységet amerikai támogatással tartják fenn.

A LEPTA úgy érzi, hogy ma már *kulcspozícióban* van, elsősorban ismeretei jóvoltából, mert tisztában van a hajléktalanság jelenségével és annak következményeivel, felmérte a szükségleteket és a kérdés kezelésének legfontosabb lépéseit (munkahelykeresés, lakhely szerinti regisztráció, hiányzó iratok beszerzése, orvosi segítség). Tudja azt is, hogy ezeket a lépéseket nem lehet megtenni, ha nem alakul ki az együttműködés a hatóságok, a vállalatok és az önkormányzatok között.

A LEPTA kidolgozta a szociális rehabilitáció módszereit, és ezeket kész alkalmazni az Orosz Föderáció bármely régiójában, ahol felkészítené a területen dolgozókat a professzionális feladatmegoldásra.

A LEPTA szakértői csoportja kidolgozott egy módszert, amellyel feltárhatók a lehetőségek, biztosíthatók az állampolgári jogok és a pszichológiai korrekciós programmal a hajléktalant meg lehet szabadítani függőségeitől (alkohol, kábítószer).

1999-re a LEPTA programjának legalapvetőbb kritériuma: építeni kell a hajléktalan képességeire, és hosszú távra kell segítséget nyújtani: lehetőséget kell biztosítani a számára, hogy munkája alapján éljen meg. A LEPTA vallja, hogy bizonyos általánosságok mellett a rehabilitációs programot az egyénre kell szabni. Megjegyzendő, hogy a hajléktalanok túlnyomó többségének legalább középfokú végzettsége van, és egyes források szerint 10 százalékuk felsőfokú végzettséggel rendelkezik, munkaerőként tehát alkalmas arra, hogy esetleg újtípusú feladatokat oldjon meg egyéni képzettsége alapján.

A LEPTA azért akar ernyőszervezetté válni, hogy *először azoknak segíthessen, akik képesek segíteni a hajléktalanoknak*. Egyelőre a legtöbb működő szervezet csupán élelmet és ruhát oszt a hajléktalanoknak, ezzel megelégszik, holott ez nem oldja meg a problémát. Általában még azok a szervezetek sem értik, hogy valójában miről van szó, amelyek igyekeznek segítséget nyújtani a hajléktalanoknak.

A. G. K. felvázolta, hogy milyen is a hajléktalan, és példát mondott arra, hogyan válhat valaki hajléktalanná, illetve milyen a csinovnyik-magatartás, amit a többi szervezet nem, vagy csak részben ismer, és egyebek között ez az, amiben a LEPTA a többi szervezetnek segíteni kíván. Kevesen gondolták át, hogy miképpen lesz egy emberből hajléktalan a szó fizikai értelmén túl lelkiileg és szociálisan is, hogyan változik meg a viselkedése és a többi emberrel való érintkezése. Említett egy megrázó példát, egy professzorét, aki három diplomával évek óta volt már hajléktalan, mire kapcsolatba került a LEPTÁ-val. Modellként vázolta fel, hogy a hajléktalanná vált ember a hideg idő beálltával fázik, ha van egy kis pénze, azon vodkát vesz, három-négy nap múlva már nem is tud megenni a vodka nélkül, két hét múltán már piszkos és bűdös, fáradt és kimerült, mert alig táplálkozik, további néhány hét múltán már nem is nagyon emlékszik arra, hogy ki volt és mi történt vele. Ha ezek után bekerül valamilyen szállásra, mindentől és mindenkitől fél, de a legjobban attól, hogy maradék földi javaitól is megfosztják, megrobolják. Amikor a LEPTA adaptációs központjába bekerül egy ilyen haj-

léktalan, felső ruházatával-kabátjával együtt fekszik le aludni, és hasztalan próbálják meggyőzni, hogy senki sem fogja ellopni a holmijait, ha levetkőzik, napokba telik, amíg ezt el is hiszi. Pontosan ezért szeretné a LEPTA általánosan elfogadottá tenni kétlépcsős segítségnyújtási modelljét, amelynek első fázisa a már említett általános adaptáció, a második azonban a személyre szabott, sokoldalú rehabilitáció.

A. G. K. egy példával illusztrálta, hogy általában milyen a csinovnyik-viselkedés az emberekkel szemben. Valaki elindul vasúton Moszkvába, hogy munkát keressen. Vannak iratai, van csomagja. A hosszú úton azonban kirabolják, semmije nem marad. Megérkezik Moszkvába, és felháborodott állampolgárként bemegy a pályaudvari rendőrségre panaszt tenni. Ott az iratait kéri, de azt ellopták tőle. Ezután a hatóságnak joga van harminc napra letartóztatni, amíg utánanéz az illető személyazonosságának. A bemondás alapján a hatóság levelet ír oda, ahonnan az adott személy elindult, és megkéri az azonosító iratok másolatát, újra kibocsátását. A címzett csinovnyik elolvassa, majd a szemétkosárba dobja a levelet és ásitva folytatja a semmittevést. Harminc nap után a személyazonosságát vesztett, póruljárt szerencsétlent kiengedik, és egy fertőtlenítő állomásra irányítják, ahol tenyéryelvetlenítést igazolják, hogy fertőtlenítették. A papírfecnihez ráütik a nagy pecsétet: „bomzs”. Ettől kezdve ez lesz az egyetlen igazolványa, amivel rendelkezik. Megteremtődött a hajléktalan.

A LEPTA az elemzések és a gyakorlati segítő tevékenység együttes eredményeképpen megértette a *hajléktalanság következményeit*, amelyek: bűnözés, alkoholizmus, gyermekek bűnözővé tétele, betegségek, a társadalomra gyakorolt káros pszichés, továbbá számos közvetlen és latens hatás. Ma a hajléktalanság nemcsak a munkanélküliségből fakad, hanem egyfajta „rab-szolga” mentalitásból is, mert ha nincs „úr”, nincs irányítás, szétesik a munkahely és nyomában az élet is. És ennek következtében a hajléktalan igénytelenné válik, tény, hogy egyáltalán nem követelődik, kiszolgáltatott helyzetben hajlandó csupán fedélért és egy tányér levesért dolgozni.

A LEPTA az ilyen és ehhez hasonló elméleti ismeretek tudatosítását kívánja beépíteni azokba a tréningekbe, amelyeket más szervezeteknek ajánl. Ezekre a tréningekre azért van szükség, mert a humanitárius megfontolásokból létrejövő, jószándékú szervezetek tagjait meg kell tanítani, mégpedig a legapróbb részletekbe menően arra, miképpen kell munkájukat megszervezni, amikor hajléktalanokkal foglalkoznak. Ezek az emberek nem ismerik a törvényeket, nem ismerik az emberi jogok védelmét szolgáló jogszabályokat sem. A törvények ismertetése, magyarázata önmagában nem elég, hanem a *gyakorlati alkalmazást* kell megtanítani, és ezt a még kicsiny és gyenge nonprofit szervezetek egyáltalán nem tudják.

Ennek érdekében és a hatékonyság javítása céljából a *képzési programokat* rendszeressé kellene tenni, és a LEPTA egyelőre meghívások alapon kívánja szervezni tréningjeit. Fontos lenne kialakítani és megtanítani a pénz és egyéb erőforrások gyűjtésének – *fund-raising* – technikáit. Kétségtelen, hogy hosszú távon számítani kell a külföldi jótékonyági és segélyszervezetek támogatására, de az orosz tőkés vállalkozót is meg kell közelíteni, bár egyelőre az a tapasztalat, hogy a társadalom kevésbé tehető rétegei készsé-

gesebben adományoznak. A külföldön élő oroszoktól a LEPTA és a többi nonprofit szervezet egyelőre inkább a gyermekek megsegítéséhez kér támogatást, a hajléktalanok számára nem.

Az új szerveződéseknek segítségre van szükségük ahhoz, hogy talpon maradjanak. Tevékenységüket össze kell hangolni annak érdekében, hogy előmozdítsák a hatékonyabb munkát és a szervezetek fejlődését. Ez az a terület, ahol a LEPTA még nem tartja magát sikeresnek.

A probléma megértése, a társadalom szemléletének megváltoztatása szintén közös feladat. A középpontba valamennyi szervezetnek a hajléktalanok rehabilitációját kellene állítania. Más szóval közös, átfogó célokat kell kijelölni és elfogadati.

Fontos az önkéntesek toborzása is. A LEPTA-nál növekszik a számuk, de a tartósan közreműködők gyorsan eltűnnek. Általában inkább rövid szolgálatra lehet számítani, az emberek szívesen segítenek ruhaosztásban, a diákok a közvélemény-kutatásban, a jogászok az ingyenes jogi tanácsadásban.

A LEPTA azonban egyik legfontosabb gyakorlati feladatának éppen a *munkahelyek felkutatását* tartja. E tevékenysége ma is folyik és nem is eredménytelen, rövid fennállása alatt már 40 embert helyezett el. Van egy menedzsercsoportja, amelynek az a feladata, hogy munkát keressen. A LEPTA sajátos rendszerében ezek a menedzserek kapnak ugyan fizetést, de csak azoknak a meghatározott összegű hozzájárulásából, akiket már elhelyeztek, és akik azután a szervezet tagjai lettek. Koroljovban például tíz korábbi hajléktalan lakásfelújítással foglalkozik, jól keresnek (havi 2500 rubel a fizetésük), s valamennyivel hozzájárulnak az alkalmazotti fizetésre fordítható pénzalapokhoz.

A LEPTA tervei

A szervezet adaptációs és rehabilitációs központjában egyetlen fizetett alkalmazott dolgozik. Feladata a szervezés, számos területen, az interjú készítésének idején éppen jogsegélyszolgálatot szervezett Koroljovban.

A LEPTA fejlődésének új szakaszába lépett azzal, hogy a szakszervezettől kapott egy rendkívül lepusztult épületrészt Moszkva szívében, az *Argumenti i fakti* című tekintélyes lap szerkesztőségének tőszomszédságában. A felújítást hajléktalanok végzik. A LEPTÁT létrehozó vallásos Testvériség 1998 novemberében jelentette meg folyóirata első számát, amelyben beszámol a nonprofit szervezet addigi jótékonyági tevékenységéről. A. G. K. abban bízik, hogy a lapot majd rendszeresen ki tudják adni.

Irány a mezőgazdaság

A LEPTA önfenntartásra kíván berendezkedni. A lehetséges megoldást a mezőgazdaságban vélik felfedezni. Ebben három tényező motiválja őket: 1. a korábbi tapasztalat a betakarítási munkáknál, 2. az orosz gazdasági válság, amely nem fogja lehetővé tenni az eddigi mértékű élelmiszerbehozatalt (pl.

Moszkva ellátását a hírek szerint 80 százalékban importból fedezik), Oroszországnak tehát törekednie kell az önellátásra, 3. az orosz mezőgazdaság összeomlása, a kolhozok-szovhozok feloszlása, tönkremenetele nyomán parlagon hagyott földek bősége.

Ezek a felismerések arra készítették A. G. K.-t, hogy kezdeményezze: a LEPTA hozza létre saját farmját, ahol hajléktalanokat foglalkoztatna és biztosítaná a tej- és az élelmiszerellátást. A. G. K. alaposan körülnézett és rájött, hogy könnyű földet szerezni, sőt, mezőgazdasági épületeket és felszereléseket is szívesen adnának a helyi hatóságok, amelyek már műtrágyát és tenyészállatot is ígértek, kedvezményes áron. A hajléktalanok nagy tömegeit lehetne vidéken letelepíteni, ahol könnyebben jutnának otthonhoz és mezőgazdasági munkából tarthatnák fenn magukat. Ez A. G. K. szerint a rehabilitáció viszonylag egyszerű útja. Van is rá példa külföldön, például Lengyelországban, ahol ezt az állam támogatta pénzzel, eszközökkel. A program előkészítése és népszerűsítése érdekében a LEPTA PR-tevékenységbe kezd és külföldi – elsősorban holland, francia, lengyel – paraszt- és farmerszervezetekhez fordul tanácsért, segítségért. Ezen a programon a LEPTA 1999 tavaszáig dolgozik, amikor remélhetőleg megszerzi a szükséges földterületet és elkezd megművelni a farmot. A. G. K. szerint most ezzel a programmal gyorsan lehetne eredményt elérni, de nem szabad kapkodni, türelemre van szükség. Mindenesetre a mezőgazdaság biztosítása a hajléktalanok rehabilitációját és teljes integrálódását a társadalomba.

Kérdéses persze, hogy az orosz gazdaságnak valóban az-e az útja, hogy a fölöslegesnek látszó városi-ipari népességet visszafordítja a falvakba. Ezt azonban nehéz megítélni, hiszen az orosz mezőgazdaság valóban romokban hever, lehetőségei messze kihasználatlanok, és az A. G. K. által elképzelt és megtervezett program az érintett személyeknek feltétlenül azonnali létbiztonságot kínál, miközben piacképes termékeket állít elő.

Arra a kérdésre, hogy az államtól a hajléktalanság milyen megoldására lehet számítani, A. G. K. összefoglalóan csak ennyit mondott: „Az orosz állam ma olyan, mint a bombs, egyik napról a másikra él, nincs semmije, lepusztult, aligha tud segíteni.”

SULYOK LÁSZLÓ

Munkások és munkalehetőségek a háború előtt, alatt és után

A következőkben egy nő és két férfi vallomásán keresztül próbálom bemutatni, milyenek is lehettek annak a kornak az élet- és munkaviszonyai, amelyben éltek. Mindegyikük: nyolcvan év fölötti ember. Egyaránt falun kezdtek, de városi lett belőlük. Sándor gyerekkorában még Vác is falusias jellegű lehetett.

Gyula és Sándor elmondásából az derül ki: elmúltak azok az idők, amikor még szégyennek számított, ha valakit valamilyen testi hiba miatt elutasított a sorozóbizottság. Az első világháborúban még elhitték, hogy hazafias cselekedet lepuffantani valakit, akire nem ők haragszanak, de egy idegen hatalom ezt várja tőlük. A második világháborúban katonaszökevénynek lenni már egyáltalán nem volt elítélendő cselekedet. Ha nem is merte mindenki vállalni a kockázatot, de aki tudta, igyekezett bújtatni a dezertálókat.

„A háború előtt a parasztnak, még a zsellérnek is jobb dolga volt, mint a gyári munkásnak” – mondja Rozi néni. „A háború után a segédmunkásnak, kétkezi munkásnak nem kellett félnie a hatalomtól.”

Ha magasabb életszínvonalra törekedett, már kénytelen volt megalkudni, be kellett lépnie a pártba. A legtöbben azért tették, hogy hagyják őket békében dolgozni. Később kiderült, hogy ez sem vált be, ezért is robbantak ki az 56-os események.

Ha valaki szót emelt a munkabérek vagy egyéb visszásságok miatt, azt elküldték a háború előtt is (Gyula). A törvényesség azt jelentette, hogy megvárták a törvényben előírt három hetet, és csak azután bocsátották el. A munkanélkülinek az elbocsátás után is még három hétig járt a betegellátás, de ettől még a gyári munka egészségtelen, embernyomorító maradt. Gyulának a szeme ment tönkre, Sándornak a testvére idő előtt megöregedett. Persze, ebből még nem következik, hogy minden paraszt 90 évig ereje teljében élt.

A vallások és „fajok” közötti ellentétet soha nem az egymás mellett élők szítják. Gyuláék cigányokkal éltek együtt az újpesti barakktelepen.

A lakásviszonyokat a következők jellemezték:

Gyuláék szoba-konyhás barakkban laktak. Később egy cigányasszonyt és a lányát telepítette a hatóság a konyhájukba. Ők a szoba felében laktak, a másik fele borbélyműhelyként szolgált. Rozi néni két gyerekével lakott egy mosókonyhában a háború után. Gyuláék a háború előtt a legszegényebb viszonyok között is össze tudtak spórolni egy komfort nélküli, vertfalú vályog-

háza valót, az ő meg az apja keresetéből. 3300 pengőbe került a ház. A felét kifizették, a másik felét havi 40 pengővel törlesztették.

A gyári munkások munkabére a háború előtt és után elmondásuk szerint az alábbi volt:

10 fillér órabér, 20 fillér órabér a segédnek, 26 fillér sztrájkkkal, 30 fillér órabér a felszabaduló segédnek – Lakos és Székelynél –, 40 fillér a Pintér Műveknél, 50 fillér a Bárdi-féle motorszerelő műhelyben, 60–66 fillér az Egyesült Izzóban.

Egy db vasablak összeszereléséért feketén 60 fillért lehetett keresni.

1946-ban 35 Ft volt a heti bér a MÁV Északi Fűtőházában mindenkinek, a szénlapátólótól a gépszerelőig, és természetbeni juttatást kaptak. Az Egyesült Izzóban 50 Ft volt a heti bér.

Rózi néni

– Apám gépészkovács volt az uradalomnál. Onnét kapta a járandóságát. Eljött a szombat, eljött a vasárnap, malacot vágtunk, mit malacot, disznót! Szombat reggeltől vasárnap estig ünnepeltünk. Hétköznap, az igaz, dolgoztunk hajnaltól késő estig, de tudtuk, a munka után ünnep következik. Miskolc mellett, Kistokajban nőttem föl. Tiszta reformátusok között jártam iskolába. Mégsem lett semmi bajunk egymás vallásától. A vallási ellenségeskedést mi nem ösmertük. Megtartottuk a görögkatolikus, meg a református ünnepeket is. Nemcsak vasárnap volt ünnep, hétköznap is. Anyám írt a rokonoknak búcsúra, karácsonyra, húsvétra. Meg is jelentek mind egy szálig a meghívásra. Az ünnepre eljött a gazdasági ispán, a kerékgyártó, hadd ne soroljam föl, még ki mindenki jött el! Az uradalom megkérdezte, na, mibe került ez a kis ceremónia? Ennyibe meg ennyibe. Na, akkor én is teszek hozzá még egy üveg bort. A bérese, a cselédek ugyanolyan szép ruhát viseltek, mint mi, természetesen ugyanolyan finom falatokat ettek, mint mi. Húsvétkor a suszter, a kerékgyártó, a kistekintetes úr, a bátyja, meg az öreg méltóságos úr is eljött locsolkodni. Az öreg méltóságos úr már nem tudott járni. Két-kerekű bricskán hozták, lehetett vagy nyolcvanéves, de azért sohasem mulasztotta el a húsvéthétfővel járó kötelezettségeit. A locsolkodókat mindenütt terített asztallal fogadták. Akkor felnőttek jártak, nem gyerekeket pálinkáztattak, mint manapság. Persze, akinek mindig tele a hasa, az nem törődik az ilyesmivel. Bezzeg a magamfajtnak mindig megkordul a gyomra, ha a régi finom ételekre és italokra gondol.

Apám a cséplőgépet nagyapámtól örökölte. A cséplőmasinát kihúzták a nagy tábla szélére. Odahordták a sok kisebb föld termését is. A cséplés sokszor egy hétig is eltartott. Annyi termésünk volt, amennyit akartunk, állatot is éppen annyit tarthattunk. Anyám sohasem járt el dolgozni sehova, mégis föl tudott nevelni mind a tízünket.

Nagyanyám 25 évig volt özvegy. Az utánam következő testvéremet ő nevelte, ő ruházta, cipőt vett nekik abból a földből, amit a szüleitől örökölt. Ő az Éliás-famíliából származott. Az Éliások jómódúak voltak. Apám már nem annyira. Testvérei Egerben tanítószkodtak.

Nagyanyám legkisebb testvére kinn élt Amerikában. Tizenhat évesen ment ki az udvarlója után, aztán összeházasodtak. Egyszer csak hazajött látogatóba a férjével, meg a kislányával együtt. Hát azt az ünneplést, azokat a szép napokat nem lehet elfelejteni. A családban senki sem dolgozott, mindenki a vendégekkel foglalkozott. A kislányuk olyan tízéves forma lehetett. Sokat nem tudott magyarul, mégis megértettük egymást.

Én mihelyst betöltöttem a tizenhetedik életévemet, bejártam Miskolcra a varrodába, varrni tanulni. Apám már 15 éves koromban beíratott oda. De addig se lógázhattam a lábamat a kemencepadkán. Ezt még az akkori fejemmel is tudtam. Fürösztöttem a gyerekeket otthon, meg segítettem, ahun kellett. De sejtettem, mint az a bizonyos négy lábú jószág a zivatart, hogy jó anyám evvel be nem éri. Az viszont még legrémesebb álmomban sem jött elő, amivel végül is meglepett. Négyesi Árpádnak nevezték az ottani törpebirtokost, 200 holdja volt. Egy árva gyereket is neveltek. A falusi kisbíró egyszer csak közhírré dobolta, hogy öt pár nő és öt pár férfi szükségeltetik a tekintetes Négyesi méltóságos úr búzájának learatásához. A járandóság természetben ennyi és ennyi, jelentkezni lehet itt és itt, ekkor és ekkor. A későn jelentkezőket nem tudjuk figyelembe venni. Pampampapapam. Az utolsó dobolás engem is hazairamodásra készítetett, mint a többi hasonló korú újságra éhes leányt és legényt. A legteljesebb lelki nyugalommal fogtam a mindennapi foglalatosságok közül az éppen soron következőhöz. Anyám azonban magához intett, maga mellé ültetett a kisszékre és így szólt hozzám: Péter-Pálkor a Négyesihez mégy aratni! – Te jó ég! – sikkantottam föl ültőhelyemben –, mit csinálok én Négyesinek Péter-Pálkor? De jóanyám, mint mindig, most is megnyugtató: ne törődjek semmivel, ő majd kiszámítja, mennyi szoknyára való anyagot kapni a búza árából, amit majd munkám fejében kapni fogok, amíg csak be nem töltöm a tizenhetedik életévemet. Bízhatok benne, ha egyszer ő megígérte, akkor ha törik, ha szakad, ha esik, ha fúj, meglesz. A varrodában csak össze kell majd varrnom.

Még az a tudat se vigasztalt, hogy mással is megesett ilyesmi, nem csak énvelem. A molnárlánynak is ugyanaz volt a keresztnéve, mint nekem, mégsem menekült meg az aratás örömeitől. Bolond szerencséjére tőlem, egy évvel idősebb lévén, csak egyszer kellett a kaszás után hajuldoznia, nem úgy, mint nekem, kétszer. No de mit tehettem? Nekem még meg is kellett ismételnem, amit elsőre is nagyon jól megtanultam: a szedősarlómnál sokkal élesebb a tarló. Kár avval ügyetlenkedni, hogy megvérezze vele az ember lánya a kezit. Hisz' a tarló természetben is tartogatott éppen elég tüskét, tövist. Olyan az egész, mint valami tarlótánc, négyet előre, kettőt hátra. Közben a markomat hun összecukom, hun kinyitom, kötözöm a kévét, oldalra fordítom, fonom a kötözőszalmát, halad a munka. Ellustulni nem szabad, különben a kaszás hamar búzának néz, időnek előtte learat, fületem kiszabja, oldalba taszajt. Ha meg túl gyors lennék, jól fölruhá. Szerencsére mindkét veszedelmet elkerültem. Hanem aztán hazafelé! – Kezem-lábam egyetlen seb volt, még a blúzom se védett meg az illetéktelenül behatólók toklászoktól. Anyám újra csak nyugtatott – semmi baj, kislányom, majd elmúlik. Adok kenőcsöt, kend be szépen! Hozzá még előbb meg is kellett mosakodnom szappannal. Most mondjam azt, kegyetlen volt hozzám a jóanyám? Minek

mondanám? Ő jót akart, noha másnapra se gyógyultak be a sebeim. Vérmérgezést ugyan nem kaptam a kenőcstől, de azt megtanultam, ha ma így volt, holnap lehet még ügyebben is. Így aztán az aratás mégsem fogott ki rajtam sem egyszer, sem másszor. Még szerencse, hogy az aratás nincs egész évben, csak egyszer, akkor is éppen Péter-Pálkor. Amikor a Jóisten olyan meleget sugároz le a Földre, hogy senkinek sem kell félnie a fagyhaláltól. Jó előre elrendezte ő ezt, hogy a szegény embernek ne télen, csak abban a jó meleg nyárban kelljen aratnia, akkor is csak Péter-Pálkor. Aki erre azt meri kérdezni, hogy hát az is valami? Hiszen csak egyszer van? Mi lenne, ha a nyolc órás munkaidőt már akkor fölhalálták volna? Na, annak ajánlom, menjen el jövő Péter-Pálkor Négyesiéknél aratni, nem többször, mindössze egyszer. Anyám valóban kiválasztotta az anyagot, ígéretéhez híven. 17 éves koromra már olyan jól kitanultam az aratást, a körülbökődő szurkálókat, hogy nyugodtan léphettem felsőbb iskolába. Mehettem Miskolcra tüvel banni, kiszabni és megvarrni a ruhámat a varrodában. De nem ám akármiféle ruhát! Csakis azt, amiért én véretem ontva megdolgoztam. Ujjaim ugyan elég sűrűn mondogatták az unalmast, de végül is mégiscsak elkészült. Büszkén feszíthettem a korombéliek előtt a magamkereste, magamvarrta ruhámban vasárnap a nagymisén. Azt se bántam, ha irigyelnek érte.

A férjem asztalosnak tanult. Hivatalosan ugyan nem voltunk megesküdvé, mi se nagyon törődünk a formaságokkal. De az igazsághoz az is hozzá tartozik, hogy még nem voltunk 24 évesek. Abban az időben attól számították a nagykorúságot. Ma sokkal egyszerűbb a dolog. Aki tizennyolcadik életévét betöltötte, rendelkezhetik önmagával, meg szülei személygépkocsijával.

Nemsokára jött a „hej élet, be gyöngy élet” ... férjem benn is maradt a katonaságnál. Tiszti iskolára ment. Közben megszületett a két gyerek, mindegyik egy-egy eltávozás eredményeképpen. Miskolci szép lakásunkban vígan élhettünk volna, akár a favágó, leszámítva a halihót. De az ember olyan élőlény, aki sohasem elégszik meg azzal, ami van. Férjem egyik bátyja Pest-erzsébetre nősült. Oda is ment lakni. Könyörgött nekünk, menjünk föl mi is. Olyan egyedül érzik magukat, abban a nagy városban. Együtt mennyivel jobb lesz. Mindenben segíteni fognak. Föl is mentünk Pestre. Kaptunk is lakást, ha nem is Erzsébeten, hanem Zuglóban, az Újvidék utca 10-ben, egy másik katonatiszt feleségével, meg összesen három gyerekével együtt. Beszítottuk a teendőket. Én éjszaka jártam dolgozni, a csepeli Lőszergyárba. Ő meg nappal járt el. Mindig az foglalkozott a gyerekekkel, aki éppen otthon volt. Mikor aludtam? Jajj, ilyesmit ne kérdezzenek tőlem! Én csak egy egyszerű tanulatlan mosónő vagyok. Azt viszont eskü alatt állíthatom, hogy ennek a végeérhetetlen körforgásnak a 45-ös háború vetett véget. Apám írt, menjünk haza. Féltett az oroszoktól. Mi kellőképpen megijedve haza is utaztunk augusztusban. Szeptemberben már az oroszok markában találtuk magunkat. Visszakostról szó se lehetett. Mire sikerült visszautazni, a katonatisztfeleség váltótársam már valahol vidéken, valamelyik rokonánál húzta meg magát. Férje katonaszökevényként bujdosott.

A lakásunkban idegenek laktak. Ott találtuk magunkat két szék között a pad alatt. Ráadásul még Mikulás sem volt, akitől szalonná kérhettünk volna, igaz viszont, így attól sem kellett félnünk, hogy pofonvág. Újra beszálltunk

a Magyar Államvasutak szarvasmarha-vagonjaiba. Annak idején ugyanis azokban szállították a menekülteket szerte az országban. Még a vonat tetején is utaztak. El lehet képzelni, mi volt ott, ha jött az alagút! Sajópálfalán nem kellett kidobolni a kisbírónak, hogy megérkeztünk. Megszagolták azt kedves honfitársaim azon nyomban, ahogy letettük a cókémókunkat anyám házának földes padlójára. Úgy jöttek, mint tót a vadkörtere. Elnézésüket kell kérnem ezért a célzásért. En otthon most se ösmerem a nemzetiségi gyűlölködést. Nem is azért mondom, de tény, hogy alig győztem cérnával. Otthon szépen megszötték a háziszötteseiket, vagy lenből, vagy kenderből. A süketnéma szabó, egy odavaló parasztnak egyetlen gyereke kiszabta a nadrágokat. Én meg varrhattam látástól vakulásig. Annyi nadrágot varrattak velem, hogy azt kimondani sem tudom. Hogy létezett ennyi nadrág nélküli ember, abban a kis faluban, máig se értem! Nem törődtek avval, milyen a formája, van-e feneke, vagy fölbuggyosodik, hosszú, vagy rövid. Csak egymásra kellett varrni az elejét, meg a hátát, oszt jóisten! Nem érdekelte őket a külsőség. De hát az nem is rám, hanem a szabóra tartozott. Én csak varrtam, varrogattam, hogy késő este, amikor abbahagytam, alig láttam. Nem zavarta őket. Inkább foglalkoztak addig a gyerekekkel. Hozták a finom ebédre, vacsorára valót, ittuk a finom falusi tejet, nem ezt a mai, zacskóba töltött felvizezett mütejet, amit manapság adnak az embernek, de nem ám. Az még igazi tehéntej volt. Benne az összes vitaminnal, amiről ma annyit reklámoznak. Földijeim úgy gondolták, el ne repüljünk, ha egyszer hazajöttünk. Lássuk, mennyire szeretnek minket. Még a gyerekeim is járhattak volna Miskolcra iskolába, ahogyan én jártam a varrodába. De hiába minden. Egyszer csak a szeretet is elkezd terhessé válni. Álmomban nadrágot varrtam kutyára-macskára, reggel csuromvizen esbredtem. A gyerekeim nem értették, miért vagyok olyan, mint akinek a kutya megette az ebédjét! Kérdezték a szegények: anyu, fáj valami? Anyu, beteg vagy? Az utolsó lökést a bátyám levele adta meg. Értetített bennünket, hogy ők életben maradtak. Ha mi is, ahhoz sok szerencsét kíván és ha eszünk van, nem maradunk ebben a mai világban a bizonytalan falusi körülmények között. A fővárosban sokkal több a lehetőség a megélhetésre, még szaszanovista (sic) is lehet belőlem, a gyerekeim is magasabb iskolába járhatnak, mint vidéken. Nem szabad elszalasztani a kedvező alkalmat. Majd ők segítenek beilleszkedni. Csak menjünk föl. Ígéri, nem bánjuk meg. Eszembe jutott, hallottam én már ehhez hasonlót nem is olyan régen, de úgy tettem, mintha arra a fülemre süket lennék. Csak az dolgozott bennem, a hidegrázás kerülget a sok nadrág nélküli honfitársamtól. Bár ma bolondnak néznek, jól tudom. Otthagytam a munkát, a biztos megélhetést egy bizonytalan ígéretért. Gyermekeimre nem gondoltam. Micsoda felelőtlenség! Lehet, hogy igazuk van, mi mégis otthagytunk csapot-papot a rengeteg varrnivalóval együtt, még az ajtófélfától se köszöntünk el, máris megérkeztünk Pestre, a Keleti-pályaudvarra.

Falusi csöndünkől belecsöppentünk a városi zajba, forgalomba, tülekedésbe. Akkor egy kicsit nagyon elkapott a félsz. Na, most itt mihez kezdek? Hova leszek egyre csak növekvő gyermekeimmel? Úgy látszik, tényleg nagyon könnyelmű anya vagyok! Nem baj, majd a bátyám segíteni fog. Ő nem hagy cserben. Hát, cserben nem is hagyott. Csak két dolgot nem tudott biz-

tosítani: munkát, meg lakást. Nekem kell kiharcolnom, magyarázta. Ma ilyen világban élünk, ma ilyen világban élünk! – ismételve, mint a papagáj. Én nagyon megköszöntem a hozzánk való jóságát. Ekkora jóindulat láttán még egy könnycseppet se tudtam kidörzsölni a szememből. Inkább valami isten tudja honnét jött csakazértis állt belém. Ne félj, megleszünk mi nélküled is! Elmenekültünk a nadrágvarrás elől, itt Pesten meg mi maradtunk ing és gatyá nélkül. Azaz minden más nélkül. Csak az maradt a mienk, ami rajtunk volt, meg néhány csomag. Nem is hibáztatom a bátyámat. Én vagyok az oka, minek fogadtam el ajánlatát? Csak megmondhattam volna otthon is: most aztán már elég a nadrágból, inget is hozzanak! Vagy talán a szűrés tű zavart, mert arra emlékeztetett, ami annak előtte tönkre szúrta az ujjamat? Mit tudom én, most már magamat csak nem fogom szidni! Attól semmivel sem lesz jobb semmi! A húgom tanácsára aztán beköltöztünk Csillaghegyen Galamboséknál egy mosókonyhába. Nem lakásra tervezték ugyan, de vég-szükségben voltunk. Tettünk bele egy kis vaskályhát, Galamboséktól kaptuk. Aztán már csak rajtunk múlt, hogy úgy is éreztük magunkat benne, mint egy galambdúcban.

Repülni nem tudtunk, így aztán csak állóhelyünk maradt benne... Ha az egyikünk le akart ülni, a másik kettőnek ki kellett menni. Ha valaki üres szellemeskedéssel akarja kiütni éliből a dolgot, annak ajánlom, próbálja ki, milyen hihetetlenül gyorsan nő két olyan fiúgyermek, mint amilyen nekem volt. Szegény férjem – ott maradt a háborúban –, be se fért volna.

A csepeli Lőszergyártól kaptam valami végkielégítés-félét. De a Vöröshadsereg pénze lett. Nem sokkal ért többet, mint például a halpénz... Bár a nevében benne van a pénz mindkettőnek. Egész szatyorraalót kellett elvinnünk belőle, hogy kapjunk érte egy doboz gyufát. A Dunába robbantott hidak miatt még a víz se tudta, merre folyjon... Egészen a HÉV-megállóig elvitte ladikban tekenőben az embereket. Még szerencse, hogy a Rókahegyre már nem volt ereje fölmászni. Még a víz se tud sokáig fölfelé folyni. Lassan-lassan visszatért volna az élet a maga medrébe. Hanem egyszer csak megérkezett a párt, és Rákosi, Sztálin, Lenin, meg csak a jóisten tudja, még kicsoda. Ehhez én nem szólhatok hozzá. Nincs iskolám hozzá. Sohasem voltam párttag. Annyi viszont teljesen világos lett előttem, hogy a varrás helyett valami más pályát kell választanom itt Pesten. Nem volt nehéz rájönnöm még az én nehéz fejemmel sem, ebben a kommunizmusban még a párttitkároknak se telik mosógépre, amiről akkor még nem is álmodtunk. A ruha mindenkin piszkolódik, a lakás szintugyanúgy. Ebből következett tehát, hogy munkanélküliségtől nem kell félnem.

Anyám nem vette meg nekem a ruhámat. Elküldött Négyesinél aratni. Nem ijedtem hát meg a kétkezi munkától, bár tudom, többre termettem, az én nagy eszemmel mást érdemeltem. Mégsem estem kétségbe, még a mosókonyhában se. De mit tehetett, aki nem bírta, vagy szégyellte az ilyen foglalatosságot? Belépett a pártba. Mást nem tehetett. Akkor egyszeriben minden lehetett belőle, de megszabták, hova mehet, hova nem illik, mit mondhat, mikor tapsolhat, mikor nem! Nahát, erre nekem nem volt szükségem. Nekem ne írja elő senki, hova mehetek, hova nem. Majd én tudom, mikor van a nagymise. Ha jónak látom, elmegyek, ha meg nem akaródzik,

akkor kötéllel se húzzanak már oda, mert még olyat találnék mondani, hogy magam is röstellném.

Egyszer, jó pár évvel ezelőtt hazalátogattam. Még éltek a rokonok, ismerősök, akik elől oly csúnyán elszöktünk annak idején. Kérdezték, hogy vagyunk, mit csinálunk? – Ha van pénzünk, vásárolunk, ha nincs, akkor nem veszünk semmit – mondtam nekik. Nem kellett sokat faggatnom őket, hogy megtudjam, a parasztnak semmije sem maradt. A párt és Rákosi mind elvitte, a földdel meg az állatokkal együtt. Egyik rokonom, mint annyi más nem rokon, nem bírta földolgozni magában, ahogyan ma mondanák, hogy elvitték a gyönyörű lovait. Hiszen a ló volt régen a gazda szemefénye, büszkesége, ölni tudott volna értük mindegyik, de mindenképpen lenézni azt, akinek nem volt, vagy gyöngébb, kevésbé szép kiállítású lóva volt. Évekig sínylődött. Hirtelenjében gondolt egyet, már vághatták is le a kenderkötélről. Édesanyám az ő édesanyjától örökölt vagy 9–10 hold földet. Abból egyet-kettőt eladogatott. Aztán már nem bírta megművelni a kora miatt. Mondták neki, lépjen be a tsz-be. Azt azonban ő nem tette. Egyik nap eljött a bíró. Odatolt valami papirost anyám elé, még azt is megmutatta, hol írja alá. Anyám azt hitte, valami hivatalos formáság az egész, hogy a tanácsi dolgozóknak is legyen valami munkájuk, nekik is meg kell dolgozniuk a fizetésükért – aláírta. Nem tudta szegény, hogy azt írja alá, hogy az államnak ajándékozza a földjét. Akkor sült csak ki a gyalázat, amikor el akarta adni. Az állam földjét eladni? Ki hallott még ilyet? Még jó, hogy nem pirongatták meg, ugyan hova nézett a gyerekszobája? Ajándékot visszakérni, eladni? Még ilyet? Hogy ezek a földéhes parasztok mire nem képesek? Nyugdíjat se kapott. Úgy kellett neki, minek ment hozzá a maszek kovácshoz?

Nekem aztán végleg semmi se maradt. Az egyik húgom megpróbált utánajárni, amikor mindenkit kárpótolni akartak, akitől elvették, ami az övé volt. Természetesen se híre, se hamva nem volt anyám földjének. Ennivalónk még csak akadt. De terített asztal soha. Hogyan is lehetne terített asztalnak nevezni a zacskóból a tüpörtyút, újságpapíron a kenyeret? Szombaton meg vasárnap a férfiakkal teljesen egyenjogúan mehettem dolgozni, ha azt akartam, hogy a gyerekeimnek legyen cipője, ruhája. A gyógyszerész úrral a szőnyeget vasárnap poroltam. 10 órakor elszaladtunk templomba. Etuka főzte az ebédet a négy gyerekre. Belőlük kettő az enyém volt. A nagyobbik fiam nehezebben viselte már akkor is az élet nehézségeit. – Anyu, megint nem lesz új ruhám húsvétra – rimázkodott szegény. – Ne sírj, kisfiam! Lesz új ruhád, nyugodj meg! Bementem a ruhaüzletbe. Kifizettem a két ruha felét. A többit majd fizetéskor. El is tették szépen a két ruhát a gyerekeknek. A nagyobbik fiam már aludni se tudott. Anyu, ugye Jézus nagyon szerette a szegényeket? – Hogy jut ilyesmi eszedbe, kisfiam? – Nagyon sokat teremtet belőlük. – Hidd el végre, kisfiam, ha én mondom neked, lesz ruhád, csak légy egy kicsit türelemmel. Megkaptam a fizetésemet. Elmentem a ruházati boltba. Kifizettem a hátralevő részt. Megkaptam a ruhákat. Lett is nagy öröm a galambdúcban. A gyerekek elvégezték az általános iskolát. A kisebbik átment Rómaifürdőre a Mezőgazdasági Gépgyárba dolgozni. A nagyobbik gépkocsivezető lett az angyalföldi Akkumulátorgyárban. Most már hárman ke-restünk. Vasárnap is kifőtt tésztával, hús nélkül, meg egy lottónyereménnyel

kibőjtöltük az új lakást. Bútorok bele a vasárnapi különmunkámból kerültek. Később nekem is meglett a külön lakásom, meg a gyerekeknek is. Mindenkinek megvan a maga rossz oldala, minek kerülnem. Ők is élnek a maguk életét, 83 éves koromra én is az enyémet. Nem panaszkodhatom rájuk, nagyon jó gyerekek. Telefonon beszélgetünk egymással. A nagyobbik fiamhoz szép időben gyakran kijárok. Dunakeszin lakik. A kertjében mindig találom valami gereblyézni valót. Már csak egy van hátra nekem. A sírkövemre rávéstem, amivel kiérdemeltem életem jutalmát, 10 000 forintos nyugdíjamat, a mosószaappant, meg a fatekenőt. A lágy esővizet majd a jóisten adja hozzá.

Sándor

– Születtem 1915. január 18-án Vácott. Szőlő, ló, tehén, sertés, baromfi, pulyka, meg még kanárimadár is előfordult nálunk. Tízévesen a lábamat két ló törte el, szerencsére nemcsak az ebcsont forr be, hanem az enyém is beforrt. Szerettem rajzolni. Például négyesfogatot, a nő éppen bújik ki a fürdőkádból. A lakónkat rajzoltam le. Annyira sikerült, hogy magára ismert. Apám megmutatta a rajzaimat a tanítónak, az meg az úrigyerekeknek. – Nézzétek csak, mit tud ez a parasztfiú! Apám további érdeklődésére, hogy taníttasson-e vagy sem, azt felelte: – Nézd, Pista, ne írsd be sehova a gyerekedet. Mi lenne, ha minden paraszt elmenne úriembernek, rajzolóknak, festőnek? Ki fogná meg az ekeszarvát? Az úrigyerek se megy el parasztnak, mert nem ért hozzá, nincs kedve hozzá! Maradjon csak parasztnak, aki parasztnak született! Apám ezt olyan magától értetődőnek vette, mint a kétszerkettőt. Van is igazság a tanító beszédében. Minek kinlódna valaki avval, amihez nincs kedve, amit nem szeret, amihez nem ért? Nekem jobban tetszett a paraszti munka, meg az állatokkal való foglalkozás. Még ma sem bánom, hogy akkor így választottam. Úgyse sok idő maradt nekem a tanulásra. Gazdag parasztnak voltunk, kapálnom kellett, ahogy meg tudtam fogni a kapa nyelét. Négy-öt napszamos dolgozott nálunk. Azokra kellett ügyelnem. Különben szépen elaludták volna a dologidőt. Így meg, hogy látták, én is ott kapálok velük, nem merték megtenni. Apám mindig kijelölt nekem egy darab földet, azt kellett bekapálnom. Éppen úgy, mint egy felnőttnek. Oda hallatszott a gyár dudája. Már mentek is ebédelni, szalonnát pirítani. Amit meghagytak a sor végén, azt nekem kellett befejezni. Én természetesen nem napszamban dolgoztam, hiszen a magunkét kapáltam. Mondhatom, sokszor többet dolgoztam, mint a napszamosok pénzért. Hozzászoktam a munkához elég korán. Reggel megittam a nagybegre kávé, nagy karaj kenyérrel. Délre hoztak valami ebédet, mikor tésztát, mikor gulyást. Estére értem haza. Földünk fél óra járása volt a várostól. Otthon még elláttam a teheneket, egyéb állatokat. Rájöttem, gazdagnak se jó lenni. Jöttek tejért – A pénzt majd csak szombaton kapod, úgyis gazdagok vagytok! – mondták. Hát – gondoltam magamban –, ezért mosom a tehén tőgyét, még ki se fizeti a tej árát? Apám kocsmájában meg, láttam, egyébként komoly emberek, ha rájuk jön a boldondja, isznak egy hétig, nem mennek dolgozni. A hentes nemegyszer a henteslegények támogatták haza, úgy berúgott. Ha meg nem jöttek érte, ott

aludt a kerthelyiségben, vagy egyenesen a kertben. Nyáron nem kellett a megfagyástól félnie. Ahogy felérezett, folytatta az ivást. Hiába, én már csak ilyen iskolákban tanultam.

Apám az első honvéd huszárezrednél szolgált. Kék mentében, sarkantyús csizmában, piros nadrágban jártak annak idején a huszárok. Apám, amikor hazajött eltávozásra, a szabadidejét arra fordította, hogy belebolondult a leg-gazdagabb paraszt lányába, el is vette feleségül. Leszerelése után először fuvarozással kezdte, aztán kocsmát nyitott. Anyám 12 éves koromban, 1927-ben meghalt. Apám ezért bűnnek éreztette a fejét, mintha legalább is az ő anyja halt volna meg, nem is az enyém. Eljárt kocsmázni a városba. A saját vendéglőjébe meg hozta a barátait. – Mit isztok, mit isztok? – Nincs pénzünk, Pista! – Ne törődjeteK semmivel! – Adj nekik, gyerek! Ez utóbbi én voltam. Nem sokáig kellett figyelnem, hogy valami nagy hibát föl ne fedezzek a barátok viselkedésében. Ezt ki is mondtam, körülbelül így: – Ne adjunk nekik, mert nem adják meg! – Majd a saját házában parancsolhatsz! Amíg az én kenyéremet eszed, én mondom meg, hogy mit csinálj! Szabályosan ránk jártak. Nem egy volt, aki 5 liter bort is elvitt, csak úgy, jóbarátságból. Apám vetetett velem egy füzetet. Az lett a hitelkönyv. Abba kellett beírnom, ki mivel tartozik! Soha senki se fizette ki a tartozását. Amikor pénzük volt, inkább elmentek más kocsmába inni, csak hogy ne kelljen kifizetniük, amit hitelben elvittek tőlünk. Apám csúnyán ráfizetett az adakozó kedvére. Ott álltunk adótartozással, elárvereztek mindenünket. A vendéglő adóját éppen úgy megitták hitelben, mint a házunkét. Csak annyi pénzünk maradt, hogy Újpesten, a gróf Károlyi-uradalomnak a Váci útra eső részén vettünk egy telket. Ott működött a mész-homok téglagyár. Homokot meg meszet kevertek össze, szabályosan megfőzték, és mint fehér téglát eladták. Az angol–magyar bank parcellázta ott a telkeket. Szerencsénk volt, hogy részletfizetést is elfogadtak. Ez 1936-ban történt. 50 pengős részletekben kellett visszafizetni a kölcsönt. Apám mind a három lovunkat eladta, hogy tudjunk téglát venni. Mikor még csak félig állt a ház, észrevettük, hogy lopják a téglát. Apám kinn aludt őrizni novemberben. Megfázott, kórházba szállították. Ott is halt meg. Újpesten temettük.

Nekem meggyűtt a behívó katonáékhoz. Tíz napra két pengő zsoldot kaptam, 6 pengőt egy hónapra. Abból nem tudtam törleszteni a részleteket. Írtam az újpesti polgármesternek, helyezze el a testvéreimet – mind kisebbek voltak nálam –, nehogy elzülljenek! El is helyezte őket ott helyben, a Pannónia Bárányszobrászati Gyárban. Ez a következőképpen történt: a géppel lenyírt gypjúra tigris-, meg leopárdmintát nyomattak rá. Ezért nevezték bárányszobrászati gyárnak a gyárat. Se tigrist, se leopárdot nem látott se a gypjú, se a bárány, de így mindjárt jobban vették. A katonaságból Losoncon szereltem le. 1939-ben Párkányánál mentünk át a hídon, amikor a felvidék visszatért. A nép meg kiabálta, éljen a magyar hadsereg! 1940-ben is behívtak. Akkor már mint tartalékos. Bevagoníroztak Szatmárnémetibe. Akkor meg erdélybe mentünk. Erdély is visszatért. Igaz, nem sokáig maradt. De ez már a politikusokra tartozik. 1943-ban vadórnek álltam a Fehér megyei Növényművelési Társaságnál. Utána Dunaadony Cikolapusztára kerültem, 9000 holdas gazdaságba. Ott esett meg, hogy cséplés előtt az asztag mellett az

öreg gróf szivarra akart gyújtani. Én nem ismertem őt, féltettem a gabonát, rászóltam, hogy itt tilos a dohányzás. Nem haragudott meg érte. Onnét aztán Kállayhoz mentem Ruszinszkóba, szintén vadőrnek. A rahói erdőgazdaság szép magas hegyek között terült el. Onnét Tiszabogdányba kerültem. Amikor Pesten jártak, kérdezték tőlem, hogy vagyok? – Drága az élet – mondtam nekik. Pesten egy féldeci 20 fillér, ott meg 60 fillért is elkérnek érte. Budavár ostrománál is ott voltam. Bementem Pestre '45 decemberében. Nem akarták továbbengedni a vonatot. Vácot már körülvelték az oroszok. Pesten maradtam. Beálltam Angyalföldön kocsisnak. Egészen addig fuvaroztam, amíg le nem bombázták a lovaimat. Lisztet hordtam a katonai sütödébe. A liszt a találattól mind szerterepült, mintha segíteni akarna a hónak, hogy még fehérebb legyen. A két ló ott feküdt döglötten, liszttel bepanírozva, mintha valami ökörsütésre lennének előkészítve – ha nincs ökör, ló is jó. A népek valahogy éppen így gondolkoztak. Jöttek, mint valami ingyen húsosztásra. A bőr már rá is fagyott a lovakra, megnyúzni sem volt idő. Faragták, nyesztelték a húst, amivel érték, a Vilmos császár úton. Csak a patákat hagyták meg. Én elgyalogoltam Angyalföldre. Elmondtam a gazdámnak, mi történt. Ha nem hiszi, jöjjön el, nézze meg, de siessen, mert mire odaér, nem sokat talál a lovaiból. Átmentem Budára, a Lövház utca 16-ban kaptam szállást, amíg az oroszok be nem jöttek.

A Rózsadombon az ágyúk le voltak takarva álcázás céljából fehér lepedővel. Körülöttük lovak, öszvérek kóboroltak. Éjjel mint kísértetek járkáltak az utcán. Soványak voltak, meg lehetett számolni a bordáikat. Rossz volt rájuk nézni. Amikor bejöttek az oroszok, engem is elkaptak. Géppisztolyos katonák kísérték engem és még sok mást Solymár felé. Egyszer csak hirtelen eszembe jutott valami. A gondolatot tett követte, de azonnyomban. Az útszéli kazlak közé ugrottam. A katonák lödöztek, mint a hejderménkü, de nem találtak el, mert a kazlak megvédték. Elhaladt a menetoszlop. Befutottam egy közeli házba. Nem mondtam meg nekik, hogy katonaszökevény vagyok, nehogy megrémüljenek. Azt mondtam nekik, hogy a budai vár ostrománál voltam, de elesett az is. Kérdezték, hova megyek. Mondtam, Vácra! Látták, éhes vagyok. Adtak gombócot. Jól belaktam gombócból. Solymárról továbbálltam. Átmentem a Duna jegén. Egy kerítésléccel tapogattam, hol laza nagyon, be ne csússzak a jég alá. Pontonhidat is vertek már. De persze, nem voltam bolond arra menni, igazolvány nélkül. Amikor átértem Újpestre, gyalog indultam Vácnak. Egy orosz katonai autó fölvelt. Solymáron azt tanácsolták, csak annyit mondjak, ha oroszokkal hoz össze a sors, hogy robot. Hát én mondtam is nekik. Mit értettek, mit sem, tény, hogy Vácott bedugtak a váci siketnémák intézetébe, ami akkor rabkórház volt. Ott van a városházával szemben. Udvari munkásként fát vágtam. Kaptam igazolványt, és enni is adtak. Én megintcsak gondoltam egyet, de most nem lett kettő belőle. Beszöktem Pestre, hátha el tudok fogni a kóborló lovak közül egyet. Bármennyire sovány is. Majd fölerősödik nálam. Hadd legyen nekem is valami hasznom ebből a háborúból! Hát a végén én lettem a ló, engem fogtak meg. Vittek is orosz fogságba Gödöllőre. Pár hónapig a premontriek gimnáziumában aludtunk, ahol most az Agráregyetem van. Onnét Ceglédre vittek. Ott ért április 4-e híre. Fölszabadult Budapest. Minket azért biztonság kedvéért

továbbvittek a Brassói-havasok közé. 1949-ben jöttem haza Körösmezőről, Ruzsinszónak is hívták azt a részt, ma meg Kárpátukrajnának. Hazafele jövet Máramarosszigeten is időztem. Onnét jöttem haza Debrecenbe. Ott még Rákossal is kezet fogtam, nemcsak én, a többiek is. Kis, kerekkepű, mosolygós emberke volt. Mindenkinek azt mondta: Rákosi vagyok. Kaptunk 20 forintot, meg utazási engedélyt. Hazaérkezésem után elmentem Dobíhoz. Ő is ugyanott volt fogságban, mint én, csak őt hazahozták miniszterelnöknek. A Kunffy Zsigmond utcában találtam rá az irodájára, Óbudán.

– Mit keres itt? – kérdezte a portás.
– Dobit keresem. Nagy főnök az!
– Honnan tudja?
– Együtt voltunk fogságban, csak őt hazahozták miniszternek, vagy minnek.

– Menjen, ahova akar, mert nincs itt!
– Mégis, hova menjek?
– Menjen a hadifogoly-gondozóba!

Még hallani se akarok róla. Nemhogy odamenni! Én nem hagyom gondoztatni magamat!

Egyszer csak megáll egy fényes, nagy kocsi, mit tudom is én, miféle csajka. Kiszáll belőle Dobi. Szervusz – mondom neki. Kezet fogunk. A portásnak a lélegzete is elállt. Dobi azt ajánlotta nekem, hogy maradjak ott vele a hivatalban. – Én nem tanultam ezt a miniszterelnöki munkát, nem értek hozzá! Azt mondta, ne törődjek semmivel. Vannak itt tanult emberek is. Annyi lenne az egész munkám, hogy helyettesíteném őt. Ha jönne valaki, keresné, megmondanám neki, hol van, házon kívül, ez-az, meg ilyesmi! De ha ez nem tetszik, mondjam meg, mit akarok. Meg is mondtam, hogy vadőr meg erdész szeretnék lenni, mint azelőtt. Elkérte a címetem. Bemondtam az öcsém címét Vácon, a kultúrház mellett. Már éppen kezdtem elunni a várást, amikor szokásom szerint éppen kinn voltam fürödni a Dunán. Kifeküdtem a jó meleg homokra, el is aludtam. Arra ébredtem, hogy ráncigálják a vállamat. – Sanyi, Sanyi, gyere gyorsan! Kérdezem, mi van? – Fölvettek vadőrnek Királyrétre! Szokolya-Királyrét, 20-as számú vadrezervátum. Az irodában kaptam egy papírt egy hónap próbaidőre. Ha nekem nem tetszik a hely, otthagyhatom, de ha nekik nem tetszik a munkám, fölmondhatnak. De hát én se hagytam ott az erdőt, ők se mondtak föl nekem. 1951-ig őriztem a vadakat, 9600 holdon. Katalinpuszta is hozzá tartozott. Egy nap be se lehetett járni. Minden nap másfele mentem, más területet kerestem fel. Figyeltem, mi újság, mit csinálnak az őzek, szarvasok, vaddisznók, no meg a vadorzók. Először azt se tudtam, hol kezdődik az én járásom, hol kezdődik a másé. Az erdészek mutogatták meg. Segítenem kellett nekik a fakitermelésben is. A kivágott fára számot írtam. Megmértem, hány centiméter átmérőjű. Az erdész írta, én meg ütöttem a korongot. Telt-múlt az idő, a végén odajutottunk, hogy nem adnak fizetést. Azt mondták: racionalizálás. Vegyem tudomásul, hogy nem kapok fizetést. Az újbóli miéltre azt felelték, nincs rá keret. Beosztottak rakodómunkásnak. Vagonba, lovaskocsiba fát rakodtunk, emelődaru nélkül. Két farönköt nekidöntöttünk a kocsinak, azon görgettük föl a fatörzseket. Ügyesen kellett fogni, vissza ne jöjjön, mert hamar lábtörés

lehetett volna belőle. Ilyen körülmények között elmentem az erdészettől. Szétosztottuk az örökséget az öcsémmel. Annak rám eső részéből vettem egy kis házat Verőcén. Elkezdtem gyűjteni a papírt, vasat, rongyot. A MÉH-telep akkor nemrég nyílt meg Vácon. A Pártház mellett, a Szódagyárból lett. Az örökségből még lovakra is futotta. Így aztán a MÉH örökös szállítója lettem.

Öten voltunk testvérek, mind az öt fiú. Pista elesett a fronton. Gyurka most halt meg pár éve, Endre hét évvel fiatalabb. Mégis mindenki őt tartotta idősebbnek. Több mint negyven évig volt gyári munkás. Egészen korán megöszült. Beszívta az egészségtelen gyári port. A régi közmondás is azt mondja: a gyári munkás önkéntes rab, élvezi a Nap sugarát a gyár börtönablakain át. A paraszt meg járkál a mezőn, beszívja a jó levegőt, a pacsirta énekel felette, és ezért vannak 90 éves parasztok is. Jó levegőn járni, ez az élet titka. A gyári munkát nyugdíj reményében vállalják az emberek, de nem törődnek vele, hogy belerokkannak. Elég nekik, hogy vasárnap ünneplőbe öltözhetnek. Vasalt nadrág, lakkcipő, taknyos orr! Elérte a hatvanat, megrogyott, mint az ötéves terv. Én csak a fogságban dolgoztam vasöntődében. Aztán rakodómunkásként a központi raktárban.

Az örökségből vett házamban harminc évig laktam. Gyűjtöttem a vasat, papírt, rongyot, ahogyan már mondtam. Abból tartottam fönn magamat, meg az állataimat, mert azok mindig voltak nekem. Szamarat is tartottam. Azt mondja egyszer nekem a könyvtárosnő, a tanácselnök lánya: – Sándor, ne adja el a szamarát, a filmezők igényt tartanak rá! – Nekem nem sürgős eladni – válaszoltam. Hadd maradjon a szelíd jószág. Nem rúgott, nem harapott. Lustaságáról beszélhetnék, de nem bántott az senkit. Az erdészethez már csak nős embereket vettek föl. Nekem ahhoz sem volt szerencsém. Még amikor a házamat vettem, találtam egy nőt, ott pityergett a buszmegállóban a padon. Teljesen össze volt fagyva. – Miért sírsz? – kérdeztem. – Nincs otthonom, nincs hova mennem! – No, én meg magam vagyok, gyere hozzám, elférünk! Kilenc évig kitartott mellettem. Lett tőle egy gyerekem is. Most tanító Abonyban, meg szobrász.

Egyszer hazalátogatott az amerikai nagybácsikám a feleségével. A váci fegyházzal szemben, Juliska néninél szálltak meg. Kék Forddal jöttek. Nekem se kellett több, elhatároztam, meglátogatom ezt a távoli rokonomat. Igaz is, hiszen Amerikából jött. Amerika meg igen messze van Magyarországtól. Ajándékba vittem neki egy kis göndörszörű puli kutyát, hadd örüljön neki. Bemegyek, köszönök: szerbusz, rokon! Éppen ebédeltek. Azt mondja nekem: Eridj innen! Ne vedd el az étvágyamat. Úgy mentem el onnan, mint akit farbarúgtak. A puli kedves, hűséges ajándék, de nem kellett neki, nem szerette az állatokat. Bezzeg enni azt szeretett, szabályosan csurgott le kétfelől a szája szélén a turóscsusza. Visszamentek Amerikába. Nekem csak a lenézésük maradt. A tanácselnöknőtől mégis megtudtam évek múlva valamit.

Megtudtam, hogy az amerikai nagybácsim, aki úgy megszegyenített engem, rám hagyott 40 000 dollárt. Viccnek képzelhetik sokan, pedig nem az. Utánajártam. Bementem a Magyar Nemzeti Bankba a Szabadság térre. Aranyozott szalag a portás sapkáján. Elmondom, mi járatban vagyok. – Szívjon el egy szivart, mindjárt utánanézek. A szivaromat már rég elszívtam, mire

visszajött. – Maga szabad ember akar lenni? – kérdezte. – Igen! – Akkor ne keresse a küldeményt! Már államosítva van.

A Tápiógyörgyei Szociális Otthonban 1984. július 26-tól lakom. Azért kerültem ide, helyesebben azért dugtak ide be, mert megmondtam az igazat. Azt nem szereti senki, még a vezetők sem. Azt találtam javasolni a tanácselnöknek, hogy nem kell annyi bürokratát foglalkoztatni, két ilyen kis közösségben. Egyesíteni kellene Verőcét Kismarossal. Ez sok embernek nem tetszett. Keresték az alkalmat, amikor belémköthetnek, amikor csapdába ejthetnek. Találtak is okot, hogy kitörjék a nyakamat. A szomszédok följelentettek, hogy az állataimtól nem tudnak aludni, bűdösek, zajosak, rájuk szállnak a legyek a trágyadombról. Megfenyegettek, hogy a rendőrökkel vitetnek el, ha nem hagyom abba az állattartást, az üdülővezetben. Ki is jöttek a rendőrök, semmit se tudtak tenni. Hogy én vasvillával fenyegettem őket, az mese. Akkor a tanácselnök a sok biztató följelentés betetőzésére kitalálta, hogy a házam életveszélyes, romos, nem illik a Dunakanyarba, le kell bontani. Le is bontották, engem meg beutaltak ide. Itt együtt élek az elmebetegekkel. Néha nagyon nehéz velük. Elkezdenek nevetni, és nem hagyják abba, vagy olyan hangokat adnak ki, mint a kutyaugatás. Az itteni nővérekre semmi panaszom sincs. Sőt, inkább csodálom őket, hogy bírják ezt a munkát. Még elismerésben is volt részem. Meghallották a híremet. Rám bízta a sertéstelep vezetését. 80–100 állatot etettem, gondoztam, fialtattam. Kaptam fizetésül 3000 forintot. Nemrégén csúnyán elestem. Fölsértettem a térdemet. Én meg, oda se neki, fölültem a biciklire, hogy még visszaérjek ebédre. Hát amint beértem a kapun, éreztem, nem bírok leszállni a bicikliről, úgy megdagadt a lábam. Mindjárt észrevették, hogy valami bajom van. Jöttek, lesegítettek a nyeregből. Kengették, kötöztették, már úgy elmúlt, észre se lehet venni. Azóta már onnan is nyugdíjba mentem. Így élek itt. Vagy 10 éve ki se dugtam az orromat a faluból, legfeljebb a faluban bóklászok, szeretek beszélgetni a barátaimmal. Néha-néha meglátogat a fiam. A múltkor az unokámat is láthatam. Milyen kis csöppség! De hiszen így kezdtem én is. A befejezés se várat már sokat magára.

Gyula

– 1916 januárjában születtem, még a Monarchia Magyarországon, a felvidéki Nemespanon. Ma Szlovákiához tartozik, a Trianon idején Csehszlovákiának adták. Akkor mindössze két-három éves gyerek lehettem, én az egészet ésszel még föl nem fogtam. Annyira emlékszem, hogy idegen katonák táboroztak nálunk az udvaron. Gömbölyű csajkából ebédeltek. Ott járkáltam közöttük. De azt se tudtam, milyen katonák. Később tudtam meg, hogy azok már a csehszlovák hadsereg tagjai voltak. Akkor még lehetett utazni. 1918-ban ezt a lehetőséget ki is használtuk. Eljöttünk Újpestre. Különféle albérletekben laktunk. Anyám alkalmi munkás volt egy étteremben, apám borbély. Ingyenkonyhán, lókolbászon éltünk. Újpesten az úgynevezett barakktelep eredetileg katonai lőszerraktárnak készült. A háborús évek alatt építették fából. Ezeket alakították át tömeglakásokká. Szoba-konyhas volt mindegyik.

A menekülteket, meg a hajléktalan szegényembereket ott helyezték el. De lakott ott még katonatiszt is, postás, zongoratanárnő, géplakatos, hajószerelő, cigány és nem cigány. A cigányok közül a zenészek meg a kovácsok, összesen körülbelül 400–500 ember. Érdekes, hogy ott a cigányok és a magyarok veszekedés nélkül éltek egymás mellett. Cigánygyerekekkel jártam együtt iskolába. A szomszédaink cigányok voltak. Vagy 20 évig laktunk ott. A 20 év alatt alig tudnék valami rosszpontot összegyűjteni velük kapcsolatban. A cigányoknak is mindig volt munkájuk. Akkor még a nagy gyárak kovácsolt árut nem készítettek. A cigányok meg nagyon ügyesen csináltak mindenféle kovácsolt árut: szöget, patkószöget ácskapcsot stb. A muzsikusi cigányok meg a különféle vendéglőkben találtak munkát. Abban az időben már az is nagy dolognak számított, ha megengedték a vendéglősök, hogy a cigányok zenélhessenek, bár a legtöbb fizetést adni ezért nem tudott. Kaptak vacsorát, meg azt, amit összetányéroztak. A 400 ember fele cigány, a fele meg szlovákiából menekült magyar volt. Szépen megvoltunk egymás mellett. A menekültek meg csak jöttek, minden mennyiségben. Mire ötéves lettem, a hatóságok még a szoba-konyhás lakásokat is megcsonkították. A konyhába idegent telepítettek, az addigi lakónak csak a szoba maradt. Ez aztán sok bajt és vizsályt okozott. Mert úgy élni nem lehet, hogy a konyhában más lakik. A mi konyhánkba betelepítettek egy cigányasszonyt a lányával. A néni lehetett úgy hatvan év körüli, a lánya húszéves. Papa nem jött. Még a nevékre is emlékszem: Fazekaséknak hívták őket. A lány neve Fazekas Mariska. Az iskola már akkor is szeptemberben kezdődött. Nekem jóformán cipőm se volt. Az iskolaszerek közül mindössze egy könyvet kellett beszerezni, egy palavesszőt, palatáblát szivaccsal. Nekem semmim se volt. Se könyvem, se palatáblám, semmim. Valahonnan kaptam egy repedt palatáblát. Azért lehetett rá írni, csak a repedést a palavesszővel mindig át kellett ugrani. A hozánk beutalt Mariskának a valakije szerzett nekem egy olvasókönyvet. De lehetett már karácsony is, vagy január, mire megkaptam. Azt mondta Mariska, hoztam a Gyulusnak egy könyvet, hogy jobban tudjon tanulni. Hát, ami igaz az igaz, a kis Gyulusnak betyárjő feje volt, szót fogadott a tanító néninek, meg úgy általában a szüleinek, és könyv nélkül is kitűnően tanult. Az egész elemi tiszta kitűnővel jártam ki, pedig kezembe se vettem a könyvet. Ahogy vége lett a tanításnak, futottam haza. Otthon ledobtam a táskát, és már mentem is csavarogni a többi gyerekkel. Amit az iskolában a tanító néni magyarázott, azt én mind megjegyeztem.

Anyám, ahogy mondtam már, egy vendéglőben dolgozott, onnan mindig tudott valamit hurkát, kolbászt, miegymást hozni. Nem azt, amit a vendégek meghagytak, odáig azért nem jutottunk. Így nagyban hozzá tudott járulni ennivalónk előteremtéséhez. Apám a borbélyssággal elég gyöngén keresett. Akkoriban a borbélysegédek is úgy vették fel, mint a cigányzenészeket. Fizetést nem kaptak. A borraivaló az övék lehetett, a hajvágás ára meg a borbélymesteré.

Mivel jó tanuló voltam, szüleim kinyögték a polgári tandíját is. Akkor már otthon is kellett volna tanulnom, ha nem csavarogtam volna módfelett sokat, így a bizonyítványom csak középepest mutatott. Utána szakmát kellett keresnem. Kérdezték: mi akarok lenni? Nem tudtam. A borbélyüzletben

apám sokféle emberrel összeismerkedett. Hozzá járt egy úgynevezett reszelővágó. Olyan ember, aki a reszelőket készíti. A reszelővágó keresett szakma, legyen reszelővágó! Jól van, leszek reszelővágó, bár fogalmam se volt róla, mi az? Gondoltam, ha megfizetik, akkor jó. De sajnos, mire elérkezett volna szerződéseim ideje, meghalt a mester bácsi. Így aztán nem lehettem reszelővágó. A Váci út 66-ban működött a Watt Elektromotorgyár. Oda fölvettem, el is szerződtem. Ki ajánlotta, már nem tudom. Műszerésztanuló lettem. Motort tekercseltem és szereltem. Sok nagy szaktudású szakember dolgozott ott, de egy kukkott nem mondtak, nem oktattak, inkább elhallgatták a tudásukat, mintha irigyelnék a tanulóktól. Motort tekercselni meg nem lehet csak úgy vaktában, innen is ellesve valamit, meg onnan is. A tanonciskolában aztán már szakképzett technikus tanárok foglalkoztak velünk. Egy héten kétszer mentünk a szakmunkás iskolába. Ott aztán lehetett tanulni. Gyakorlatot is tartottunk jól felszerelt műhelyben. Hármasnál többre ennek ellenére se vittem. A szakmunkásvizsgán elégséggel eresztettek át, ami nem azt jelentette, mint a mai elégséges. Megkaptam a szakmunkás-bizonyítványt. Törvény biztosította, hogy 3 hónapig nem lehet elbocsátani a fiatal, felszabadult segédet. 20 fillér órabért kaptunk. Ez legfeljebb a koldusnak felelt meg. Ezért a szakszervezeti bizottság felhívására sztrájkot kezdtünk. Az idősebbek nem támogattak minket. Tizenketten voltunk fiatalok. 10 fillér emelést kértünk. Tudtuk, hogy máshol, például a Lakos és Székelynél 30 fillérrel szabadulnak a fiatal segédek. Végül is azért 6 fillért kiharcoltunk, így 26 fillér lett az órabérünk. Újra fölvevük a munkát, elkezdünk dolgozni. Tudtam, a 26 fillért sem adják ingyen, igyekeztem nagyon szorgalmasan dolgozni. December 27-én odahívtak a tolóablakhoz. Gyanútlanul, mit sem sejtve odamegyek. Már tolják is ki a fizetésemmel együtt a munkakönyvemet, mint egy kutyának vagy macskának. Bár a kutyának vagy macskának valószínűleg szólnak is valamit, nekem nem mondtak semmit. Tudtam, ki vagyok rúgva, éppen letelt december 27-én a három hónap. Tudtam azt is, honnét fúj a szél. Nem a munkám nem felelt meg, hanem a pofám nem tetszett. Rögtön eszembe jutott két besúgó is, akik csak úgy szívták magukba a szavakat, amikor a sztrájkról beszélgettünk, hogy aztán befűjják a főnökségnek. 4 óra már elmúlt. A segédek nagy része elment. Biztató szót senkitől se kaptam. Fölmarkolom, ami az enyém. Útnak indulok a biciklimen Újpestre. Mindig azon jártam, még télen is. – Sebaj, majd lesz valahogy ezután is. Lakásom van, szüleim élnek. Még mindig ott laktunk a barakktelepen, abban az egy szobában. Az is nappal borbélyműhellyé lépett elő, már tudniillik az ablakos fele, a hátsó rész deszkával elválasztva hálósobaként szolgált. A muter ügyesen félre tudott tenni. Még a borbélyüzlet is elég türhetően működött. Sőt, mi több, még a barakk gondnokságával is sikerült megegyezni. Építhettünk egy fabódét. Kaptunk hozzá deszkát, még fűteni is lehetett benne. Végre elértük, hogy a borbélyműhely kitelepült a szobából. Az egész szoba a mienk lett, a fater meg a tőlünk 200 méterre levő bódében fogadta a kuncsaftokat. Igaz, két petróleumlámpa világított. Az egyik a tükörnél, a másik a falon. Ha jöttek a vendégek fölcsavarta a kanócot, ha nem jöttek, lecsavarta. Én meg alkalmi munkákat vállaltam.

Az egyik barátom kifutó volt az egyik virágüzletben. Engem is magával

vitt. Ő állandó munkás, én meg a kisegítő! Olyan jól ment nekünk karácsonykor, húsvétkor, meg a közbeeső ünnepeken, hogy napi négy pengőt is megkerestem. A Városház utcában volt a virágüzlet. Onnét vittük szállodákba, elegáns panziókba, megadott címekre. Én mindig hazaadtam a pénzt. Amire szükségem volt, megkaptam, nekem nem kellett a pénz. Legfeljebb annyi kellett, hogy elmenjek 30 fillérért moziba, vagy 60 fillérért tánciskolába, vagy 30 fillérért korcsolyázni. A korcsolya elég rossz emléket idéz. A MAV Északi Fűtőházában öntötték föl az udvart, de ezzel már gondozott pályának számított, fizetni kellett. A barátaimmal, mint afféle kamaszok, elég duhajan korcsolyáztunk. Fogót játszottunk. A korcsolyámat szíj fogta a cipőmhöz, de a szíj mindig a legjobb pillanatban elszakadt. A lábamról lemaradt a korcsolya. Abban a vad futamban akkorát repültem, mint egy rakéta. Arcommal és a vállammal szántottam végig a jeget. Hallottam, ahogy eltört a vállam, akkorát reccsent, mint a kerítésléc. Az egyik, aki fölsegített, nagy hangon rihegve-röhögve mondta: ugyan már, dehogy törött el, elkapta pont azt a karomat, amelyikre ráestem és szabályszerűen megpörgette. Ropogva tört darabokra a csont. Nem bírtam lelógatni a kezemet. Az újpesti Károly-kórházban tették helyre. Nem tartottak bent. Olyan kötést tettek rá, ami föltartja az ember kezét. Mire hazaértem, lehetett vagy 10 óra. Már mindenki aludt. Én avval a felkötött karral bebujtam a paplan alá és aludtam. A mama reggel elkezdett keltegetni: Gyula, ébresztő, felkelni, munkát keresni, és húzta le rólam a takarót. Korcsolyázásból nem lehet megélni. – Mára nem megyek! – Az nem úgy van, hogy máma nem megyek, tessék fölkelni. – De nem mehetek, mert tegnap eltört a karom, a Károly-kórházban hozták rendbe. A munkanélküli még három hétig jogosult a betegellátásra, így írta elő a törvény. Még nem múlt el három hét. Visszamentem a gyárba beteglapot kérni, hogy a munkaviszonyomat igazolni tudjam. Megint ott álltam a tolóablaknál. Kérdezték az adataimat, anyja neve stb. A volt munkatársak, akikkel együtt dolgoztam, együtt sztrájkoltam, ott mentek el melletttem. Senki rám se hederített. Se a fiatalok, se az idősek. Meg nem kérdezte volna egy se: hát magával mi történt? – vagy valami. Pedig nem hiszem, hogy a repülőalakban fölötött karom láthatatlanná tett volna. Akkor irtó nagyot csalódtam az emberekben. Itt tanultam, dolgoztam velük együtt, és azt se mondják: fapapucs? Rájöttem, nem szabad őszintének lenni az emberekhez, mert hülyének néznek. Ugyan a rossz fele azért nem bírtak terelni. Csak oda lyukadtam ki a végén, hogy én ilyen nem tudnék lenni. Amikor már meggyógyult a karom, szezonmunkát vállaltam például a Lakos és Székelynél. Abban az időben villamosították a vasúti kocsikat, már annyiban, hogy villanyfűtést szereltek a kocsikba. A Magyar Elekthermax meg a Lakos és Székely tulajdonképpen egy vállalatnak számított. A Magyar Elekthermax készítette a fűtőkályhákat a kocsikba. Oda fölvettek. Életemben még nem foglalkoztam elektromos kályhakkal. Ott mégis azt csináltam. Ott már meg is adták a 30 fillér órabért, minden szó nélkül. Amilyen kitűnő tanuló voltam az elemi iskolában, olyan kitűnő műszerészsegéd kezdtem lenni ennél a cégnél. Amikor befejeződött a villanykályhák gyártása, akkor a villanyvasalókhoz, bojlerekhez állítottak. A Lakos és Székelynél galvanizálóműhelyeket is szereltünk. Egy idő múlva onnan is mennem kellett. Alkalmi munkákon dol-

goztam. Amikor megint valami nagyobb rendelést kaptak, visszavettek. Üzentek értem, hogy jöhetek dolgozni. A közti idő három hónapja alatt a Rigó utcai meg a Jókai utcai munkaközvetítőnél vártam a soromra. Egyszer aztán valaki megveregette a vállamat: – Fiatalember, mi a szakmája? – Műszerész! – A lakatos munkához ért?

Értek! – Vasablakokat kellene összeszerelni! Vállalja? – Vállalom! – Jöj-jön velem! Nem is kért ki hivatalosan a munkaközvetítőtől, egész egyszerűen levitt a pincébe a lakatosműhelybe. Satuk, fúrók, üllő, rengeteg félkész ablak fogadott. – Ezeket kell összeszerelni! – mutatott a félkész ablakokra. – A részek le vannak szabva. 60 fillért adunk egy darabért! Ilyen vasablakokat még nem is láttam, nemhogy szereltem volna. Apránként mindig jobban be-
lejttem, egy nap 5 darabot meg is csináltam, 8 óra se telt bele. Az összesen 3 pengő. Mindig úgy igyekeztem, hogy 5 darab azért kész legyen. Szóltam a főnöknek, 5 darab kész, most már fáradt vagyok. 5 pengőt a kezembe kaptam, ami elég sok pénz volt – mehettem haza. Hát ilyenek voltak az alkalmi munkák. Egyszer virágot hordtam ki, másszor meg vasablakokat szereltem össze. Harmadszor újsághirdetésre jelentkeztem Bárdi Ferenc villany-motor-építő műhelyébe. Sok motortekercselőt láttam a munkapadoknál. Egy valami első látásra is szöveget ütött a fejembe. Több motortekercselő műhelyt láttam már életemben, de mindenhol ülve dolgoztak. Itt meg mindenki állt. Az órabér 50 fillér, ami nem is rossz. Addig 50 filléres órabérem még nem is volt. Megkapom a feladatot, beállok a munkába. Egyenáramú forgórésze-
ket kellett tekercselni. A tekercseket előre elkészítették. Nekünk be kellett építeni a vasmagba. Ilyet láttam ugyan, de még sohasem csináltam. Odajött a főnök fia. A legnagyobb készséggel mutatta meg, hogyan kell csinálni. Letelt egy nap. Azt hiszem, 7-től 4-ig dolgoztunk. Borzasztóan elfáradtam. Szinte kibírhatatlan szenvedést okozott állva dolgozni. Az igaz, hajloldozni nem kellett, függőlegesen állhattunk, mint a cövek. De nem ám a gerincünket féltette elferdüléstől a jóságos főnök, de nem ám. Tudta jól, ha ülve dolgoz-
nak, az sokkal kényelmesebb, de ugyanakkor munka közben meg lehet pi-
henni, két pillanatra, be lehet nyúlni az asztalfiókba, bekapni egy katonát az uzsonnából, lehet kicsit félrehajolni, beszélgetni, még ne adj isten lazálni is. Így állva, fiók nélkül, nyakig vigyázzban, munkapad könyékig, semmit sem lehet csinálni, csak dolgozni. Ezért ad kegyesen 50 fillért, mert nála csak dolgozni lehet, mert ő fölalta az örömozgó munkáskezet. Ő meg ott trónol középen magasított íróasztalánál és úgy tesz, mint, aki dolgozik, ad-
minisztrál. Pedig a dolgozókat lesi, mint bobi a csontot. Még jó, hogy nincs egy hosszú bambuszbót a kezében, hogy ha valami kópéságon éri a huncut munkásait, jól fejbekölintsa, figyelmeztetvén őket a nála szokásos, legmaga-
sabb munkaerkölcsstanra.

Hát én ezt nem fogom eltűrni. Nekem 18 éves koromtól többször ope-
rálták a lábamat visszerrel. Ez egyenesen emberkínzás. Még jó, hogy a rossz dolgozókat nem térdepeltetik kukoricára a sarokba. Nekem elegendő volt abból iskolás koromban. Azért persze a pénz is kell! Ahogy ott morgolódom ma-
gamban, odajön, hátulról megveregeti a vállamat a főnök fia. – Nincs szük-
sége egy kis előlegre? Azt se tudtam, mit válaszoljak. Ilyet még nem kér-
deztek tőlem. Annyira beleéltem magam a főnök szidásába, persze csak ma-

gamban, hirtelen azt gondoltam, rosszul csinálok valamit, eltévesztettem a mértéket, vagy visszafele tekercsercselem a vasmagokon a drótot, vagy eleven transzformátorként váltóárammá alakítottam az egyenáramot, vagy mi a jóistennek akar belémkötni a főnök? Ha valami baja van velem, miért nem jön ő maga? Miért a fiát küldi a nyakamra? Annyit megérdemlek, vagy nem? Nézek rá, keresem a hibás mozdulatot, újra ránézek, elmosolyintom magam, de csak annyira, ha szidás lesz belőle, ahhoz is könnyen idomuljon a szám. De hamar beláttam, tévedtem! Hát – mondok –, az épp jól jönne, ha 5 pengőt kaphatnék, hiszen nincs pénzem. – Semmi akadálya! Ha vége a munkaidőnek, menjen oda a tolóablakhoz, és kap 5 pengőt a fizetésére. Még egyszer megköszöntem. Most már valamivel nagyobb lelkesedéssel türtem az állatkínzást. A tisztelt főnök úr fia előtt csak nem fogok szégyent vallani és székért könyörögni, mert gyerekkoromtól visszeres a lábam? Én is bírom úgy, mint ti – sandítottam jobbra is meg balra is lövellve egy-egy megsemmisítő pillantást, a hihetetlen szorgalommal tekercselő munkatársakra. Az elképzelt erőfitogtatásra azonban nem volt semmi szükség. A törött ablakon beugrott az én mentőangyalom, vagy inkább ördögöm. Komolyan. Nem vicc! Az üzemi macska, amelyet az egerek ellen tartanak még a gyárban is, beugrott és szépen sétálni kezdett a hozzám legközelebb eső munkapadon. Ott egy inas dolgozott. Elektromotor-lemezeket mártogatott bele szigetelő lakkba. Gyengébbek kedvéért: a villanymotor vasmagja nem egy tömbvasból van, hanem vaslemezek százaiból. Ezeket a lemezeket egymástól szigetelni kell. Erre szolgál a szigetelő lakkba mártogatás, és ennek folytatása a szárogatás. A bemártott vaslemezt ráhelyezte egy hosszú vasrúdra a fiú, hogy miért, azt már előbb mondtam. A macska pontosan arra ment, ahol a vasrúdon száradtak a vaslemezek. Felkunkorított farkával szépen összehúzta a lemezeket, azok se szó, se beszéd, összeragadtak. Az inasgyerek meg gyorsan udaugrott a keze ügyében levő vaskampóval és próbálta széthúzni a lemezeket, sicc, sicc kiabált a macskára. A főnök úgy látszik, éppen arra figyelt fel, hogy a fiú a macska felé integet, de azt már nem hallotta, hogy nem azt mondja: cicc, hanem azt, hogy sicc! Két lépcsőt átugorva lerohant a dobogójáról a fiúhoz és ordított, hát ezért tanítja szakmára? Ezért foglalkozik vele, ezért ad munkát neki? Ő meg a macskával játszik? Pazarolja a drága munkaidőt? Dirr-durr, repülnek a pofonok. A gyerek védekezik, a kezét tartja maga elé. Ettől a főnök még jobban felbőszül. Veri rúgja, vágja, mint a répát. Sokan dolgoztunk ott. Más is látta. Mégsem szólt senki egy mukkot se. Úgy tettek, mint akiket rettenetesen leköt a munkájuk, nem érnek rá odafigyelni, ők nem láttak, nem hallottak semmit. Csak majd a munkaidő után szidják az inasgyereket, amiért a macskával játszott.

A főnököt csak magukban, nehogy még valaki meghallja, befújja és oda az 50 filléres állóhelyük. Hát én ezt természetesen nem tűrhettem szó nélkül. – Bíró úr, kérem! A gyerek nem játszott a macskával. A macska beugrott a kitört ablakon és a farkával összetolta a száradó lemezeket. A fiú csak el akarta zavarni a macskát. Micsoda? Még maga oktatni mer engem? Maga beleszól az én dolgomba? Azonnal takarodjon innen! Ne is lássam többé! Azonnal megy az irodába, fölveszi a fizetését és kitakarodik innen! Mentem is, mire odaértem, a főnök fia már beszólt, hogy számolják el a fizetésem!

Abban hiba nem is lett, elszámolták azt a két vagy három napot. Amikor felvettem azt a 15 pengőt – csak úgy hasraütve mondom az összeget –, láttam, hogy a főnök fia nagyon sajnálja az esetet. Szégyelli magát az apja helyett. Próbált vigasztalni, ha bocsánatot nem is kért, az 5 pengő előleget nem kérte vissza. Amikor vissza akartam adni, azt mondta, tegyem csak el. Hát így mentette meg az őrzőangyalom, de inkább őrző ördögöm az én visszeres lábaimat ettől az állástól. Így megint munkanélkülivé váltam. Munkakerülő már csak azért se lehettem, mert anyám se bírta azt elviselni, hogy én ne dolgozzak! Lehúzta rólam a paplant: Gyulus, fölkelni, munkát keresni! Még az a jó szerencsém, hogy nem írta elő, milyen munkát fogadjak el és milyet ne! Amíg nincs meg az állandó, addig minden munka munka. Valahogy így gondoltam én is. Csak egyszer esett meg, hogy lett volna munka, de nem vállaltam el. Egy hirdetésben a XIII. kerület, Szent László utat adták meg címnek, ahol egy játékarugyárba műszerészt kerestek. Az jó munka lehet, biztosan mechanikai játékokat kell összeállítanom. Finom, könnyű, műszerésmunka. Odaérek. Zárt fakerítés, fakapuval. Csöngetek. Kijön valaki munkaköpenyben. Mondom neki, a hirdetésre jöttem, műszerészt keresetek. Ő erre csak annyira nyitotta ki a kaput, hogy a feje épp kiferjen. Én meg csak álljak kinn az utcán, úgy is meghallom, amit mond, kérdezgetni kezd. Hát még satumunkához is ért? Hiába mondtam neki igent, csak tovább faggatott. Esztergapadon tud dolgozni? Elektromossághoz ért? Szerencsére az anyám nevét meg a születése idejét nem kérdezte, így én is közbevetettem a magamét. Miután megmondtam, hogy az Elekthermaxnál bojlereket szereltem, megkérdeztem: mennyi lenne az órabér? – 10 fillér – mondta jóságosan, akár egy munkaköpenyes, de azért mindenkivel jöttévvő télapó. Még szerencse, hogy nem engedett be, úgyis ki kellett volna jönnöm, de abban a percben. Így legalább nem vághatta a sarkamra a fakaput, amikor a sok igen után végül nemet mondtam. Úgy bevágta, csak úgy zörgött. Valószínűleg még ő volt fölháborodva, és mesélte a munkatársainak. Képzelték, jött egy koszos proli a hirdetésünkre, és kevesellette a 10 filléres órabért! 30 fillérem volt a Lakos és Székelynél. Ez meg mindent kér tőlem az égvilágon, 10 fillérért? Fiatalságom azért nem telt el anélkül, hogy egyszer-egyszer tánciskolába is el ne mentem volna, vagy vendéglőbe zenét hallgatni. Végül is a Pintér Sándor Villamossági Céghez kerültem. Ott maradtam vagy két évig. Nem is küldtek volna el soha a Dózsa György út és a Vágány utca sarkáról. Már 40 fillér órabérre vittem föl a jódolgomat. De hát az embernek sohasem elég, amennyije van. Mindig többre vágyik. Amint megszagoltam, hogy az Egyesült Izzóban 60 filléres órabér van, máris mocorogni kezdett bennem valami. Az anyja istállát! Szeretem Pintér Sándort, de azért csak jó lenne az a 60 fillér. Úgy hallottam, az Egyesült Izzónak nagyon jó szakszervezete van. Amit kell, azt kiharcolja. Ott az illegális kommunista párt nem is olyan illegális. Akkor még nem ismertem a legálisat. Akik még a sztrájk idejéből ismertek, fölkerestek. Különösen az egyik barátom nagy illegális komcsi volt. Sokat bicikliztünk, beszélgettünk együtt. Nem hagyott nyugton, állandóan azt duruzsolta a fülembe, hogy hagyjam ott a Pintér, jöjjenek az Egyesült Izzóba, mennyivel jobb lesz ott nekem, meg satöbbi satöbbi. Úgy látszik, azt hitte, csak az lehet öntudatos dolgozó, aki kommunista. Egyszer

aztán üresedés jött létre az Izzóban. Barátom rögtön értesített. Én meg mit csináljak, szerettem a Pintér Műveknél dolgozni. Engem is szerettek ott. Nehéz helyzetbe kerültem. Hogy mondjam meg nekik, hogy el akarom hagyni a biztos jót a bizonytalanért? Napokig kinlódtam, mit tegyek, hogy a barátom se tartson mamlasznak, megalkuvónak, meg Pintér Sándort se bántsam meg? Hogyan, hogysen, csak odaálltam Pintér úr elé, és hallgattam a szemrehányó szavait: – Hát itt tudsz hagyni minket?

– Pintér úr, mindenki a pénzből él! Nekem az Egyesült Izzóban tisztas kereset van beígérve.

– Ami a tisztas keresetet illeti, én is tudok adni magának 4 fillért, az összesen negyvennégy fillér, és akkor ne menjen sehova!

– Pintér úr, ne tessék haragudni, de a 44 fillér még mindig nagyon távol esik az Egyesült Izzó bérétől.

– Ezt csak sűgva mondom magának, 44 fillérnél többet nem tudok adni hivatalosan. Adok rá magának még 6 fillért, de a 6 fillért nem számolom el. Azt zsebből fizetem. Tehát 50 fillér lesz az órábére, 6 fillért zsebből fizetek, az nem jelentkezik az elszámolásnál.

– Köszönöm, Pintér úr. Látom, szeretne megtartani, de még az 50 fillér se tud itt tartani. Az Egyesült Izzóban 60 fillérrel kezdek.

– Hát a 60 filléres órábérrel nem vehetem fel a versenyt. Isten áldja, sok szerencsét kívánok! – Jól beleizzadtam, amíg idáig jutottam. Akkor éreztem magamat valamennyire fölényben, amikor a zsebből fizetett 6 fillérrel akart ottfogni Pintér úr. Hát azért azt már ne! Adja meg, ami szerinte jár nekem, de ne jótékonykodjon nekem. Nem vagyok én arra rászorulva. Mindenesetre még növelte önbizalmamat, hogy olyan pótolhatatlan szakemberré nőtem ki magamat, hogy egy olyan komoly ember, mint Pintér Sándor, nem akart elengedni. Most már bő mellénnyel és nagy reménnyel vettem az útírányt az Egyesült Izzó felé. Na persze senki se higgye azt, hogy az Egyesült Izzóba csak úgy ukmukfukk akárkit fölvettek! Azt már nem! Vizsgát kellett tennem. Elméletből meg gyakorlatból. Jól emlékszem, Lengyel Gyula mérnökhöz küldtek. Ő vizsgáztatott. Nála megfeleltam. A műhelyben még jobban. Bekérültem a lámpagyártásnak arra az osztályára, ahol a spirálokat készítik a villanykörtebe. 66 fillért kaptam órábérek. Órázni is lehetett. Én a fizetésemből megtartottam egy kis zsebpénzt, a többit hazaadtam a mamának. Ő már akkor nem dolgozott a vendéglőben, hanem a borbélyüzletben segített. Pamacsolta a vendégeket, leterítette őket, összesöpörte a haját. Öcsém is felszabadult akkor már. Ő is borbély lett, de nem apámnál tanult. Valami keveset ő is hazaadott. A mama meg spórolta a pénzt. Egyszer csak, teljesen váratlanul azt mondta: na, gyerekek, most elmegyünk, keresünk valami olcsóbb házat. Hosszadalmas keresés után találtunk egy házat 3300 pengőért. Persze annyi pénzünk mégsem volt. Nem baj, részletre is ideadták. A család többi tagja kihalt. Aki benne lakott, nem tudta kifizetni testvérei részét. Ezért megkaphattuk a házat. Ki kellett fizetnünk ott rögtön készpénzben a 3300 pengőnek a felét, a másik felét havi 40 pengő törlesztéssel egyenlítettük ki. A szerződést ügyvéd közbejöttével megkötöttük. Így végre vagy 20 év után elhagyhattuk a barakklakást. A kétszobás, vertfalú parasztházban se WC, se komfort, se semmi. Abban az utcában akkor még lajtos kocsiról árulták a

vizet. Nagyhordós lovaskocsin jött a vizes és csöngetett, mint nem is olyan régen a szemetes. Senkinek se jutott eszébe kutat ásatni. Még be sem költöztünk, 38-ban visszacsatolták a Felvidéket. Ez azt jelentette aprópénzre főlváltva, hogy ott minden munkalehetőség összeomlott. Meg is indult a menekültek áradata. Közbe mondom csak az érdekesség kedvéért, akkor újra magyar állampolgár lettem. Nem tudtam még, hogy nem sokáig. Hozzánk is elérkezett a sógor, unokatestvér, nagynéni minden mennyiségben. Itt akartak munkát keresni. Családok szakadtak ketté. A gyerekek és öregek otthon maradtak, a bátrabbak nekiindultak. Az egyik a határ túlfelén maradt, a másik eminnen próbált szerencsét. Mivel még nem költöztünk be a palotai házunkba, odaengedtük a rokonokat, lehettek öten, ha senkit se felejték ki közülük. Az egyik szabó volt. A lakatos a Ganz Hajógyárban helyezkedett el. A nagymama nem bírta itt megszokni. Nemespanon maradt a háza, unokáival együtt fogta magát, visszament. A fiatalabbja ittmaradt. Node, csak-csak elérkezett az idő, be akartunk költözni a házunkba. A dolog megoldása a szabóval kezdődött. Nem találta meg nálunk a számítását. Azt mondta, ilyen színvonalon falun is megél. Nem tudja elviselni, hogy családja 200 km-re legyen tőle. Visszament. Annak, aki a Ganz gyárban dolgozott, leválasztottuk az egyik szobát. Elfalaztuk az ajtót. Ott lakott abban az egy szobában a feleségével. Mi meg a szoba-konyhában laktunk. 40-ben behívtak katonának.

Kassán töltöttem le az újoncéveket. Utána Pestre kerültem a repülősökhöz, a Kerepesi útra, a Ferenc József laktanyába. Az irodára kerültem. Akkoriban fontosnak tartották, hogy az írnok jól tudjon magyarul. Nem engedték a katonai levelezést teletűzdelni idegen szavakkal. Én meg elég precíz, tökéletes magyar helyesírással rendelkeztem. Ott szolgáltam 1943 februárjáig. Akkor leszereltek, mint családfenntartót. Ugyanis az öcsém is katona volt. A mamám megözvegyült. Visszamentem az Egyesült Izzóba dolgozni. Nem sokáig. 1944-ben újra behívtak. Akkor az oroszok már átlépték a Kárpátokat. Munkács védelmére akartak küldeni, mint szakaszvezetőt, hét darab gépfegyverrel. Eddig még csak filmhíradóban láttam gépfegyvert. Mehettem kiképezni a katonákat, Munkács repülőterének védelmére. Szerencsére jelentkezett egy katona: – Alázatosan jelentem, én géppuskás voltam a tüzéreknl. – Na, akkor mutassa meg, hogy mit tud! Átengedtem neki az egész kiképzést. Bevagoníroztak minket. A búcsúzkodás avval kezdődött, hogy az első sorral kezdet fogtak a tiszték. Én is az első sorban álltam. A kezemet rázó alezredes azt kérde tőlem, honnan ismerem én magát? Alezredes úrnak jelentem, írnoka voltam a Ferenc József laktanyában. – A Kerepesi úton? – Igen! – Jogosítványa van? – Van! – Itt van magánál? Meg is tudná mutatni? – Jelentem, igen! Odaadtam a jogosítványomat. Ő odaadta a német tisztnek. Valamit beszélgettek egymással. Visszakaptam a jogosítványomat avval, hogy lépjek ki a sorból. Most már bántam, hogy elárultam a jogosítványomat. De nem volt visszakozz! Még vagy 16 jogosítványost léptettek ki. Az ácsorgó katonák közül elkaptak 16-ot. Nekik átadták a felszerelésünket. A tehervonat elvitte őket oda, ahova minket vitt volna. Minket meg Pusztaszabolcsra vezényeltek. Ott megkaptuk, hogy Esztergomba megyünk a páncélosokhoz. A páncélosok meg visszatáviratoztak Esztergomból. Annyira szétlőtték őket, hogy még fekhelyet se tudnak biztosítani. Várjuk meg, amíg rendezik sora-

ikat. A tiszt avval jött elő, hogy leszerelünk. Egy-két hétről van csak szó. Akkor majd új behívót kapunk. Míg a formaságokra vártunk, megszólaltak a szirénák, légiriadó! A kirendelt teherautó elmenekült. Mi is elmenekültünk onnan a közeli temetőbe. Beugráltunk a törött kriptákba, meg a vastag sírkövek fedezékébe hasaltunk. Fölöttünk szóltak a gépfegyverek. Az egyik német gépet el is találták. Sajnáltam szergény pilótát, hisz ő is ember volt, amíg élt. Egy sziklafalnak ütközött és ott ezer darabra tört gépével együtt.

A felvidéki Verebélyen, most Vrable, lakott a nagybátyám. Az ő címét adtam meg, hogy oda küldjék majd a behívót. Ott a csendőrségen kellett volna jelentkeznem. Én viszont nem jelentkeztem, se az első 24 órában, se a másodikban. Ott dolgoztam három hónapig. Aratni jártam, erdőben fát vágtam, szlovák parasztokkal ülttem egy szekéren. Unokaöcsém rábeszélésére fölmentünk Pestre. Én újra az Egyesült Izzóban dolgoztam, miután bejelentettem, hogy leszereltem. Hadiüzem lett a gyárból. Egészen november végéig békén hagytak. De utána mégis megszimatolták, hol vagyok. SAS-behívót kaptam Tatára a páncélosokhoz. Feleségem, akkor még menyasszonyom, szintén ott dolgozott. Együtt mentünk haza. Kiléptünk a gyár kapuján, kegyetlen hideg szél fújt. Gondoltam, éppen a legjobbkor fűjsz ilyen fenemód! A SAS-behívót annyi darabra téptem, ahányra tudtam, a többit a szélre bíztam. Elég felelőtlen cselekedet, nem mondom, a nyilasuralom alatt. De szerencsére senki se bírta összeállítani még egyszer. Karácsonytájt már Budapestet környékezték az oroszok. Falragaszokon értesítettek, nem az oroszok, arról, hogy a katonaszökevények a helyszínen felkoncolandók. Légiriadókor a szomszéd ház pincéjében bújtunk el. Lehattunk vagy húszan. Nem számítva egy nyomorék nénit, aki rendkívül nagy hazaszeretetről bizonykodott a más bőrére. – Aki nem védi a hazáját, azt úgy lelőném, mint a kutyát! Senki se mert ellene szólni egy szót se. Csak anyám, hogy csináljak valamit, mert ezt ő nem bírja. Jól van, mondok az ágyúszünetben, fölmegeyek és gyúrok egy kis mákos tésztát. Addig se leszek itt útban. Persze, ő is velem akart jönni. De én csak magam mentem, mondtam neki, ne féljen, tudok én gyúrni! Már a tészta kinyújtásánál tartottam, amikor benyitott a mama. Följött, nehogy már azt mondják, nem ő, hanem a fia főzi a mákos tésztát! Abban a pillanatban óriási lövéseket hallottunk, de úgy, mintha ott a mákos tészta mellett lőnének. Hát egy négyes ágyú – német – pont az ablakunk alatt állt. Az ágyúcső nem volt messzebb tőlünk két méternél. Szegény muternak kiesett a kezéből a kés, amivel vágta a tésztát. Holtra rémült, nem kellett neki a mákos tészta sem. Úgy kísérttem vissza az óvóhelyre. Remegtek a lábai. Nem bírt volna egyedül visszamenni. A német ágyú kilőtte a maga sorozatát, el is tűnt onnan. Nem is tartott tovább két percnél. A mákos tésztát azért csak befejeztem. Meg is ettük. Változatosságnak nagyon jó volt. Az oldalon jött ki a rengeteg sok libacomb kenyér nélkül. A vénasszony miatt el kellett tűnnöm hazulról. Összecsomagoltam magamnak csajkát, pokrócot, katonai szerelvényt csináltam, hátizsákkal a hátamon elindultam valamelyik laktanyába.

Úgy volt kiplakátolva, hogy mindenkinek a lakhelyéhez legközelebb eső laktanyában kell jelentkeznie. Fölszálltam az 55-ös villamosra. Hát rengeteg fiatal tolongott benne. Mind katonának mentek. A villamoson megismerked-

tem egy úriemberrel. Kérdezte: hova, hova? Azt mondta: ne oda! Menjek inkább vele. Az ő alakulatánál jelentkeztek. A tisztek mind egy szálig jó haverjai. Fáin dolgom lesz ott nekem is. Csak menjek vele! Na, gondoltam magamban, végre valami biztató. A Nyugatiig nem is tehettem volna, még ha akartam volna, se mást, mint vele menni. Ott aztán annyi katona lökdösdődött, hogy elvesztettem a barátomat. Mégis csak a Ferenc József laktanyába mentem. Ott már nem találtam senki ismerőst. Elküldtek Budára a Ganz utcába. Ott van még egy kis részlegük. Mentik, ami még menthető, összecsomagolják az irattárat, meg az irodai felszerelést. Halvány fogalmam se volt, hol lehet az a Ganz utca. Rendőr sehol megkérdezni! Egyelőre elég volt annyi, hogy valahol Budán. Ehhez először is a Dunán kellett átkelnem. A Margit hidat már berobbantották. Pontonhídon mentem át. Aztán tovább fölborult ágyúk, autók, szekerek, kitört fák szegélyezték utamat. Ahogy keresem a Ganz utcát, belebotlok egy menetbe. Több ezer embert hajtottak a csendőrök, katonákat, civileket, öregeket, fiatalokat vegyest. A két szélső sor egy láncot vitt, hogy ne lehessen elszökni. Na, még éppen az kell, hogy engem is elkapjanak, beugrottam egy késes-köszörűs boltba. Elkezdtem válogatni, próbálgatni a késeket, mintha a bevonuláshoz arra lenne szükségem. Elment a gyászmenet, köszöntem, kijöttem. Kerestem tovább a Ganz utcát. Ahogy keresem, látom ám, hogy Árpád-sávós nyilasok állják el az utamat. Vissza már nem fordulhatok. Náluk fegyver van. Nálam csak hátizsák, csajka, meg evőkanál, avval nem lehet védekezni. Így aztán a pillanat tört része alatt előre tartott karral, mint a nyilasok, díszlépésben megindultam feléjük. Odaérve köszöntem: kitarás, testvérek, bevonuló katona vagyok, a Ganz utcában van az egységem, de nem tudom, hol a Ganz utca, lennétek szívesek megmutatni! A nyilasok csaknem könnyekig meghatódtak, mennyire szeretem még az utolsó pillanatban is a hazámat. Egyikük belém karolt, és nagy lelkesen magyarázta, hol van a Ganz utca. A Ganz utcában tényleg ugyanazokat a repülősokeket találtam, akikkel annak idején együtt szolgáltam. A százados úr azt mondta, nem vihet magával, nincs joga hozzá, meg is büntetnék. Akkor az egyik katonabajtársam azt mondta, menjek vissza a Ferenc József laktanyába. Szabó Zoli írnok barátom még ott van. Hátha ő tud segíteni! Hát Budáról visszaballagni ugyanolyan tortúra volt, mint a Ganz utcába menni. Bús, levert hangulatban kaptam a laktanyát. A kapuórség nem akart beengedni. Hiába, civilben a hátizsák nem elég ismertetőjel. Az őrpáncsnok föltelefonált. Szabó Zoli kijött értem. Azt mondta, az unokatestvére vagyok. Így már beengedtek a laktanyába.

A főhadnagy meg is dicsért engem a hazaszeretetemért. Sok ilyen hazafira van szükség, aki az utolsó pillanatban is a hazáját védi. Az unokatestvéremmel csak beszéljem meg a dolgot, búcsúzzunk el egymástól, avval magunkra hagyott minket. Zolinak megmondtam, hogy eszem ágában sincs bevonulni és lödözni azokra, akiket otthon éppen úgy vár a családjuk, mint engem. Zoli előhalászott egy hivatalos papirost arról, hogy a súlyos hadisérülteknek egyhavi szabadságot lehet adni. Csak az a baj, hogy már nem úgy van, mint amikor még együtt dolgoztunk, hogy az írnok rendelkezett a nyomtatványokkal és a bélyegzőkkel! Most minden el van zárva. Mégis vette magának a bátorságot, feszítővassal fölfeszítette a főhadnagy fiókját, kivett két szabad-

ságos levelet. Gyógyuló combtörést írtunk be, attól a naptól egy hónapos időre. Ha addigra vége lesz a háborúnak, jó. De ha mégse, kitöltöttünk még egy papirost, de dátum nélkül. Ha netalán addig nem jönnek be az oroszok, akkor az előbbi egéssem el, a másikat vegyem elő és írjam rá a legfrissebb dátumot. Meg kellett tanulnom bot mellett sántikálni egész úton hazafelé, hol villamoson, hol gyalog. Elég az hozzá, elérkeztem Rákospalota egyik külterületére. Épp egy borbélyüzlet előtt álltam meg. Ha már ilyen szabadságos levelem van, miért ne borotválkoznék meg? Egy öreg fodrász bácsi borotvált egy nálánál is öregebbet. Amint ott ücsörögtem, nyílik az ajtó. Belép két Árpád-sávós nyilas. Jónapot mondanak. Szétnéznék, rajtam rögtön megakad a szemük, de oda se neki, mintha nem is láttak volna, mennek a fodrászhoz: igazolja magát! Aztán a még öregebbtől is kéri az igazolványát. Holott a vak is látta, ezek még a WC-re is nehezen mennek ki, nem a frontra. Jól tudtam én, rám kíváncsiak a drágák, csak játsszák a hivatalos közeget. Hát, mi tagadás benne, egy kissé gyorsabban vert a szívem, mint különben. Mi lesz, ha nem fogadják el papiromat? Zolit hadbírótság elé állítják. Engem meg a helyszínen fölkoncolnak. Igyekeztem olyan közömbös képet vágni, mint egy pléhbögre. Nézegetik, olvassák, forgatják, összehajítják, újra kinyitják a szabadságos leveletem, egymással szemeznek, felszavakat dünnyögnek, már alig bírom a komolyt. Visszaadják a leveletem. Meg se kérdezik, hol törtem el a combomat, mikor, melyik ezrednél, hol harcoltam? Tisztelegnek, sarkig nyitják az ajtót, nagy bokacsattogással távoznak.

Otthon a mutérék meg mindenki igencsak meglepődött. Csak a mamának mondtam meg, miféle szabadságos levelem van. Más senkinek se árultam el. Most már mutogathatott rám a vénasszony, ki törődött vele? A fronttól így végleg sikerült megmenekülnöm. De azért egy borbélyötpercre csak utánam jött. Ástam az udvarunkon egy bunkert. Hátha szükség lesz még rá. Téglával meg fagerendákból építettük. Egy félméteres lyuk vezetett le. Tudtam, hogy a bomba ellen nem véd meg, de a gépfegyver, a puskatűz és a légnyomás ellen igen. Láttam, ahogy a szomszédunkban a légnyomás behajlította a falakat, utána visszaegyenyedtek. Nahát, éppen elkészült a bunker, halljuk ám a lövöldözést, ágyúzást, aknák süvítését. Rohanunk a bunkerhez. Legelől a mama, utána unokanővérem, állapotos, alig fér le a lyukon. Mi meg ott kinn toporgunk, nem tudunk lemenni, szétlőnek minket. Gyorsan a ház falához! Lehasalunk, a sógor meg én. Abban a szempillantásban fülrepesztő dörrenés. Egy akna robbant az udvarunkon, a körtefát kettétörte. Egy repeszdarab átfúrta a verandaoszlopot, átlukasztva a 70 cm-es vályogfalra be a szobába, pontosan unokanővérem, Ilona ágya fölött vágódott a falnak. Az ágy alatt megtaláltuk a szilánkot. Persze, ezt mind utána láttuk, amikor eloszlott a füst. A sógorom annyira zavarba jött, hogy söprűt hozott és elkezdte összehúzni az udvaron a törmeléket. Újra megpróbáltuk a hasalást a ház falánál. A hátunk fölött 20 centivel fűródott a falba a sorozat. A pincében semmi baj se ért senkit, az ijedtségen kívül. Ahhoz is idő kellett, amíg sírni tudtak szegények. Így van ez. Az Isten megmentett a fronttól, aztán a végén utánam hozta a frontot az udvarunkba. Ezt már igazán megspórolhatta volna, de ki láthat bele az ő kártyáiba?

Eljött a január 11. Meghozta az oroszokat. Annyiból tényleg felszaba-

dulásnak lehet mondani, mert eltűntek a nyilasok. A frontra vonuló orosz harci alakulatok nem bántottak senkit. Azoknak nem volt arra idejük. Bezzeg az utánuk jövők annál inkább. Hányszor kaptak el engem is, mint fiatait, málenki robotra, úgy kellett megszöknöm tőlük.

A gyárban megpróbáltuk megindítani a termelést. A gépek nagy részét elrejtette a vezetőség Érd-környéki barlangokba. A maradék gépen is tudtunk volna dolgozni, ha lett volna áram. Nem csak én melengettem ezt a vakmerő és egyben hazaáruló gondolatot: befejeztétek már végre? Több ezren kerekedtek föl, szó szerint, hiszen kerékpáron jöttünk, villamosközlekedés még nem létezett. A gyár nem várt vendégekkel fogad. A kerítés körülvéve gépfegyverekkel. Belülről orosz katonák kiabálnak: sztoj! Hi, az anyjuk keservit, ilyen barátságosan fogadnak? Hát ezek azt hiszik, övük a mi gyárunk? Már rég béke van, társaik már Berlin felé menetelnek. Ezek meg mit akarnak? A drága gépeinket az emeletről dobálták le az udvarra. Ami nem fért ki az ablakon, annak kibontották a falat. Valami olyasmit gagyogtak, hogy viszik haza a nagy Szovjetunióba, hogy ott majd termeljenek velük. Liftre és hordásra nem volt szükségük. A betonjárdára lezuhanó gépekkel aztán sokra mennek. Nem baj, lényeg az, ők megoldották a kapott feladatot, mint Nagy Sándor a gordiuszi csomót. Az összetört gépeket csak mi sajnáltuk.

A gyár vezetői mit tehettek mást? Engedélyt kértek az oroszoktól, arra a rövid időre bemehettünk, amíg az élelmet kiosztják nekünk. Nem akarták tovább raktározni. Minek vigye el más, amikor mi vagyunk a legilletékesebbek? Megrakodva minden földi jóval, elindultam a Szűnyogszigetre, jövődöbéli feleségemhez. Ők ott vészelték át a háborút. Ott a Földművelésügyi Minisztérium sporttelepén az apósom volt a gondnok. Az ottani vízcserkésztelep gondnoka elment. Rögtön szóltak nekem, foglaljam el a helyit. Be is költözködtem, és teljesen önhatalmúlag kineveztem magamat gondnoknak. Sok dolgom nem akadt. A nyilasok összetörték minden csónakot, hogy ne lehessen átmenni a Dunán. Éppen tavaszodott. Pezsdült az élet. Jöttek a nyaralók. Próbálták rendbehozni összetört csónakjaikat. Érdemesnek látszott valamit elkezdni. Anyósom tanácsára el is kezdtünk rétest sütni. Megindult a Kis-Dunán az evezősforgalom. 8–10 ember fért el egy ladikba. Tóth bácsi szervezte meg az átkelést. Kikötőjén felállítottunk egy asztalt, azon árultuk a rétest. Vitték is, mint a cukrot. Nagyon nagy sikere volt. Kár, hogy senkitől se kaptunk fizetést. Már nem a rétes sütésért, általában. A MAV vízműve tőlünk nem messziről szivattyúzta a Duna vizét az Északi Fűtőházba, a mozdonyokhoz. Apósom utánajárására minket bíztak meg a vízmű gépeinek őrzésével. Hárman háromszor nyolc órában őrködtünk. Tulajdonképpen az életünket veszélyeztettük. Se rend, se fegyelem, se fegyver. Elég az hozzá, a MÁV állományba vett minket. Ragyogó ellátást kaptunk: lisztet, zsírt, szalonnát, krumplit, szenet rendesen kiutalva. Ingyen utazhattunk a vonaton.

Eljött az ideje annak, hogy a menyasszonyomat hivatalosan is feleségül vegyem, ahogyan annak idején megígértem, majd, ha abbamarad a fegyverropogás. Elkezdődött a papirosok után való futkosás. Az irataimat nem fogadták el. Újra csehszlovák állampolgár lettem, meg hontalan. Úgy döntötünk, hogy templomban is esküszünk, mert az olyan szép, a tanácsnál is,

mert az a hivatalos. Az én esküvői ruhám a földben rejtőzött, az oroszok miatt. A feleségemet viszont ellopták mindennel együtt, ami csak mozdítható volt. Még a magas árvíz miatt megfulladt nyulakat is elzabrálták. Ő kölcsönkért, én kiástam. Szerdára már jómódú párként fényképeztek le bennünket, kedden meg még semmink se volt. Engem pont az esküvő előtti napon elkaptak a fölszabadítók. Egy magyar karszalagos is ott lábatlankodott velük. Újpestre, a Bocskai úti iskolába (akkor orosz katonai kórház) vittek úgynevezett közmunkára. Az udvaron több száz össze-vissza görbült vaságy fogadott. Biztosan azokat is az emeletről dobálták le. Nahát, azokat kellett egy nagy kalapáccsal, fogóval kiegyenesíteni. Közben fölvittek beteget mozgatni. Na, mondom, menyasszony, lobogtathatod a fátyladat, innen ugyan el nem mehetek az esküvőre. Kb. délután 4-kor őrségváltáshoz szalutált az érkező meg a lelépő. Egy mandulaszemű ázsiai váltotta le az orosz. Tíz pengőt találtam a zsebemben. Kidugtam a szivarzsebembe, ahogyan a vőfény teszi a lagziban a zsebkendőjét. Úgy kalapáltam a vaságyat, hogy az ázsiai ör vegye észre, mit akarok. Kacsintgattam is neki, meg a pénzre mutogattam. Ő meg visszakacsintott. Amikor senki se láthatta, lemutogattam neki, hogy ezt a pénzt megkapja, ha szabadon ereszt engem. Beleegyezőleg intett. Egyszer csak füttyögni kezdett. Odaadtam neki a tízest, ő meg kilóditott a kapun. Így aztán egy napi munka után megszabadultam az orosz katonai kórháztól. Esküvőre mentünkben nagyon félttem, hogy megint elkapnak, és Szibériáig meg se állnak velem. Csak néhány női rokon jött velünk. Ők nyugodtan mozoghattak az utcán. Én előrementem egy-két sarokkal, néztem jobbra, néztem balra. Ha tiszta levegőt éreztem, intettem, hogy jöhetnek. Akkor mentünk tovább megint egy sarkot. Végül is odaértünk. Nem tartóztatott föl senki. Megtörtént az is, ami szép egy esküvőben, meg az is, ami hivatalos, a fényképezés is. Ezután már csak a sógorom jött át csónakon a szigetre, hogy ők visszatelepülnek Szlovákiába, költözzünk be a lakásukba, mert nekik arra már nincs szükségük. Mi mégis inkább Palotára költöztünk, a mamámhoz.

A szigeti éjjeliőrködést továbbra is folytattam, a MÁV alkalmazottja maradtam. Elérkezett 1946. Megjött a forint. Az inflációnak vége lett. Akkor még nem különböztettek fizetésben annyira ember és ember között, mint manapság. A MÁV-nál 35 Ft hetibért állapítottak meg, nemcsak nekem, mindenkinek, annak is, aki szemet lapátolt, meg annak is, aki gépet szerelt. Az élelmiszereket is kaptuk, csak úgy tudom, később már fizetni kellett érte. Közben megszűnt a Szűnyogszigeten a vízmű. Engem berendeltek a fűtőházba. Ha műszerésznek nem is, de mozdonyokhoz fordítódobosnak csak alkalmaztak. Igaz, ez is műszer, az is műszer, darab-darab. Mozdonyokat forgattam az egyik sínről a másikra egy kapcsoló segítségével, ráadásul poloskákat vittem haza a munkaszékemből a nadrágomban, teljesen ingyen és bérmentve. Ígérték azt is, hogy műszerésműhelybe fogok kerülni. Kérdeztek: érték-e a dinamókhoz. Mondok, éppen azokat tekercseltem eddigi egész életemben. Annál jobb, mondták és felmutattak egy vasoszlopra: ott fogom szerelni a biztonsági berendezéseket. Avval nem biztattak, hogy majd télen, mínusz 20 fokban nekem külön előmelegítik ott fönn azokat. Az Izzóban meg 50 forintot kaptak a műszerészek egy hétre. Bementem a fűtőház főnökéhez. Finom házi töpörtyűt evett, fehér kenyeret szelt hozzá, fehér szalvétán.

Ez nagy szó volt akkor. Amikor mondtam neki, kilépek a MÁV-tól, kiejtette a bicskát a kezéből. Kilépni a MÁV-tól? Hát ilyen nincs! A MÁV-tól nem lép ki senki. Ide ezer meg ezer ember jelentkezne kézzel-lábbal! A MÁV-nál én azt se tudtam, mi az a pártélet. Na, az Egyesült Izzóban megtudtam. Pártgyűlés pártgyűlést követett, házi agitáció minden mennyiségben! Április 3-áról 4-ére virradó éjszakai műszakban dolgoztam, méghozzá 12 órában. Hattól hatig talpaltam. Reggel 6-kor meg már ezrével sorakoztatták a munkásokat, be a Hősök terére. Az a merész ötletem támadt, hogy az éjszakásokat csak nem fogják bekényszeríteni a Hősök terére. Reggel jelentkeztem is a pártvezetőségénél. Éjszakások voltunk, fáradtak vagyunk. Szeretnénk hazamenni pihenni. – Szó se lehet róla! Hogy képzelem? Azokért, akik életüket ontották a mi szabadságunkért, meg kell hozni az áldozatot. Tizenkét óras munka után Megyeren be kellett állnom a sorba és gyalogolni a Hősök terére. A Dunaparton vezettek bennünket. Csak úgy vágta a szél a jeges havat a szemembe, számba. És még énekelni is kellett. Aztán ott fagyoskodni a téren – ha álmos az ember, kétszerannyira fázik. Szerencsére még fiatal voltam, kibírtam. Meg azt is, ami még utána jött. Jártam szemináriumra, jártam taggyűlésekre, tapsoltam Rákosinak, beléptem a pártba, mert muszáj volt. Meg nem fenyegettek, le nem tartóztattak, börtönbe se csuktak. Éljenek, ha éljenek, tapsoltam, ha tapsoltak, jajgattam, ha jajgattak. Mindezt miért? Azért, hogy békén hagyjanak az Izzóban dolgozni. Ascher Lipótot, az Izzó eddigi főnökét félreállították. Csak azt nem gondolták meg, hogy az Egyesült Izzó csak a magyar piacra nem dolgozhat. Egyhavi termeléssel ellátta volna az egész országot. Kénytelenek voltak visszahívni a félreállított főnököt, hogy újra kapcsoljon be minket a világpiac kereskedelmébe. Ő már ismerte a külföldi cégeket. A pártgyűléseken azt mondták, kulcspozícióban dolgozunk. Általunk jut dollárhoz az ország. Hát úgy viselkedjünk! Nehogy valami panaszt halljanak ránk! Mitagadás, jól meg is fizettek minket. Annyira jól ment a munka, hogy meg akartak tenni művezetőnek. Nem vállaltam. A művezető sohasem tudhatta, kinek adjon igazat. Ha többet teljesítettek, az volt a baj, ha kevesebbet, akkor az! Ezért mindig a művezetőn verték el a port.

A szoptatós anyáknak kétszeri szoptatási időt adtak. Az anya reggel 6-kor behozta a gyári óvodába a gyermekét. Bement a műhelybe dolgozni, 8-ra, fél 9-re lemehetett szoptatni. Fél 12-kor megint lemehetett szoptatni 20 percet, vagy félórát. Ennek az anyának itt a gyereke, előbb elmehet, nem lehet normába tenni. Nem kellett nekem a művezetőség nők között. A normát megkövetelték. De hogy lehet normába állítani azt, aki ekkor is elmehet, meg akkor is? Honnan vettem volna valakit beállítani gyorsan helyette? A kerékpárlámpánál például, ahol voltam, a napi norma 12 000 darab kerékpárlámpa, ha nekem például 10 szoptatós nőm van, akik elmennek fél kilenckor, elmennek fél 12-kor, akkor lemaradunk. Nincs meg a 12 000 csak 10 és fél ezer. Akkor a művezetővel ordítanak az irodában, sokszor úgy, hogy behalatszik a műhelybe. Nahát, ebből én nem kértem. Helyette olyan jól dolgoztam, teljesítettem a normát, ülhettem a hokedlin és cigarettáztam. Szóltak, hogy jöjjenek valahova kisegíteni, mentem! Erre rá is harptak. Úgyannyira, hogy le kellett állítanom, hivatkozván arra, hogy már nem tudom teljesíteni

a normámat, annyit szaladgálok ide-oda. Végre kiemelt órabért adtak és mentességet a normától. Viszont a szaladgálásnak az lett az eredménye, hogy univerzális szakember kezdtem lenni. Mindenhez értettem. Csak az évek múlása vitte el régi erőmet. A szemem megromlott. Az Izzóban 30 évig mikroszkópoztam. Végül a nemesgázokkal dolgoztam. Itt alacsonyabb órabért kaptak a dolgozók. A főnöknek volt annyi fizetése, mint nekem. Ezért elég nagy ellenszenvvel fogadtak. Egyszer csak véletlenül meghallottam a főnök szavait: nem tudom, minek tették ide ezt az embert! Elégge elkésérített! Mit csináljak? Most keressek más állást? Azért mégis ott tartottak. Észrevették, hogy azért csak meg tudom csinálni, amit mondanak, nem vagyok egészen kripli. Műszakvezetőnek is megtettek, pedig volt ott sok középiskolát, főiskolát végzett ember is. A szurka-piszka azért nem állt le. Ha valamiből négy darabot csináltam meg, már ment a szöveg: képzeljétek, a műszakvezető csak négy darabot tudott megcsinálni! Ha nekem lekötik az egyik kezemet, akkor is megcsinálok tíz darabot. A főnök már nem kapott a mőszeroláson, azt mondta: nem kell a 10 darabod! Az a négy biztosan jó. De a tied fele hibás! A főnök egészen megbarátkozott velem. Szokás volt, hogy a nyugdíjba vonulónak aranygyűrűt adtak össze az osztály dolgozói. A főnök azt mondta, ne sértődj meg, nincs kedvem pénzt gyűjteni rá, mert drága. Inkább kiharcolok neked annyi jutalmat, hogy többet érsz vele, mint egy aranygyűrűvel. Ez annyira megdobta fizetésemet, hogy tényleg jobban jártam, mint ha aranygyűrűt kaptam volna! 4900 forint nyugdíjat kaptam. Mai fülnek nem sok. De akkor az nagy pénznek számított. Nem is jártam vissza dolgozni. Inkább élveztem az öregedés örömeit. Autót is tudtam venni. Olyat, amit 8 órát kellett javítani, hogy 1 órát menni lehessen vele. '79-ben már újat is tudtam venni. Nem kellett állandóan javítani. Mehettünk a Mátrába, a Balatonra. Aztán elérkezett az a régen várt idő, amikor vérnyomászavarok miatt már nem kaptam a jogosítványhoz orvosi engedélyt. El kellett adni a Skodát. A lövedék, ahogy elhagyja a puskacsövet, szépen ível fölfelé. Mihelyt eléri a maximális magasságot, veszíteni kezdi a kilövés erejét, becsapódik valahova. Amilyen hosszú utat tesz meg a maximumig, olyan rövid úton csapódik be. Nekem már a röppálya becsapódási pontja közeledik.

RÉVÉSZ PIROSKA

A helyettes szülői szolgáltatás

Az új gyermekvédelmi törvényben a települési önkormányzatok gyermekjóléti feladatai között megjelent egy új fogalom, az ún. „helyettes szülői szolgáltatás”, amely ma Magyarországon még az útkeresés fázisában lévő, új ellátási forma gyerekek családba fogadására és átmeneti időre szorítkozó, teljes körű ellátására.

Célja a szülő gyermekmegtartó erejének támogatása, kapcsolatuk megőrzése azokban az esetekben, amikor a család, leggyakrabban a gyermekét egyedül nevelő szülő, átmeneti akadály miatt nem képes gyermeke mellett a szülői feladatokat ellátni.

A helyettes szülő bevonásával – bizonyos esetekben – *megelőzhető* a gyerek számára a hatósági intézkedés, a gyermekotthoni elhelyezés, a szülő számára pedig a mindezek megszüntetésével járó kiszolgáltatott helyzetek sorozata és kockázata.

Az alábbiakban néhány helyettes szülői tevékenységgel kapcsolatos, továbbgondolásra érdemes szakmai szempontot szeretnénk felkínálni a gyermekjóléti alapellátásban foglalkoztatott szakemberek számára. Itt összegyűjtött gondolataim elsősorban vitaindító célt szolgálnak. Időszerűnek tartom, hogy a szakemberek között párbeszéd kezdődhessen egy új és kockázatoktól sem mentes szolgáltatás országos bevezetése előtt, arról, *milyen szakmai szempontokat tanácsos figyelembe vennünk* a segítő családok és a segített családok biztonságának megőrzéséhez.

Csak végső esetben

Különböző, gyerekekkel foglalkozó szakemberek véleménye, a tudományos kutatások eredményei, a gyermeki jogok és személyes tapasztalataink meggyeznek abban, hogy a gyermek a természetes biztonságát a vér szerinti szülő mellett, az ő életközösségében találhatja meg. Az új gyermekvédelmi törvény ma biztos jogi háttérrel nyújt ahhoz, hogy a gyerek szülőhöz tartozását erősítő eszközöket bátran keressük és szakszerűen alkalmazzuk – a gyermekjóléti alapellátás keretében. (A szülő által veszélyeztetett gyerek védelmére itt nem térünk ki.)

A szülőhelyettesítés különböző gyakorlati szempontjainak taglalása előtt szeretném a szakemberek és a leendő gyermekfogadó családok figyelmét felhívni arra, hogy *nem tekintjük ideális megoldásnak a helyettes szülő be-*

lépését a gyerek világába. Ez a szolgáltatás a szülő szorongatott helyzetében a legkevésbé ártalmas kiút gyors lehetőségét biztosítja csupán, egy vészki-járat a súlyosabb következmények előtt. Tehát kizárólag azokban az esetekben tanácsos a gyereket az ő számára idegen emberek otthonában elhelyezni, ha nincs saját családon belüli megoldás, amely ennél jobb.

A nyolcvanas évek közepétől az ún. „készenléti családok”-ból létrehozott munkacsoportunk ideiglenes gyermekfogadó szolgáltatása a fővárosban gyorsan népszerűvé vált a bajba jutott szülők és segítők körében. Feltételezzük, hogy ezek a pozitív tapasztalatok is hozzájárultak ahhoz, hogy a szolgáltatást ma már nevesíti a gyermekvédelmi törvény.

Előfordul, hogy alkalmanként a gyermekét egyedül nevelő szülő, aki távol él rokonaitól, arra kényszerül, hogy rövid ideig helyettes szülő segítségét kérje. Biztonságot jelent, hogy jogi és anyagi alapot teremtett a törvény azokon a településeken a segítség új módjának megszervezésével, ahol erre valós igény van. Ugyanakkor váratlanul ért bennünket és értetlenül fogadjuk ma is a helyettes szülői szolgáltatás kötelező bevezetését minden települési önkormányzat részére.

A Fehér Kereszt Gyermekvédő Alapítvány „készenléti családjai” 1985-től gyakorlatilag helyettes szülői funkciót töltöttek be. Ez a szolgáltatás a régi gyermekvédelmi törvény idején, amikor a szülői jogok nehezen érvényesülhettek, perspektivikus célt szolgált és előremutató szerepet tölthetett be. Azóta az új gyermekvédelmi törvény egy új, országos intézményhálózatot épített ki a család gyermekmegtartó erejének *komplex támogatására*. Tehát ma a helyettes szülői szolgáltatás a szülői jogok érvényesülésének csak egyik eszköze lehet. Tisztáznunk kell, hogy ez a gyerek szempontjából nem tekinthető a legszakszerűbb lépésnek. Bizonyos körülmények között ma is alkalmazható segítség, de csak akkor, ha egy ennél hátrányosabb gyerekelhelyezést lehet vele megelőzni.

Ha a törvény szellemében járunk el, és valóban csak a szülő kezdeményezésére és csak indokolt esetben ajánlják fel a gyermekjóléti szolgálatok a bajba jutott családnak egy-egy helyettes szülő bevonását, nem kell számítanunk tömeges igényre. Sajnos, fennáll a veszélye, hogy más célra és indokolatlan helyzetekben is igénybe vehető a helyettes szülő, ha már „kéznél van”. A törvény hatályba lépése óta szaporodnak az erre utaló jelenségek.

Reméljük, hogy az új gyermekjóléti szolgálatok munkatársai mentálhigiénés szemléletű gyakorlatot honosítanak meg ezen az új szakterületen. Bízunk benne, hogy ez esetben az ő segítségükkel megtalálható a szülő akadályozottsága idején az adott gyerek számára megfelelőbb ellátási mód, amely *folyamatos, minél kevesebb megszakítással járó szülő-gyermek kapcsolatot biztosít és nem idegenek bevonásával oldja meg a gyerek biztonságos ellátását. Már most célravezető lenne a helyettes szülői befogadás alternatíváit keresni és jobbakkal kiváltani azt.*

Nagyon fontos:

A helyettes szülői szolgáltatás nem alkalmazható szociális támogatások kiváltására.

Egy új szakmai profil

A helyettes szülői munkakör mint szolgáltatás, az önkormányzat életében szinte előzmények nélküli. Magyarországon nincs hagyománya annak a segítő gyakorlatnak, hogy a települési önkormányzat is foglalkoztathat valakit a saját otthonában, szakirányú végzettség nélkül, gyermekellátásra. Ezért személyes gondoskodás területén jártas szakembereket csak a gyermekvédelmi szakszolgálat (GYIVI) munkatársaiból toborozhat magának. Jó, ha tisztázuk, hogy a nevelőszülők támogatásában rutinos munkatársak csupán a hatóság által már gondoskodásba vett gyerekeket fogadó családok működés-módját ismerik. A preventív célú gyermekfogadás szakmai elvárásai ettől eltérőek. Ezért az új szolgáltatás biztonságos bevezetése előtt tanácsos annak jogi, szervezeti és módszertani feltételeit áttekintnünk, mielőtt az ezzel kapcsolatos hiedelmek önálló létjogot nyerhetnének.

A szolgáltatás gyermekvédelmi funkciója az új törvénynek arra a felismerésére épül, hogy *a veszélyeztetett gyerekek egy részét nem a saját szülei-től kell megvédenünk, hanem a krízishelyzetbe jutott szülő megsegítésén keresztül, az ő partnereként, az ő aktív részvételével eredményesebb preventív gyakorlatot lehet kialakítani.*

Tipikus példa erre az a helyettes szülői megbízás, amelyet hetente 1 1/2 napra vett igénybe két gyermeke számára egy édesapa, amikor felesége több hónapos kórházi ellátás miatt volt távol a családtól. Csak péntek déltől szombat estig szorult külső segítségre, hogy egyedül megbirkózhasson a praktikus terhekkkel. Kötött munkaideje ellenére ragaszkodott hozzá, hogy csak a lehető legrövidebb időre legyenek távol tőle gyermekei. A másik felkínált lehetőség, a gyerekek folyamatos gyermekotthoni ellátása több terhet levett volna a válláról, mégsem fogadta el. Megkereste a helyettes szülői szolgáltatást, ahol komolyan vették az igényét.

Nemcsak a fogalom új, hanem a helyettes szülők bevonásával ellátandó szakmai feladatok köre és módszertani szempontjai is, amelyek napjainkban körvonalazódnak. A tevékenység látszólag alig tér el a nevelőszülői munkakörtől, hiszen mindkét segítő család mások gyermekének teljes körű ellátására, nevelésére vállalkozik. Ha azonban közelebbről, a napi gyakorlatban vizsgáljuk meg ezeket a különböző típusú befogadó családokat, belső értékeik elemzése alapján könnyen felismerhető, hogy *új szakmai profil*ként tanácsos kezelnünk őket, hiszen gyermekvédelmi pozíciójukból több sajátos vonás is adódik.

A helyettes szülői tevékenység alapvető szakmai elvárásai a szolgáltatás jogi feltételeiből erednek:

- a *gyermekjóléti* alapellátások között kapott helyet – tehát preventív funkciót tölt be,
- a *vér szerinti szülő megbízása alapján* nyújtott gyermekellátás.

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a helyettes szülői munkakör a piaci viszonyoktól eltérő vonásokat mutató, *speciális szolgáltatás*:

- a megrendelő a krízishelyzetben lévő szülő,

- a szolgáltatás „fogyasztója” egy kiskorú személy, aki kiszolgáltatott pillanatnyi környezetének,
- a számla kiegyenlítője a települési önkormányzat és a magyar állam,
- a szolgáltatás szakmai kontrollját a gyermekjóléti szolgálat vállalja,
- a szolgáltatást segítő személyek sikeres együttműködését és a helyettes szülő munkafeltételeit a szolgáltatás fenntartója koordinálja.

A fenti speciális jegyekkel terhes, többszereplős alaphelyzet az új gyermekvédelmi törvény hatályba lépése óta megoldási kísérletek sorát eredményezte. Sikeres és kevésbé sikeres helyettes szülői megbízások irányába indította el az önkormányzati tisztségviselők és a szakemberek fantáziáját. Ezek a próbálkozások ma már konkrét példákkal bizonyítják, hogy ez a gyermekellátási mód szakmailag igen sok kockázati tényezőt hordoz magában.

Ezért a szolgáltatás törvényes lehetőségének biztosítása után egy év elteltével és kötelező bevezetése előtt fél évvel időszerűnek és halaszthatatlannak tartjuk, hogy a helyettes szülői munkával kapcsolatos néhány gyakorlati szempontra felhívjuk a figyelmet. Legalább madártávlatból nézzük meg, milyen kihívásokat rejt magában ez a feladat.

Alapvető gyermek mentálhigiénés szempontok érvényesülését kockáztatjuk, ha nem látjuk világosan és nem vesszük figyelembe a nevelőszülői és helyettes szülői feladatok közötti lényeges szakmai különbségeket. Gyerekek és családjaik szakemberek közreműködésével kerülhetnek nehéz helyzetbe, ha a nevelőszülői gyakorlat szempontrendszerét automatikusan kiterjesztjük az új szolgáltatással szembeni elvárásokra. A helyettes szülőhöz beajánlott gyerek biztonságát veszélyeztető tipikus tényezők sora kikerülhet, megelőzhető, ha időben tisztázzuk, milyen szakmai értékredek mentén hozható összhangba a szolgáltatás résztvevőinek (a gyerek, a szülő, a szolgáltató szervezet és család) jogai és működésmódja.

Az alábbiakban csak utalunk néhány szempontra, amely alapján indokolt különbséget tenni a nevelőszülői és a helyettes szülői tevékenység között:

- Más a befogadott gyerekről való gondoskodás célja:
 - a *helyettes szülő* arra törekszik, hogy a valódi szülő érzelmi közelségében megőrizze a gyereket és minél rövidebb idő alatt segítse visszatérni hozzá,
 - a *nevelőszülő* az állandóság és a biztonság feltételeit teremti meg az otthonába érkező gyerekeknek.
 - Más a gyerek előélete és pszichés állapota, ezért más a gondoskodás módja:
 - a gyermek a helyettes szülői ellátásra
 - közvetlenül saját szülői mellől érkezik – élő személyes kapcsolatokkal,
 - a szülőktől való elválás miatti vesztesége egészen friss
- A szülővel való gyakori találkozásokkal segíthető visszaútja a családba, ugyanakkor éppen emiatt a helyettes szülő napi feladata igen bonyolult:
- a megbízó elvárása: minél hamarabb vissza kell állítani a gyerek eredeti kapcsolatát a szülővel,
 - a gyermek nevelőszülői ellátásra
 - általában gyermekotthonból érkezik – hospitalizációs jegyeket mutat,

- veszteségének feldolgozása még folyamatban van,
- a szülővel való találkozása esetleges,
- a megbízó elvárása: tartós biztonságot nyújtani a gyerek számára.
- Más a vér szerinti szülő joga
- *helyettes szülői családba* érkezés esetén
 - a vér szerinti szülő a megbízó:
 - figyelembe kell venni szempontjait és elvárását,
 - tudatosítani kell, hogy felbonthatja a helyettes szülői megbízást
 - *nevelőszülői családba* helyezés esetén
 - a jogállástól függően a vér szerinti szülőt
 - utólag tájékoztatják a gyerek gondozási helyének változásáról,
 - döntés előtt meghallgatják,
 - találkozhat gyermekével,
 - nem dönthet a gondozási feltételek módosításáról.
- Más ad megbízást a gyermek-ellátásra és gyakorolja a kontrollt a végrehajtása felett
 - a *helyettes szülőt* közvetlenül a vér szerinti szülő bízta meg a gyermek melletti feladatok ellátásával, és a befogadás ideje alatt folyamatosan nyomon követheti annak megvalósulását.

Ebből adódik a két család zavartalan együttműködéséhez szükséges egyik legkockázatosabb feltétel: a szülővel való konszenzusra törekvés, mint elvárás. Ugyanis a helyettes szülő sok esetben a vér szerinti szülő szubjektív szempontjaival találkozhat, amely a gyermekfogadás alatt még többször módosulhat.

- *nevelőszülőt* a területi szakszolgálat vezetője bízta meg a feladattal. Munkáltatója szakmailag tisztázott és kidolgozott, írásban lefektetett feltételrendszer elé állítja.

Ezeket a különbségeket a Fehér Kereszt Gyermekvédő Alapítvány a fővárosban működő 15 befogadó családból álló munkacsoportunk menedzselése és a helyettes szülők felkészítése alatt, a jelenleg hatályos jogszabályok érvényessége óta tapasztalja.

A fenti különbségek is hozzájárulnak ahhoz, hogy a helyettes szülői szolgálat fenntartására vállalkozó önkormányzatok és szakemberek, valamint a gyerekek ideiglenes családba fogadását tervező családok igen sok bizonytalansággal küzdenek. A gyermekjóléti szolgálatok munkatársai, akik különböző szakmai előképzettséggel és gyakorlattal most ismerkednek lehetőségeikkel, gyakran keresik meg az alapítványunkat az ország minden pontjáról. Kérdéseikből és kétségeikből arra következtetünk, hogy felkészületlenek a helyettes szülői szolgáltatás bevezetésére.

Magukra maradtak.

Leglényegesebb jogi feltételek

A helyettes szülő bevonásának *célja a hatósági intézkedés megelőzése olyan esetekben, amikor a család csak átmenetileg nem képes gyermeke mellett a szülői feladatok ellátására.*

Az új **törvény** a helyettes szülő alkalmazásának leglényegesebb jogi feltételeit a VI. fejezetében a Gyermekjóléti alapellátások cím alatt a következő módon körvonalazza:

„... 48. §

(1) A gyermek átmeneti gondozása megszervezhető hetes vagy hosszabb időtartamra, a települési önkormányzat jegyzője által kijelölt szülőnél, gyermekek átmeneti otthonában vagy családok átmeneti otthonában...

49. §

(1) A helyettes szülő a családban élő gyermek átmeneti gondozását saját háztartásában biztosítja.

(2) A helyettes szülő az a nagykorú, cselekvőképes, büntetlen előéletű személy lehet, aki a *külön jogszabályban meghatározott tanfolyamon eredménnyel részt vett*¹ és aki személyisége és körülményei alapján alkalmas a gyermek átmeneti gondozására, továbbá vállalja, hogy a szülő által meghatározott ideig a nála elhelyezendő gyermeket gondozza, neveli...

(4) A helyettes szülőt a gyermekjóléti szolgálat szakmai tanáccsal segíti. A helyettes szülő köteles együttműködni a gyermekjóléti szolgálattal...”

A 150/1997. (IX. 10.) **Kormányrendelet** további támpontokat nyújt a helyettes szülők alkalmazásához:

„... 29. §

(1) A helyettes szülői jogviszony – a gyermekjóléti szolgálat javaslatának figyelembevételével – a működtető és a helyettes szülő között, a gyermek(ek) átmeneti gondozása-nevelése céljából, jogokat és kötelezettségeket tartalmazó, *írásba foglalt megállapodás alapján* létrejövő jogviszony...

30. §

(1) A gyermek átmeneti gondozását ellátó helyettes szülőt a települési önkormányzat jegyzője – *a kiskorú törvényes képviselőjének kérelmére* – jelöli ki, és erről értesíti a gyermekjóléti szolgálatot.

(2) A kijelölés során a jegyző *figyelembe veszi a törvényes képviselőnek a helyettes szülő személyére vonatkozó kérelmét*, a helyettes szülőnél nevelkedő gyermekek számát, valamint tiszteletben tartja a helyettesítő védelem során biztosítandó gyermeki jogokat.

(3) A kijelölés során törekedni kell arra, hogy a gyermek átmeneti gondozása – lehetőség szerint – óvoda-, illetve iskolaváltoztatás nélkül történjen.

¹ Kiemelések a szerzőtől.

(4) Az (1)–(3) bekezdésben foglaltak szerint kell eljárni akkor is, ha a helyettes szülői hálózatot nem állami szerv létesíti és tartja fenn...”

Feltételezzük, hogy a szolgáltatás jelenlegi jogi feltételei is hozzájárulnak ahhoz, hogy nehezen tisztázhatók a helyettes szülői tevékenység szakmai elvárásai. Az új gyermekvédelmi törvény struktúrájában a helyettes szülőség a *gyermekjóléti alapellátás* szolgáltatásai között kapott helyet. Ugyanakkor a feladat ellátására vállalkozók munkafeltételeit a *gyermekvédelmi szakellátásban* foglalkoztatott nevelőszülőkkel szinte azonos módon szabályozza a hatályos jogszabály.

Gyakorlati munkánk során meggyőződhattünk arról, hogy nem elhanyagolható a két ellátási forma közötti különbség. A krízishelyzetbe sodródott *szülő kezdeményezésére – hatósági intézkedés nélkül –* családba érkezett *gyerek aktuális élethelyzete és pszichés állapota más gondoskodási tartalmat és megvalósítási formát hív elő* a családból, mint a védelembe vett gyerek. Hiszen ha más a családba fogadás célja, az más eszköztárral és más kockázati tényezők mellett valósítható meg. *A különböző célú befogadással családba érkezett gyerekeknek mások az aktuális szükségletei*, tehát ellátása közben a családi nevelésnek más értékei kapnak nagyobb hangsúlyt.

Fenti álláspontunkkal összecseng a szakellátás szakmai vezetőinek már ismert álláspontja, miszerint nem támogatják a hagyományos és hivatásos nevelőszülői családok bekapcsolódását a helyettes szülői szolgáltatásba, holt a törvény ezt lehetővé teszi. Saját meggyőződésünk és a velünk munkakapcsolatban álló területi szakellátás igazgatóinak véleménye – egymástól függetlenül – is megegyezik abban, hogy szakmai és szervezési szempontból vitatható a két gyermekfogadási mód egy családon belüli ötvözése, annak hátrányos következményei miatt.

A települési önkormányzat feladata

A helyettes szülői szolgáltatás a gyermekjóléti alapellátás része. Biztosítása jogilag a jegyző hatáskörébe tartozik. Általában az új gyermekjóléti szolgáltatásokat bízzák meg a szakmai háttér megszervezésével. Azt tapasztaljuk, hogy igen sok segítséget kapnak ehhez a helyi gyámhivaltaltól, ahol több a gyakorlattal rendelkező szakember. Ez sok esetben érezhető is a helyettes szülői gondoskodásra ajánlott gyerekek kiválasztásánál. Gyakran előfordul, hogy hatósági intézkedés helyett foglalkoztatnak ideiglenes befogadásra családokat.

Sajnos, az új szolgáltatás bevezetését ma több tényező nehezíti számunkra:

- nincs hagyománya a szolgáltatásnak, amely elemi támpontokat nyújthatna a szervezőknek.

Az önkormányzatok életében szinte előzmények nélküli, hogy

- saját költségvetésének terhére vállalja a saját családján kívülre kényszerült gyerek ellátási kiadásait, amikor a gyermekotthoni elhelyezés nem jelent anyagi terhet,

- laikus önkéntesek közül kell kiválasztania megbízható családokat, akiknél biztonságban lehet egy-egy vendég gyerek,
- prognosztikus döntést kell hoznia a gyerek saját családjába visszavezető út esélyeiről stb.

- egy évvel az új gyermekvédelmi törvény hatályba lépése után még nem ismertek a helyettes szülők foglalkoztatásának szakmai normatívái,

- kevés a rutinos szakember az új gyermekjóléti szolgálatokban,
- aki képes kockázatmentesen megszervezni a helyettes szülői gondoskodás folyamatát,

- aki egyáltalán felismeri a helyettes szülői gondoskodással hatékonyan kezelhető szülői kríziseket,

- az önkormányzati törvény bizonytalanná teszi a gyermekjóléti célra jutott állami normatíva összegének célszerű felhasználhatóságát – ide soroljuk a szolgáltatásra fordítható összeget is.

A gyermekjóléti szolgálatok szerepe

A törvény és annak végrehajtási utasítása ma már lehetővé teszi a helyettes szülők foglalkoztatását, ugyanakkor az induláshoz hiányoznak a legelemibb szakmai támpontok.

Ma még véletlenszerű, hogy az önkormányzatok gyermekjóléti szolgálatai az átmeneti gyermekellátást hogyan oldják meg, milyen céllal és tartalommal töltik meg azt, és milyen eszközöket mozgósítanak a gyerek biztonsága érdekében.

A helyettes szülői hálózat kiépülése és működőképes fenntartása sok tekintetben a még kialakulóban lévő gyermekjóléti szolgálatok szakmai színvonalának függvénye. A pótcsaládba ajánlott gyerekek köré csoportosított erőfeszítés csak akkor hozhat eredményt, ha a helyi gyermekjóléti szolgálat a gyámhivatal korrekt szakmai együttműködésére támaszkodhat.

Alapvető értelmezési gondok is felvetődnek ma a törvény megvalósítása közben. Pl. több gyermekjóléti szolgálat fordult hozzánk azzal a kérdéssel, mitől lesz hálózat a helyettes szülői ellátásban résztvevők köre.

Sajnos, ma még kidolgozatlan a *gyermekjóléti szolgálatok montírozó szerepe*. Nem igazán tisztázott, hogy az alapellátás keretén belül feladataik a gyámhivatalok kompetenciahatáraival csak érintkeznek, vagy át is fedik egymást. Ha vállalják a hatósági feladatok egy részét, ettől kezdve kontrollfunkciót töltenek be.

Ha például a gyermekjóléti szolgálatról az a hír terjed el a településen, hogy a szülőktől védi meg a gyereket, akkor a helyettes szülői szolgáltatásra kényszerülő anya meggondolja, hogy kopogtasson-e segítségért, hiszen fennáll annak a veszélye, hogy szülői jogainak gyakorlásában bármikor korlátozhatják. Köztudott, hogy a gyermekének elvesztésével fenyegetett szülő életfeltételei, személyes adottságai bőséges alkalmat kínálnak a kifogásolható

jelenségek megfogalmazására és kihangosítására. Ezt a szülő tudja. Érthető és elfogadható, ha nem szívesen partner kiszolgáltatottságának mélyítésében.

Önálló témaként kellene foglalkoznunk azzal a szakmai kihívással, inkább dilemmával, hogyan valósíthat meg egy ugyanazon személy vagy intézmény egyszerre hatékony ellenőrző és támogató szerepkört pl. a gyermekjóléti szakterületen.

Gyakori jelenség, hogy a gyermekjóléti szolgálatokban dolgozó szakemberek a segítségüket kérő szülőnek és gyermekének a legjobb lehetőséget kívánják felkutatni. Így fordulhat elő, hogy szeretnék megkímélni őket a hatósági intézkedés negatív élményétől és következményeitől és helyettes szülőkhöz ajánlják be a gyereket – rendszerint szubjektív indíttatásból. Ezek a jelenségek még akkor is veszélyesek, ha az intézmény munkatársait az őszinte segítő szándék vezérli.

Hogyan lehet ma valaki helyettes szülő?

Ha az ideiglenes gyerekfogadásra indítékot érző állampolgár átlagos méretű és komfortfokozatú lakásban él és 8 általános végzettségű, beiratkozhat egy 28 órás FIKSZ tanfolyamra. Az országban lévő gyermekjóléti szolgálatok megkapták a trénerek jegyzékét, akik általában a helyi szakszolgálat (GYIVI) kiképzett munkatársai. Azaz olyan szakemberek, akiknek még soha sem volt dolguk helyettes szülővel, illetve nem ismerik a helyettes szülők napi munkáját. Tehát az ő általuk vezetett tréningen dönti el a jelentkező, hogy valóban helyettes szülő szeretne-e lenni. A felkészülést tovább nehezíti, hogy a 3500 Ft-ért megvásárolt tankönyvében a „helyettes szülőség” mint fogalom egyszer sem fordul elő. Ugyanis a tananyag jelenleg erre nem terjed ki, ezt nem tartalmazza.

A tanfolyam résztvevője jogosítványt szerezhethet a helyettes szülői feladatok ellátására, mielőtt még bármilyen formában találkozott volna a szolgáltatás igen fontos jogi feltételeivel, a hozzá szükséges szakmai elvárásokkal. Lehet, hogy ekkor még a szolgáltatás fenntartóját (gyermekjóléti szolgálat, civil szervezet) és annak munka- és szerződési feltételeit sem ismeri, sőt ennek a szolgáltatásnak az anyagi háttéréről sem kapott felvilágosítást.

A tréning vezetője, aki ebben a döntésben segíthetné őt, maga sem látott még helyettes szülőt a gyakorlatban. Ő az, aki még a kiképzők kiképzésén sem szerezhetett semmilyen információt a szolgáltatás legalapvetőbb ismertető jegyeiről, de adhat tanúsítványt a tevékenységre való alkalmasságról. (Pl. találkoztunk olyan kiképzett trénerrel, aki azt feltételezte, és ez nem az ő hibája, hogy a helyettes szülő az a személy, aki a nevelőszülőt helyettesíti betegsége idején.)

Tehát a 28 órás FIKSZ-tréning végén érvényes jogosítványt kap a helyettes szülő erre a munkára.

A már kiképzett helyettes szülő a kezében lévő tanúsítvány birtokában, a jogi előírások alapján, jelentkezik a települési önkormányzat jegyzőjénél, aki felveszi őt a helyettes szülők listájára. Az önkormányzatot, a gyermekjóléti szolgálatot senki sem tájékoztatta arról, hogy a családonként cca.

50 000 Ft-ba kerülő felkészítő program végeztével a szolgáltatás fenntartójának lesz a feladata a helyettes szülői jogosítvány birtokosát megismertetni az új gyermekfogadás minden gyakorlati vonatkozásával. Ha erről véletlenül nem esik szó közöttük, már másnap előfordulhat az az eset, hogy a segítőkész család lakásában megjelenik egy krízishelyzetben lévő szülő és ideiglenes ellátásra szoruló gyermeke.

Kizárólag a véletlen, az ő spontán reflexein múlik, milyen határok között értelmezi a reá váró feladatokat, azaz mit mond és mit tesz az érvényes szerződés hiányában. A település gyermekjóléti szervezettségétől függ, kap-e emberi támaszt munkájához. Az önkormányzat jegyzőjét senki sem tájékoztatta arról, hogy a helyettes szülők státusára vonatkozó legalapvetőbb információkat a gyerek fogadása előtt csak tőle vagy az önkormányzat munkatársaitól kaphatja meg a már tanúsítvánnyal rendelkező befogadó család. Véletlenszerű, hogy a befogadó család megtudja-e, hogy gondoskodása alatt nem csorbulhat a vér szerinti szülő gyermekéhez való joga. Ennek tisztelete mellett vajon milyen feltételeket köteles biztosítani a szülővel folytatott közvetlen kapcsolatban? Milyen megelőző intézkedések óvják őt attól, hogy az ideiglenesen befogadott gyermek ne maradjon nála tovább, mint ahogyan az elengedhetetlenül szükséges. Ki és milyen formában folyósítja a helyettes szülőségért járó kifizetéseket?

Már ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása előtt beléphet otthonába egy bajban lévő, segítségre szoruló, helyzetéből fakadóan esetenként kritikátlan és aggódoó szülő. Vajon mit kezd vele?

A *szolgáltatás előkészítetlensége* miatt esélyt látunk arra, hogy segítő szándékú emberek, családok a helyettes szülői feladatok ellátása közben várható legtipikusabb kihívásokat is majd élesben, otthon, saját privát közegükben tapasztalhatják meg.

Mindezt a bizonytalanságot az okozza, hogy a jelenleg hatályos jogszabály nem tesz különbséget a nevelőszülői és a helyettes szülői munkakör között. A központilag előírt, kötelező felkészítő programban (FIKSZ-tréning) is azonos szakmai feladatként kezelik a nevelőszülőség két megvalósítási módját.

Található-e család a helyettes szülői feladatra?

Ideiglenes gyermekfogadásra irányuló felhívásainkra igen sokan érdeklődnek. Egy-egy fővárosi családokat gyűjtő kampányunkra az ország legkülönbözőbb pontjairól érkeznek jelentkezők.

Komolyabb szakmai kihívás a jelentkezők előzetes tájékoztatása, majd szakszerű felkészítése és motiválása a helyettes szülői feladat valós céljainak és eszköztárának elfogadására. (Pl. az a befogadó család, aki jobb anyja, apja kíván lenni a nála vendégeskedő gyereknek, mint a saját szülő, nem képes a vér szerinti szülő mellett támogató, erősítő szerepet betölteni.)

Már a jelentkezők gyűjtésénél igen fontos annak tisztázása, hogy a hagyományos nevelőszülői feladatot vállaló család és a helyettes szülői család

szakmai kihívásai több szempontból különböznek egymástól, ahogyan erre már utaltunk.

Több vidéki városból jelezték már számunka, hogy viszonylag könnyű jelentkezőt találniuk a helyettes szülői feladatra. Nagyobb gondjuk az, hogy egy-egy gyerek hazakísérése után újabb gyerek fogadását már nem vállalják ezek a kezdetben lelkes családok.

Lehet-e a helyettes szülői szolgáltatás eredményes?

Meggyőződéssel állítjuk, hogy a helyettes szülői szolgáltatás elvileg jó kezdeményezés. Lehet sikeresen és működőképesen gyakorolni, betöltheti eredeti funkcióját, a szülő gyermekmegtartó erejének támogatását.

Az erre való 28 órás felkészítés elegendő, ha annak tartalma célirányos és funkciója valóban a helyettes szülői munka előkészítését szolgálja és ezt követően a napi gyakorlatban felmerülő problémák megoldását továbbképzések és konzultációk segítik.

Találkoztunk már spontán, szakemberek közreműködése nélkül megvalósult és emellett hatékony ideiglenes gyermekfogadással is, amikor mindkét család (a segítséget kérő és a segítséget nyújtó is) biztonságban érezhette magát a gyerek vendégül látása alatt és után is.

Alapítványunk szakemberei és munkatársai éveken át tapasztalhatták, hogy a helyettes szülői segítség eredményes szolgáltatás.

Többéves munkánk során kudarccal végződő történetekkel is megismerkedhettünk. Ezeknek az eseteknek majdnem mindig az volt a közös vonása, hogy a befogadó család szakmai támogatása nem felelt meg az elvárásoknak. Azaz utólag egyértelműen bebizonyosodott, hogy *módszertanilag elhibázott lépések voltak felfedezhetők a helyettes szülők gyűjtése, felkészítése, kiválasztása, valamint a szolgáltatás alatt nyújtott szakmai támogatás során.*

Az önkéntesség szerepe

Alapítványunk eddigi gyermekfogadási gyakorlatában kiemelt szerepet kapott az önkéntesség mint szempont. A szolgáltatás folyamatában a két család zavartalan kapcsolatát és együttműködését, a vállalt feladat eredményességét a kölcsönös önkéntesség elvére építettük föl.

Több éve tartó ideiglenes gyermekfogadó tevékenységünk kezdetétől alapvető, hogy a segítséget kérő szülő saját döntése alapján, ő személyesen kezdeményezze a szolgáltatást. A közös munka eredményességének egyik *elengedhetetlen feltétele a vér szerinti szülő motiváltsága.* Erről minden esetben közvetlenül győződünk meg, még abban az esetben is, ha ez többlet terhet jelent számunkra. Az akadályozott szülőt mi is felkeressük, ha szükséges – kórházban, előzetes letartóztatásban stb.

Szolgáltatásunkat nem ismerik az arra rászorulóknak. Az esetek legnagyobb részében a krízishelyzetbe sodródott szülőnek a segítő szakmák képviselői (védőnő, pedagógus, szociális munkás) közvetítik a helyettes szülői szolgál-

tatás lehetőségét. A szülő bizalmának megnyeréséhez is segítséget nyújtanak, amikor praxisukból egy-egy eredményes gyerekfogadás hiteles történetét felidézik a bajba jutott szülőnek. Sikeres befogadásaink egyik lényeges feltétele, hogy a segítséget kérő család minden esetben saját elhatározásából keres fel bennünket.

Rendszerint arra is figyelmet fordítunk, hogy a szülőt bevonjuk a gyermekét fogadó család megválasztásába. Mindkét család érzékenységet tiszteletben tartó módszert dolgoztunk ki és vezettünk be ennek megvalósítására.

Ugyancsak lényeges szempontunk, hogy megőrizzük *a segítő család önkéntességének elvét és gyakorlati szempontjait*. Ismerjük, így figyelembe tudjuk venni a munkacsoport tagjainak gyermekfogadási elvárásait, érdeklődési körét, adottságait és erősségeit. Ezen túl minden gyerek családba érkezése előtt telefonon tisztázzuk a rendelkezésünkre álló részletek alapján a segítséget kérő szülő élethelyzetét, a gyerek életkorát, nemét stb. és csak ezután találkozunk nálunk a két család.

A motiváltságban a szerepcsere veszélye feltétlenül említésre érdemes. A családgondozónak időben fel kell ismernie ennek gyanúját is. Előfordulhat, hogy a befogadó család gyerekhez fűződő pozitív érzelmei esetleg akadályozhatják a gyerek visszaútját saját családjába. Amikor a befogadó család motiváltabb a gyerek helyettes szülői ellátás meghosszabbításában, mint a szolgáltatást kezdeményező vér szerinti szülő, ezt időben tisztázni kell.

Az önkéntesség szempontjának következetes megvalósítása függ a rendelkezésre álló befogadó családok számától is. Egy-egy munkacsoportban lévő helyettes szülők létszáma, gyermekfogadó készségének megőrzése egy másik nagy és összetett problémakör, amelyre itt nem kívánunk kitérni.

A szolgáltatás igénybevevői

Eddigi tapasztalataink legnagyobb részét a főváros területén krízishelyzetbe sodródott családok gyermekeinek befogadása közben gyűjtöttük. Általában a gyermekét egyedül nevelő szülő kerül abba az igen nehéz helyzetbe, hogy gyermekét vagy gyermekeit kénytelen egy ismeretlen segítőhöz, mások otthonába beajánlani.

Már a szolgáltatás tervezésekor komolyan számolnunk kell azzal, hogy a hozzánk segítségért forduló szülők szinte legnagyobb hányada kapcsolati nehézségekkel küzd. Sem rokonaival, sem ismerőseivel nem áll olyan viszonyban, hogy azok átmeneti időre vállalnák gyermekének fogadását. Tehát az esetek többségében azt tapasztaltuk, hogy a segítséget kérő *szülő nem épített még ki maga körül teherbíró kapcsolatrendszert*. Ennek okai több irányba mutatnak. Most a részletektől függetlenül, csupán az alaphelyzet tényére szeretnénk felhívni a figyelmet, hiszen ennek kezelésmódja nem hagyható ki a helyettes szülői ellátás működőképes kidolgozásánál. Ha a fogadó családokat nem készítjük föl a vér szerinti szülő legtipikusabb kommunikációs jegyeinek sajátosságaira és kezelésmódjára, a befogadott gyerek helyzetét nehezítjük.

Mivel eddigi munkánk során fővárosi feltételek között szereztünk tapasztalatot az ideiglenes gyermekfogadásról, így gyakorlatunkban a segítségre

szoruló család gyermekét szinte minden esetben egy számunkra ismeretlen család fogadta be. Ez megkönnyítette munkánkat, hiszen a két család kapcsolatát kezdettől mi vigyázhattuk, nem terhelték azt előzetes információk, élmények, esetleges előítéletek.

Nincs személyes tapasztalatunk arról, hogy kisteleplülésen, ahol a helybeliek ismerik egymást, milyen pszichodinamizmusokat indíthat el a szülői gondoskodás nélküli gyerekek közvetlen családból családba zsilipelése. Nem tudjuk, hogy két egymást már évek óta ismerő család esetében hogyan alakulhat ennek menete. Az önkormányzat szakembereinek milyen eszközöket kell igénybe venniük, hogy megszerezzék a vér szerinti szülő hozzájárulását a gyerek helyettes szülői családba helyezéséhez. Élménybeszámolókból már megismerhetünk riasztó eseteket is.

Pl. kisteleplülésen más következményekkel jár, ha a befogadó család – abszolút jó szándékkal – megsérti a gyermek személyiségi jogait és/vagy a szülő érzékenységet. Hiszen a szolgáltatás után is naponta találkozhatnak. Az alábbi eset talán illusztrálja fenntartásunk jogosságát: amikor a helyettes szülő rivalizált a családjába fogadott gyermek édesanyjával, egyre mélyült a konfliktus a két család között. Ma már a gyerek évek óta ismét édesanyja mellett él, viszont a két család ma sem köszön egymásnak. A faluban szóbeszéd tárgyává vált a kölcsönös sérelmek láncolata. Végül a segítő család izolálódott a településen. Ott, hol eddig jól érezte magát saját környezetében, most szenved. Ez az egy alkalommal pótszülőségre vállalkozó segítő, azóta is terápiás támogatásra szorul.

A szolgáltatás igénybevevői vegyes érzelmekkel veszik tudomásul, hogy az ő gyermekét befogadó család ezért a szolgáltatásért olyan összeget kap (33 000 Ft/fő/hó), amelynek a töredékéből neki több gyermekével együtt kell megélnie. Ez az összeg az ő szemében aránytalanul magas. Éppen ezért nehezítheti a gördülékeny együttműködését a befogadó családdal.

Szakmai kockázatok forrásai

A küldő felelőssége

Igen gyakori jelenség, hogy az új gyermekjóléti szolgálatok munkatársai jó szándékkal és **téves helyzetértékeléssel** szakellátásra szoruló gyereket is helyettes szülői családokba kísérnek. Ez biztos kudarchoz vezet:

- a gyerek csalódott, hiszen azt ígérték neki, hogy hamarosan visszamehet megszokott családi közösségébe. Ehelyett most a szülő a vendégcsaládban felejtette őt. Tehát ismét azt tapasztalja, hogy a személye itt sem fontos senkinek annyira, hogy marasztalják. Összecsomagolják mint egy bőröndöt és postázzák egy új helyre, ismeretlen emberek, gyerekek közé,

- nem teljesült a szülő elvárása sem: a csoda, amire várt (lakáskiutalás, fűtésbeszerelés, egészségének helyreállítása stb.) nem következett be. Most még a gyerektől is elválasztják,

- a helyettes szülő is kudarcként éli meg: őt kezdettől arra hívták meg, hogy átmeneti időre fogadjon otthonába egy-egy gyereket azért, hogy minél

rövidebb idő alatt visszamehessen édesanyjához. Most fáradozása eredménytelen. Gyakran tapasztaljuk, hogy előzetes terveitől válaszutó el sodródik: mivel megszerette a gyereket, nevelőszülőként továbbra is gondoskodni akar róla. Holott azért választotta a helyettes szülőiséget, mert kialakított és megszokott életformája, folyamatos elkötelezettségei mellett zavartalanul csak időlegesen képes egy-egy vendéggyereket ellátni. Döntése, hogy vállalja a gyerek további nevelését, kockázati tényezőt hordoz: kiszámíthatatlan, milyen következményekkel jár számára és a gyerek számára ez az életmódváltás.

Ha nem vállal helyettes szülői feladatot, nem kerül ebbe a csapdába.

Más kockázattal jár, ha a helyettes szülő *korrekciós feladattal* bízzák meg:

- előfordulhat, hogy a gyereket – kimondva vagy kimondatlanul – magatartási vagy egyéb *nevelési gondok* miatt hozzák helyettes szülői családba,
- találkoztunk már olyan megbízással, amikor a szülő-gyerek kapcsolat javítását remélték a helyettes szülői beavatkozástól, mivel a küldő szerint a *szülő viselkedése* szorúlra korrekcióra.

Ezek a megbízások hordozzák magukban a legtöbb rizikófaktor. Erejét meghaladó terhet teszünk egy laikus családra, akinek sem rutinja, sem végzettsége nincs korrekciós feladatok ellátására. Különösen akkor jelent ez fokozott veszélyt a befogadó család számára, ha a gyerek családba érkezése után válik nyilvánvalóvá a helyettes szülői beavatkozás eredeti, az indulásnál ki nem mondott célja. Ezen a ponton már a visszalépés is több tényező döntés. Ezek elemzésére azonban most nem térünk ki.

A szolgáltatás tipikus jegyeivel együtt járó kockázatok

Az átmenetileg szülői gondoskodás nélkül maradt gyerekek előkészítés nélküli, spontán családból családba közvetítése igen sok szakmai kockázat forrása lehet. Könnyen előfordulhat, hogy maximális jó szándék mellett is kiszolgáltatott helyzetbe kerülhet a szolgáltatás minden résztvevője:

- a gyerek,
- a segítő család,
- a szolgáltatás igénybevételére kényszerülő család.

A gyerekek ideiglenes elhelyezését a szülők leggyakrabban iskolás kor alatt, elsősorban pelenkás életkorban kezdeményezik. Eddigi tapasztalataink alapján ez az első elszakadásuk saját családjuktól. A gyerek számára az egyetlen biztos pont, rendszerint az édesanyja, most kilép az életéből és eltűnik a szeme elől. Ezt a veszteséget súlyosítja az a sok változás, ami most körülveszi: új személyek, új elvárások és szokások (tisztálkodás, étkezés, szobatisztaság, rend, rendszeresség stb. területén), új tárgyi feltételek.

A szolgáltatás fenntartója, ha több helyettes szülői családból választhat, igyekszik biztosítani az adott gyerek számára azt a befogadó családot, ahol számára a legjobb személyi és tárgyi feltételeket reméli. Viszont a család-gondozó felnőtt látásmódjával igen nehéz megkeresni azt a környezetet, ahol

egy számára ismeretlen gyerek a lehető legkevesebb szorongást kiváltó tényezőt talál. Csak utólag derül ki, hogy fél pl. a porszívótól, esetleg a férfiak közelségétől vagy a kutyától.

Az ideiglenesen családba fogadott gyerekek számára legnagyobb kockázat *a saját szülőitől való érzelmi eltávolodás veszélye.*

– A törvény 6 hónapos időtartamban határozza meg a helyettes szülőnél tartózkodás maximumát. Ez a fél év nagyon hosszú idő egy kicsi gyerek számára. Még akkor is, ha rendszeresen látogatja a szülő, ennyi idő alatt családtaggá válik az új helyen.

– A gyerekek egy része eddigi élete során már megszokta a változó feltételeket. Ők rugalmas alkalmazkodásukkal megkönnyítik a befogadó család dolgát. Adaptációjuk még gyorsabb, ha a családban saját gyerekeik is élnek. Az új helyen értékelik a személyes biztonságot, az otthon magasabb komfortfokozatát, a finom falatokat stb. és kifejezésre jutattják, hogy szívesen maradnának továbbra is itt a családban. („Itt maradhatok-e nálatok örökgyereknek?”)

– Tipikus jelenség, hogy – a befogadó család gyerekeihez illeszkedően – saját elhatározásból, saját igénye alapján „anyu”-nak, „apu”-nak szólítja a helyettes szülőt. Ez a gesztus egy kisgyerektől személyes meghívás egy új szerepre. Csalódott, amikor visszautasítják a családba épülésre tett kísérletét. Többször próbálkozik. Minél hosszabb ideig tartózkodik a befogadó családban, annál nagyobb az esélye, hogy azonosul a befogadó család gyermekeivel és szülői szereppel ruházza fel a pótmamát és a pótpapát. Igényli, hogy beágyazódhasson az új életközösségbe.

Előfordult az is, hogy a vendéggyerek kérdés formájában fogalmazta meg vágyát a helyettes szülőnek: „Addig mondhatom-e neked, hogy anyu, amíg itt vagyok nálad?” Ilyenkor már megviseli az eredeti családba a visszaút.

A helyettes szülői család saját otthonát, privát életterét ajánlja fel egy idegen gyerek számára. Egy védelemre szoruló kisgyerek számára. Előfordul, hogy ez a család csak később döbben rá, hogy a gyerekekkel együtt még kik kapnak jogosítványt arra, hogy a lakásba beléphessenek. Mivel az új gyermekvédelmi törvény önkormányzati feladattá tette a szolgáltatás megszervezését, új jelenség, hogy a befogadott gyerek érkezésével párhuzamosan megnő az érdeklődés a család iránt. Új vendégek sora kopogtathat be:

- a befogadott gyerek anyja, apja, testvére, nagyszülője stb.,
- a helyettes szülői szolgáltatás fenntartójának családgondozója,
- a gyermekjóléti szolgálat családgondozója,
- a családsegítő központ családgondozója,
- a védőnő,
- az ANTSZ képviselője stb.

Találkoztunk olyan gyermekjóléti szolgálattal, ahol arra az elvi álláspont-ra helyezkedtek a szakemberek, hogy a helyettes szülőnél élő gyereknek és édesanyjának az érdekei különbözőek lehetnek, ezért mindkettőjük mellé egy-egy családgondozót jelöltek ki. Természetesen mindkettő kapcsolatot igényelt és tartott a helyettes szülővel.

Ha csupán a családba bekopogtató felnőttek számát vesszük alapul, már

valószínűsíthető, hogy a helyettes szülő ellátáshoz ajánlott szempontjaik megértése és egymáshoz illesztése, esetleg megvalósítása komoly gondot okozhat egy laikus segítő számára.

A vér szerinti szülő ez idő alatt mélyponton van, hiszen gyermeke elvesztésével fenyegetett. Egy idegen segítségét kénytelen igénybe venni, hogy megőrizhesse perspektíváját a gyermek mellett. Azt tapasztaljuk, hogy ez az életszakasz a tények súlya alatt pszichésen is igen megterhelő a szülők számára. Ilyenkor az elhárító mechanizmusok széles skáláját lehet felismerni viselkedésükben. Ezek segítik őt a túlélésben, de nem segítik a helyettes szülővel való kapcsolat ápolásában.

A két család kapcsolata csak akkor tartható egyensúlyban, ha megfelelő szakmai előkészítéssel megelőzhetjük a tipikus veszélyforrásokat:

- a befogadó család segítő attitűdje és belső indítékai összeegyeztethetők a helyettes szülői tevékenységgel szembeni elvárásokkal,
- a helyettes szülői gyakorlati felkészítésébe bevonható egy szakterületen rutinos családgondozó,
- a gyermek a két család szakmailag megalapozott előkészítése után érkezik a családba,
- a helyettes szülő megállapodás alatt folyamatosan biztosítható mindkét család önkéntessége,
- a helyettes szülő családgondozója képes koordinálni a felnőttek együttműködését és a történéseket.

Ha ezeket a felnőttek világában keletkezett feszültségeket nem előzzük meg vagy időben nem rendezzük, legnagyobb mértékben a befogadott gyerek pszichés egyensúlyát veszélyeztetik.

Amikor a befogadó család a veszélyeztetett

Várható, hogy kezdő helyettes szülők kezdő fenntartókkal halmozott bizonytalanság mellett kezdhetik meg tevékenységüket.

Ma fennáll a veszélye, hogy egy helyettes szülői feladatokra vállalkozó család sarkkutatóhoz hasonló kockázatok között találhatja magát, ha átmeneti gondoskodásra gyermeket fogad otthonába. Véletlenek láncolatától függ, hogy családja a feladat ellátása alatt épségben, sérülés nélkül kibírja-e az előre nem tervezhető sarki viszonyokat. Viszont a zord feltételek között a cél megközelítése is könnyen meghiúsulhat. „Belefagyhat a tengerbe”, mint Nansen hajója.

A Fehér Kereszt Alapítvány munkacsoportjának családjai több éves gyakorlati tapasztalattal rendelkeznek a szülőhelyettesítés területén. Családgondozójuk alapvető szempontja még ma is az, hogy ezek a rutinos segítő családok erőn felüli megterhelését megelőzze. A készenléti családok gyermekfogadási rendjét ennek szellemében szervezi.

A helyettes szülőiségre legalkalmasabb családok nyitottak a legkülönbözőbb származású és anyagi helyzetű gyerekek saját családjukba fogadására, valamint a szülők élethelyzetének, gyermekgondozási elakadásának feltétel

nélküli elfogadására. Ezeknek a pozitívumoknak a megőrzése sok esetben a szolgáltatást fenntartó szervezet felelőssége.

Tehát a helyettes szülői szolgáltatás *működőképes fenntartásához* csak az első lépés ezeknek a családoknak a felkutatása, felkészítése. *Nyitottságuk és érzékenységük megtartásához folyamatosan fokozott védelemre szorúlnak.* Azt tapasztaljuk, hogy a bajba jutott szülő támogatására gyakran legalkalmasabb családok nem igazán sikeresek saját érdekeik, szempontjaik önálló, külső segítség nélküli érvényesítésében. Ugyanakkor helyettes szülő szerepük révén egzisztenciális bizonytalanságba is kerülhetnek. Ez esetben a befogadott gyerek mellett vállalt feladataikat sem képesek eredményesen ellátni.

A két család sok esetben különböző anyagi helyzete, értékrendje, működésmódja, viselkedésnormái, önvédelmi stratégiái stb. mind olyan tényező, amely forrása lehet a gyermek körüli felnőttek bizonytalanságának, és az ezekből eredő feszültségek és veszélyek kialakulásának. Ha nem ismerjük a két család közötti kapcsolat építésének kezelési módját, a megállapodás résztvevőinek tiszteletére épülő eszközöket, önkormányzati segédlettel közreműködhetünk a keletkezett konfliktusok kialakulásához, melynek legkiszolgáltatottabb elszenvedője éppen az a gyerek lehet, akit védelmünkbe vettünk.

Fehér Kereszt modell

Feltételezzük, hogy Magyarországon 1993 óta preventív céllal bevezetett „Fehér Kereszt modell”² eredményei is hozzájárulhattak ahhoz, hogy ma a gyermekvédelmi törvény állami költségvetésből támogatja a gyerekek hatósági intézkedés nélküli átmeneti gondozását, azaz a helyettes szülői szolgálatot.

Az elmúlt évek során az ún. „készenléti” családok foglalkoztatása alatt gyűjtött gyakorlati tapasztalatok és utánkövetéses vizsgálatok alapján a szolgáltatás gyermekvédelmi pozitívumait hangsúlyoztuk szóban és írásban. Ma is ennek az új ellátási módnak a megőrzése, szakmai értékeinek megmentése motiválja megszólalásunkat.

Szeretnénk tisztázni, hogy alapítványunk által kidolgozott és ma is fenntartott „készenléti” családok átmeneti gyermekfogadása és a hatályos jogszabályokban „helyettes szülői” szolgáltatásként leírt gondoskodási forma nem fedik egymást teljesen.

Több éves gyakorlati tapasztalatunk alapján a két család – a segítséget kérő és a segítséget nyújtó (készenléti család) – biztonságát vettük alapul, amikor meghúztuk szolgáltatásunk határait. Fontos számunkra az is, hogy ne okozzunk csalódást sem a gyerekeknek, sem a bajba jutott szülőnek.

Lényeges eltérés a két személyes gondoskodást nyújtó ellátási mód között, hogy készenléti családjaink a helyettes szülőknél életkori sáv ellátására vállalkoznak, ugyanakkor többtefeladatot jelent számukra a befogadás időhatárainak rugalmas alkalmazása a segítséget kérő szülő akadályaihoz.

Nincs jelentős eltérés a két szolgáltatás tartalma között, hiszen a készen-

léti családok tevékenysége mindenben megfelel a helyettes szülőkkel szemben támasztott törvényes elvárásoknak.

„Készenléti” családjaink szolgáltatása jobban hasonlít egy távoli rokon vendéglátásához, mint egy államilag támogatott elhelyezési formához. Gyakorlatilag egy előzetes telefon alapján és nem beutalóval érkeztek eddig alapítványunkhoz a segítséget kérő családok és gyermekeik.

Az új gyermekvédelmi törvény előírása alapján ma a kerületi önkormányzatokkal kötött ellátási szerződés keretében vállalunk helyettes szülői szolgáltatást alapítványunk által biztonságosnak tartott feltételek mellett. A fővárosi önkormányzatok közül 1998-ban 6 fővárosi kerület képviselő testülete döntött úgy, hogy szerződik velünk és a helyettes szülői szolgáltatást az általunk már bevezetett és bevált módon tőlünk rendeli meg lakosai részére. Ezenkívül még 5 fővárosi önkormányzat írásban rögzített szándéknyilatkozata van a birtokunkban a várható együttműködés reményében.

Az 1993 óta foglalkoztatott ún. „készenléti” családok szolgáltatásának pozitívumai igen biztatóak voltak:

- igazodott a családi krízis természetéhez a gyermek ellátása – szükség esetén órák alatt helyet találtunk a segítségre szoruló gyereknek és fogadását nem kötöttük beutalóhoz,
- egyéni, személyes igényeihez illeszkedő törődést, gondoskodást kaphattak pótcsaládjainkban a saját anyja, apja melletti biztonságát éppen elveszítő gyerek,
- szülői gondoskodással a szülő nem kockáztatta életközösségük perspektíváját – titoktartással kezeltük a szülő akadályait. A gyámhivatal felé tőlünk sem pozitív, sem negatív információ nem jutott el a családról,
- a gyerek visszaútja saját családjába gyors és gördülékeny volt – nem kontrolláltuk, hová viszi a szülő gyermekét.

Most ezeket a szakmai értékeket érezzük veszélyben az új gyermekvédelmi törvény alapján hozzánk érkező gyermekek eseteit elemezve. Önkormányzatunként változó adminisztráció és többnapos várakozás előzi meg a gyerek befogadó családba érkezését. Hazaútja is nehezített.

Ezek az adminisztratív feltételek legtöbb esetben eredeti céljaink – a szülő biztonságának erősítése, önbizalmának, nagykorúságának hangsúlyozása –

megvalósulását akadályozzák. Most nehezebb biztosítanunk a szülő számára, hogy szülői felelősségét föl vállalja és körültekintő döntést hozzon: mikor, hová viszi el tőlünk gyermekét. A külső kontroll leveheti a szülő válláról a döntés felelősségét. Tehát a törvény hatályba lépése óta módosult eddig betöltött funkciónk a vér szerinti szülő mellett. Sajnos, ma nehezített feltételekkel tudjuk szülői szerepünkben erősíteni őket.

Összefoglalás

Az ország településein igen különböző mértékűek és minőségűek a társadalmi és gazdasági feszültségek, amelyek a családok gyermekmegtartó erejét veszélyeztetik. Tapasztalataink szerint önkormányzatonként igen változó az is, milyen *anyagi és szakmai alapokra (speciális szakemberekre!)* támaszkodhat a krízishelyzetbe sodródott szülő támogatása. Ebből következően településenként más-más kihívás kerülhet előtérbe a megoldás kiválasztásához.

A bevezetésre kerülő gyermekfogadási mód megválasztásakor az önkormányzatnak el kell döntenie, hogy az intézményes megoldást (krízisotthon, anyaoaltalmazó ház stb.) és/vagy a segítő családok (helyettes szülők) bevonását helyezi-e előtérbe.

A leglényegesebb különbséget abban látjuk, hogy az intézményes megoldás elsősorban mint tárgyi beruházás igényel nagyobb anyagi forrást és a szakmai feltétel megteremtése kockázatmentesebb, hiszen léteznek az országban felkészült rutinós szakemberek, akik egy gyermekotthon sikeres működését garantálják.

Ezzel szemben a helyettes szülők alkalmazása leegyszerűsíti a tárgyi feltételek megteremtését, hiszen az önkéntesek saját otthonukat ajánlják fel a gyermekek fogadására, ugyanakkor a szakmai feltételek megteremtése nagyobb körültekintést, kockázatot és kiadást jelent, mivel ezen a területen igen kevés a rutinnal rendelkező szakember és a valóban felkészült és alkalmas helyettes szülő.

Fontos, hogy a települési önkormányzatok jegyzői és gyermekjóléti szolgálatai tisztában legyenek azzal, hogy jelenleg – a helyettes szülők foglalkoztatásának és szakmailag megalapozott felkészültségének országos kimunkálása előtt – kizárólag saját eszközeikkel győződhetnek meg arról, hogy *megalapozottan vállalkoznak-e helyettes szülők gyűjtésére, felkészítésére és foglalkoztatására*. Mielőtt létrehozzák vagy megrendelik a szolgáltatást, gyűjtsék össze mindazokat a fellelhető szakmai forrásokat, amelyek alapján végiggondolhatják és eldönthetik, hogy kudarc nélkül milyen feltételek mellett vállalható a településen gyermekek ideiglenes családba fogadása.

Feltételezzük, hogy a szolgáltatás jelenlegi jogi feltételei is hozzájárulnak ahhoz, hogy nehezen tisztázhatók a helyettes szülői tevékenység szakmai elvárásai. Az új gyermekvédelmi törvény struktúrájában a helyettes szülőség a *gyermekjóléti alapellátás* szolgáltatásai között kapott helyet. Ugyanakkor a feladat ellátására vállalkozók munkafeltételeit a *gyermekvédelmi szakellátásban* foglalkoztatott nevelőszülőkkel szinte azonos módon szabályozza a hatályos jogszabály.

Gyakorlati munkánk során meggyőződhattünk arról, hogy nem elhanyagolható a két ellátási forma közötti különbség. A krízishelyzetbe sodródott szülő kezdeményezésére – *hatósági intézkedés nélkül* – családba érkezett *gyerek aktuális élethelyzete és pszichés állapota más gondoskodási tartalmat és megvalósítási formát hív elő a családból, mint a védelembe vett gyerek.* Hiszen ha más a családba fogadás célja, az más eszköztárral és más kockázati tényezők mellett valósítható meg. *A különböző célú befogadással családba érkezett gyerekek mások az aktuális szükségletei, tehát ellátása közben a családi nevelésnek más értékei kapnak nagyobb hangsúlyt.*

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy a helyettes szülői szolgáltatás zökkenőmentes bevezetéséhez ma még hiányoznak a szakmai feltételek.

Ezért azt javasoljuk, hogy a helyettes szülői szolgáltatást ne tegyék kötelezővé az önkormányzatok számára.

Meggyőződöttünk róla a gyakorlatban, hogy ma még nem tisztázottak az ideiglenes gyermekfogadásra alkalmas helyettes szülői családok foglalkoztatásának és felkészítésének legalapvetőbb szakmai feltételei. A kudarccal végződő gyermekfogadások sorát és gyerekek kiszolgáltatottságát lehetne azzal megelőzni, ha nem küldenénk bizonytalan pályára segítséget kérő és segítségnyújtásra kész családokat.

IRODALOM

- Kovács Piroska: Gondolatok a helyettes szülői hálózat szervezéséről, szerepéről – Kézirat
 Pik Katalin: A Fehér Kereszt modell hatékonyságának vizsgálata – Kézirat
 Rabi Edina: Ugye, küldöd majd az anyukám? – Kézirat
 Révész Piroska: Fehér Kereszt modell – Prodomo füzetek 1995/1
 Révész Piroska: Gondolatok a helyettes szülői tevékenység gyakorlati bevezetéséről – Család, gyermek, ifjúság 1997/6
 Révész Piroska: A helyettes szülő és a Jeges-tenger – Kézirat

GÁSPÁR PÁL¹

A társadalmi változások hatása a curriculumra

A szociálismunkás-képzés curriculumja különbözik más szakmák képzési terétől. Egy tanterv fokozatos változásait nemcsak a tudományos ismeretek fejlődése határozza meg, hanem a történelmi fejlődés is, és egy-egy régió kultúrájának ebbe beágyazott változásai is, valamint a gazdasági-szociális viszonyok, az ideológiai és politikai rendszerek, a társadalmi norma- és értékrendszerek. E terület curriculumja tehát sohasem lehet statikus, és soha nem lehet hosszú ideig optimális – valamennyi társadalmi változás vagy éppen a törvények változása kiváltja a képzésszervezők gyors reagálóképességét, a szükséges egyensúly megteremtését.

A szociálismunkás-képzés további sajátossága, hogy soha nem lehet egy vezető tudományhoz kapcsolni az ismereteket, mivel a szenvedő embert, a nehéz élethelyzetével önjelétől megküzdeni nem tudó embert nem lehet egyoldalúan megközelíteni. A szakma jövőbeni művelőitől is számíthatunk arra, hogy szakmai tevékenységük közben a pszichológia, szociológia, pedagógia, orvostudomány és más tudományterületekből a szociális munka számára fontos mozaikokat integrálni tudják és egy homogén cselekvési koncepcióba át tudják ültetni. Más megközelítésben: a szociálismunkás-képzés szervezőinek – nekünk magunknak – szükséges tudni, hogy milyen mozaikdarabkákat kell tanítanunk, milyen diszciplínákból és milyen céllal.

Ennek megvalósítása csak célracionális gondolkodással lehetséges, vagyis időről időre tudatosan át kell tekinteni, hogy mire van szüksége a szociális munkásnak ahhoz, hogy egy meghatározott szituációban egy konkrét klienssel értelmesen és átgondoltan tudjon cselekedni, úgy, hogy ez a társadalmi integrációnak se legyen akadálya, miközben a szakszerűségét is megőrzi.

Azt viszont a képzésszervezőknek kell folyamatosan látniuk, hogy az ilyen kliensközpontú megközelítést és a közösen elfogadott értékrendnek megfelelő tanítást akadályozhatják a következők:

- egyetlen politikai gondolatrendszer logikája érvényesül: például csakis a marxista filozófiai rendszereket tanítják, vagy korlátozott ismereteket tanítanak, esetleg kizárólagosan egyetlen vallás erkölcsi szabályait tekintik közvetítésre méltónak;

- a képzést fenntartó intézmény működési előírásai szintén kizárnak min-

¹ A szerző a Katholische Fachhochschule Nordrhein-Westfalen aacheni részlegének professzora; pszichológus, pszichoanalitikus.

den más gondolkodási és cselekvési kategóriát (valamennyi tanítási tartalomnak a központi és egyedüli érvényes katolikus vagy marxista igazságra kell reflektálnia);

– az esetlegesen mérvadó személy által adott tudományos véleményeket dogmatizálják az irányadó tudományok, a szociológia vagy a pszichológia, vagy a közgazdaságtudomány területéről.

De akadályozhatja a társadalmi hatékonyságot az is, ha a változó szükségletekre, kliensigényekre, illetve a szolgáltatást fenntartó követelményeire az intézmények nem tudnak rugalmasan reagálni. Például az elfogadott ugyan, hogy segíteni kell a hajléktalanoknak, a drogfüggőknek, az AIDS-fertőzötteknek stb., de mindez nem egy összehangolt stratégia szerint történik, és az ellátást szervezők körében sincsen konszenzus. Ezt a problémát megoldó progresszív lépés viszont az – és erre németországi példát tudok említeni –, hogy jelenleg Németországban a korstruktúra változásai és az egészségügyi ellátás változásai, finanszírozási szabályai erősen hatnak a kórházi szociális munkások és az egészségügyben végzett szociális munka fejlődési trendjeire. Az összehangolt beavatkozási stratégiák és a multiprofessionális segítő tevékenység iránti igény a képzések fejlesztésében is megjelent. Ezzel – noha mondandómban kissé előreszaladtam – azt is jelezni kívántam, hogy az akadályok kezelésére van pozitív példa, sőt voltak pozitív példák, mint ahogy ez írásom további részében olvasható.

Végül is tudnunk kell, hogy az emberek mindig ugyanolyanok maradnak, de az elgondolásunk arról, hogy miként lehet támogatni őket a problémáik kezelésében, az folyamatosan változik. Hogy ezt konkrétan ábrázoljam, bemutatom az aacheni képzés keletkezését és fejlődését. Az a főiskola, ahol több évtizede tanítok, a Katholische Fachhochschule Nordrhein-Westfalen aacheni részlege. A főiskola megalapításának 75 éves évfordulójára feldolgoztam a képzés történetét, s azóta is foglalkoztat az a kérdés, hogy a társadalmi környezet, a társadalmi problémák változásai milyen módon hatnak a tantervek változásaira.

A szociális női iskola alapítására az 1909-től folytatott intenzív előmunkálatok után, 1916. november 8-án került sor. Az alapítók egy katolikus német nőszövetség tagjai voltak. A szociális munka Németországban akkoriban – mint ahogy az többnyire ma is – a nők és az egyházi segítők munkaterülete volt. Jellegzetességeire, sajátosságaira hatással voltak kiemelkedő személyiségek, akiknek tevékenysége a konkrét társadalmi és politikai környezetbe ágyazódott. Természetesen a szociális munka célcsoportjainak változásán is pontosan nyomon lehet követni, hogy milyen események előzték meg a szociális munka iránti igényt és a szociális munka változásait. A kapitalizálódó társadalomban, majd 1914–15-ben, az első világháborúban és főleg a háború utáni években további új ellátási szükségletek keletkeztek. Az árvákat befogadó intézmények munkatársait, a hadigondozottak ellátásának megszervezőit, az özvegyek és hadirokkantak segítőit valamilyen módon fel kellett készíteni a tevékenységükre. A katolikus nőszövetségek sok elkötelezett asszonyát, akik valamennyien önkéntesen dolgoztak, szakszerűen iskolázni kellett, célzottan képezni kellett a segítő tevékenységre. Így, már felkészülten a szakmai tevékenységre, hamarosan további munkát találtak a

gyári munkások gondozása, a gyámügyi gondozás, az ifjúsági gondozás, a rendőrségi és az elítéltgondozás területén. Az első szociális női iskolák közvetlen célja az önkéntesek képesítése volt, és ezzel a professzionalizálódási folyamat elindítása. Mindazonáltal 1916-ban 270 kisebb szövetség létezett az önkéntes szociális munkások számára, s ehhez jöttek még az egyházi rendek tagjai, a nővérek, akik szociális feladatokat vállaltak, vagyis ekkor a szociális munka és a szociális munkások kiképzése is nagyon sokféle volt.

Ezen a gyorsan változó területen az első kiemelkedő személyiség Helene Weber (1881–1962) népiskolai tanítónő volt Aachenben, aki már fiatal lányként bekapcsolódott a keresztény társasági mozgalomba. Vezető politikus volt, 1920-ig tagja volt a Weimari Nemzetgyűlésnek, 1933-ig a német országgyűlésnek. Később, a háború végéig belső száműzetésben élt egy rajnai kolostorban. 1945 után meghatározó módon részt vett a háború utáni Németország alaptörvényeinek kidolgozásában. A kezdetektől fogva világos volt számára, hogy csak elkötelezett politikai befolyással lehet változásokat kieszközölni. Ami a szociális munkát érinti, ez a terület a számára alapvető fontosságú volt. Dolgozott a Porosz Népjóléti Minisztériumban, így az általa kidolgozott aacheni képzési modell általánosan elterjedt az országban. Az ő nevéhez köthető például az első vizsgarend az állami gondozói vizsgát tevők számára, amit még 1918-ban dolgozott ki.

Az első képzési tájékoztatóban erről a következőket írták, rendkívül tudatosan összekapcsolva a jótékonytságot a szakszerűséggel: Célunk olyan „...személyiségek kiképzése, akik átlátják a problémákat, ezekhez a caritas legnemesebb szellemével közelednek és szakmai munkájukat metodikai biztonsággal és komoly felelősségérzettel végzik.”²

A szakmai tudás és a beavatkozási technikák ismerete mellett leginkább a személyiség kibontakozását kellett elősegíteni, különösen a „tipikus női tulajdonságok fejlesztését” – mint ahogyan akkoriban mondták –, vagyis a jámborságot, a gyengédséget, az áldozatkészséget, a lemondást és az odaadást. Úgy vélték, a női, anyai erényeket valamennyi társadalomnak meg kell kapnia. Bertha Pappenheim, a zsidó nőszövetség elnöke akkor egyenesen „szociális anyaságról” beszélt. Ennek megfelelően a gondozónők általában hajadonok és gyermektelenek voltak, és klienseikre családjuként, illetve gyerekeiként tekintettek. E felfogás hatása időben meglehetősen messzire nyúlt, még 1970 után is, a szociális női iskola akkori igazgatónöje, Therese Bock is amellett szólt, hogy a szociális munkásnőknek, hasonlóan a lelkészekhez, nem szabad megházasodniuk, hogy teljes lényükkel a hivatásuknak tudják szentelni magukat. Az e véleményt megalapozó tudatalatti motivációs struktúrák vizsgálata először a hetvenes évek végén kezdődött el.

De milyen volt a tanterv, amelynek alapján 1918-ban a képzést megvalósították? Az új iskola információs füzetében ez áll:

² Forrás: Brinckmann, M.: Soziale Frauenschule des Katholischen Deutschen Frauenbundes, Aachen, Bergdriesch. Jahresbericht von Ostern 1918 bis Ostern 1919.

„Tanterv 1918

Az alaptúdiumokhoz (2 szemeszter)

A. Előadások a kapcsolódó megbeszélésekkel

I.

Alkotmányunk és községi szervezeteink, közigazgatásunk

Bevezetés a jogi tanulmányokba

A polgári törvénykönyv, különös tekintettel a családjogra és örökösödési jogra

Szegénység és szegénységi jog

Árvaellátás és gyámság

II.

Közegészségtan

Nemzetgazdaságtan

Történeti visszatekintés Németország gazdasági és szociális fejlődésére

A szociális kérdések fejlődése a 19. században

III.

Nőkérdés és nőmozgalom a maga történeti fejlődésében

IV.

Bevezetés a jelenkor filozófiájába

Gyermekepszichológia

Neveléstan, különös tekintettel az átlagtól eltérő és nehezen nevelhető gyerekekre

V.

Németország politikatörténete a 19. században

VI.

Az egyesületi munka technikája

Könyvelés, gyorsírás, írógéphasználat

Háztartás-gazdaságtan

Útmutató a gyakorlati szociális munkához

B. Gyakorlatok

Bevezetés a jelenkori szociális irodalomba

Bevezetés az apológiába

C. Életviteli megbeszélések

D. Gyakorlati munka

A felsőfokhoz (2 szemeszter)

A. Előadások a kapcsolódó megbeszélésekkel

I.

Alkotmányjog

Szerződésszabályok

Eljárás- és büntetőjog

II.

A jelenkor szociálpolitikája
Mezőgazdasági, kereskedelmi és pénzügypolitika
A szocializmus
Biztosítások

III.

A kereszténység és a szociális kérdések
Az egyházi jótékonyosság története

IV.

Ifjúságpszichológia
Szociálpedagógia

V.

A női foglalkoztatás problémái

VI.

Egészségtan és szociálhigiéné
Gyermek- és ifjúsági gondozás
Ifjúsági mozgalom és a fiatalok ellátása
A népművelés feladatai
A jelenkor szervezetei

VII.

A jóléti munka technikái
Szónoki és vitavezetési gyakorlatok
B. Gyakorlatok
Bevezetés a szociális karakterű tudományos munkába
C. Életviteli megbeszélések
D. Gyakorlati munka”³

Mint látható, a heti 18 elméleti óra mellett irodai-adminisztrációs munkára tanító képzések és gyakorlatok is voltak. Ez egy olyan curriculum, amely a klasszikus tudásátadásra törekszik. Figyelemre méltó, hogy már a nőmozgalom is teret talál benne, de az is, hogy ahogy a szociális munka technikáját tanítják. Ami a gyakorlatot illeti, kezdetektől fogva széles választékot kínáltak, a munkaügyi hivataloktól a betegbiztosító intézeteken és betegsegélyező pénztárokon át a csecsemőotthonokig dolgoztak gyakornokként a képzésben részt vevők. Ezeket a gyakorlatokat a négy szemeszter utáni, úgynevezett továbbképző év alatt teljesítették, tehát a képzés három éves volt.

Az órarendjük is úgy épült fel, hogy szolgálatot teljesítettek minden hétfőn és kedden, a hét többi napján elméleti órák voltak, majd a felsőbb évfolyamon ehhez jött a kétszer hathetes, egybefüggő gyakorlat egy szakterületen és a befejező félévben egy hosszabb, „kísért”, ma úgy mondanánk: tereptanárral kísért és elmélettel kiegészített szakmai gyakorlat.

³ Forrás: Informationsheft der Sozialen Frauenschule des Katholischen Frauenbundes Deutschlands 1918. Archiv der KHF NW., Abt. Aachen

A későbbi, 1920-as években tovább differenciálódik a tanulmányi kínálat. Felbukkannak az olyan fogalmak, mint a „szociális munka”, a „szociálpedagógia” vagy „szociálpolitika” és a „társadalombiztosítási rendszerek” megismerése.

Az 1922–23-as év tantervében önálló tárgyként szerepel a „Nőkérdés és nőmozgalmak” áttekintése, valamint az „Ifjúságvédelem és ifjúsági mozgalmak” elnevezésű tárgy. A tematikákban ismételten szerepel a népegészségügy, közgazdaságtan és háztartás-gazdaságtan valamint a jóléti rendszerek és szervezetek működésének áttekintése.

Lényeges, hogy igen gyorsan, már 1924-ben létrehozzák a választható csoportokban működő szemináriumi kínálatot és bizonyos specializálódásra lehetőséget kínáló kurzusokat.

„Szemináriumi gyakorlatok a felsőfok három csoportjának

I. Egészségvédelem

Házassági és családi problémák

Lakáskérdések megvitatása és referátumok

A vonatkozó irodalom

II. Ifjúsági jóléti gondozás

Kisgyerekek és iskolás gyerekek ellátása

Ifjúsági mozgalom

Ifjúsági ellátások, ifjúsági gondozás

Megbeszélés és írásbeli munkák

III. Általános gazdasági gondoskodás

A népgazdaság problémái

Munkaügyi nyilvántartás és foglalkozási tanácsadás

Szervezeti kérdések

Nyilvános megbeszélések, írásbeli munkák”⁴

A harmincas évek társadalmi és politikai változásai hatással voltak a képzésre is. 1932-ben „nemzeti megbízhatatlansága” miatt elbocsátják Helene Webert. „A hivatásos közszolgálat újjáalakításának törvénye” – amelyet 1933. április 7-én hoztak nyilvánosságra – kimondja, hogy a politikailag megbízhatatlanokat és a zsidókat, akik munkában állnak ki, kell zárni a közszolgálatból. A „német iskolák és főiskolák túlszűfolttsága elleni törvény” révén 1933. április 25-e után az államot képviselő tisztviselők már beavatkozhattak az iskolák autonómiájába. A „nem árja tanulók” is kizárták a képzésből. 1934. január 27-től a szociális szakembereket képző iskolákat „nemzeti nőiskolák a népgondozás számára” elnevezéssel illették. A jóléti gondozók szakmai kapcsolatait rendeletek útján átalakítják egy aszimmetrikus viszonyban munkálkodó népgondozói kapcsolattá, és a képzésben is in-

⁴ Forrás: Informationsheft. Wohlfahrtsschule Aachen. Soziale Frauenschule des Katholischen Deutschen Frauenbundes 1924. Archiv der KHF NW., Abt. Aachen

kább „népanyákat” akartak képezni. Ebben a felfogásban a szociális szakemberek a rendelkezések ellenőrzőivé váltak, az egyes ember méltóságában és szuverenitásában alárendelődött az állítólagos néperdeknek. Az olyan „tudományok”, mint a fajismeret és az eugenetika váltak irányadóvá, és általánossá vált a direkt politikai beavatkozás. A népanyák rettenetes szerepét a betegek és fogyatékosok, valamint a szociálisan eltérőek felkutatásában és kiszolgáltatásában a mai napig nem dolgozták fel Németországban. 1941-ben elbocsátották az addigi munkatársakat, a kiképzőhelyeket egységesítették, a háború utolsó hónapjaiban minden csak központi utasításra történhetett. Így volt ez Aachenben is, városunk egyike volt a nagyon lerombolt, végsőkéig kitartó helyszíneknek.

A háború után, 1945. december 28-án nyitották meg a korábban teljesen lerombolt iskolákat, amit tanárok és tanulók saját kezűleg újra felépítettek, használhatóvá tettek. Az aacheni iskola továbbra is a Demokratikus Katolikus Szövetség immár megújult fennhatósága alatt állt és kezdte újra működését. Elsőként Helene Weber tartott egy 14 napos „átképző kurzust” a korábbi jóléti gondozónők számára. A bevezető, a képzés újraindulását megelőző rendezvény programja többek között az alábbiakat tartalmazta:

„A rövid, továbbképző kurzus célja a következő feladatok megvalósítása:

1. A hivatalokban tevékenykedő népjóléti gondozók (Wohlfahrtspflegerinnen) valamennyi csoportját a szociális problémák kezelése és az állami újjáépítés felé fogjuk orientálni.

2. Fel kell mutatni és fel kell dolgozni, sőt túl kell haladni az 1933-as év utáni tévedéseket és a hibás fejlődési irányokat az egészségvédelem, a népjólét és az ifjúsági nevelés területén.

3. Új ideológiával és friss erőkkel kell feltölteni a népjóléti gondozókat, hogy képesek legyenek helytállni a szenvedő csoportoknak nyújtott szolgáltatásban.”⁵

A szociális nőiskolák tényleges, valamint eszmei újrafelállításáért hozott fáradozásokat külföldről is támogatták. Különösen a belga Maria Baers vezetése alatt álló Katolikus Szociális Munkásképzés Nemzeti Egyesülete volt aktív. Ugyanúgy a svájci szociális nőiskola, valamint a Santiago de Chilében működő szociális iskola tanárai is segítettek.

1949 márciusában intenzív tapasztalatcsere kezdődött a szociális munka angliai, francia, holland, svéd és svájci szakértői között a szociális munka és a képzés kialakítása céljából. A nemzetközi befolyás hatására az iskola 1950-ben innen vette át tanrendjébe a „Case Work” és a „Group Work” munkamódszereit.

Az iskola képzési programjának változásmenedzselésében döntő volt, hogy Augusta Schroeder elvállalta a vezetést. Ő a nácizmus előtt a Katolikus Nőszövetség munkatársa volt, nyílt ellenállást tanúsított, majd Montevideóba emigrált és az ottani nőiskolát vezette. Tapasztalatokat gyűjtött a szociális

⁵ Forrás: Schroeder, Augusta (Hrsg.): Höchere Fachschule für Sozialarbeit. Soziale Frauenschule Aachen 1916–1966, Aachen, 1966.

munka amerikai rendszeréről és módszereiről. Így Aachen volt az első olyan német kiképzőhely, ahol szisztematikusan case work-ot és group work-ot tanítottak, mindezt kipróbálták a gyakorlatban is, mégpedig szupervízióval.

1959-ben négy évre hosszabbították meg a képzést, ebből egy év szakmai gyakorlat volt. A nemzetközi kapcsolatok is intenzívebbé váltak, élénkült a hallgatók és oktatók cseréje a külföldi képzőhelyek között, rendszeresen rendeztek nemzetközi szemináriumokat. Sok indiai, japán, koreai és dél-amerikai hallgató tanult nálunk. Az iskola mellett a működést kiegészítő kollégiumot is létrehoztak ezekben az években.

A képzésben fokozatosan összhangot teremtettek az elméleti tanulmányokat kísérő gyakorlatok, a szociális munka különböző módszereinek megismertetése és a szupervízió között. A három módszert egyéni választás szerint három szemeszterben tanították, vagyis a már megnevezettek mellé behozták a közösségi szociális munkát is. Ezt a képzést olyan gyakorlatokkal egészítették ki, mint a gyerekszínjátás, a fogyatékosokkal való sport, vagy a kézművesműhelyek felállítása, de olyan gyakorlati tudnivalókkal is, mint a beszámolók, a szakmai összefoglalók, vagy a tervtanulmányok írása.

1970-ben a képzőhely főiskolai rangot kapott. A képzést kiegészítették egy további, a gyakorlatvezetés területére vonatkozó szakosodással, vagyis tereptanárokat is képeztek. Ez lényeges volt amiatt is, hogy a tereptanárok és az elméleti tanárok azonos szakmai nyelvet használjanak, és hasonló értékrend szerint dolgozzanak. Az egységes tanrend kidolgozása céljából belekezdtek a képzés szempontjából is fontosnak tekinthető elméleti vállalkozásba, vagyis annak meghatározásába, hogy mi is a szociális munka.

A következő idézet az 1973-ban kiadott Rahmenstudienordnung bevezetőjéből származik.

„A szociális munkások, ill. szociálpedagógusok célja és feladata a szociális folyamatok fejlesztése annak érdekében, hogy az egyes emberek egyre inkább kibontakoztassák képességüket az autonóm szociális viselkedés terén. Nevelői és képzési, továbbképzési segítséget közvetítsenek, tegyék lehetővé a konfliktushelyzetek konstruktív megoldását és segítsék a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklését, a szociális deficitet csökkentését. A szociális munka és a szociálpedagógia az egyes csoportok és közösségek, valamint a szociális fejlesztési folyamatok és projektek tervezésére és szervezésére irányul.

A szociális munka és a szociálpedagógia bizonyos mértékig átfedik egymást. De míg a szociális munka területén a konfliktushelyzetek kezelésére és a társadalomban meglévő szociális deficitet kiegyenlítésére kerül a hangsúly, addig a szociálpedagógia legfőbb célja a nevelési, képzési és továbbképzési segítségnyújtás közvetítése, ennek hiányában annak kieszközlése.

A szociális munkás, ill. a szociálpedagógus számára a következő területeken van mód a szakmai jellegű cselekvésre:

- intézmények, szervezetek, helyzetek és problémák elemzésének és kezelésének megvalósításában;
- szociális és pszichoszociális diagnózisok felállításában;
- nevelési és képzési, esetleg átképzési és/vagy továbbképzési koncepciók elkészítésében;

- beavatkozási, cselekvési modellek és segítő, támogató akciótervek összeállításában és megvalósításában;
- az egyes eljárások lépéseinek célmegvalósulási kontrolljában és kiértékelésében.”⁶

Az általános elméleti és tudományos alapok nyomán – a jogtól a pszichológián át a pedagógiáig és szociálmedicináig – a hallgatók elméleti alapokra építve, valamint a gyakorlatban is megtanulhatták a szakmai tevékenységüket meghatározó társadalmi környezet megismerését, a problémafeltárást és a beavatkozási stratégiák alapjait. Foglalkoztak például azzal, hogy hogyan, milyen társadalmi összetevők nyomán keletkezik az alkoholizmus, hogyan lehet problémakezelési stratégiákat felkínálni és tanácsadást nyújtani alkoholisták számára, hogy képesek legyenek visszatérni a társadalomba. Ezt össze tudták kapcsolni az egyéni segítségnyújtás és csoportmunka munkamódszereinek tanításával, valamint e terület speciális gyakorlatának szupervíziójával.

Hogy ezt a képzési hálótérvet, vagyis az alaptudományok, a specializáció, a módszertani alapozás, az elmélet és gyakorlat, valamint a szupervízió közötti kapcsolatrendszer valamelyest meg lehetett valósítani, azt Louis Lowynak köszönhetjük.

Mielőtt részletesen ismertetném a munkásságát, először is meg kell említenem más, kiemelkedő személyiségek hatását a curriculumra és a képzésfejlesztésre. A svájci Anton Hunziker vezette be az első szociális munkaelmélet címet viselő tárgy oktatását. Walter Friedländer a California University-ről ugyanezt tette. Gisela Konopka a minnesotai egyetemről a szociális csoportmunkáról vezetett kurzusokat, Alfons Maas a szakszerű esetmunka folyamatáról oktatott. A 80-as évektől Ruth Cohn a TZI-vel (vagyis a témaközpontú interakciók elemzésének bevezetésével) gyakorolt nagy befolyást. Jelenleg képzési és kutatási együttműködés van az európai régióban, például a szegénységgel kapcsolatos problémák kezelésének területén vagy a gyakorlati intézmények területén, a hatékonyságfejlesztés munkálataival kapcsolatban. Közös európai problémánk a droghasználókkal kezdeményezett szociális munka tapasztalatainak feldolgozása és fejlesztése is. Tény, hogy ezeket a nemzetek közötti együttműködéseket a felsorolt munkatársak indították el.

Visszatérve Louis Lowyhoz: Egy holland munkatársunk, Baltussen asszony volt az, aki elsőként hozott létre szisztematikus szupervizorképzést az aacheni kollégák számára. Az esetmunka tanára volt az iskolánkban, de mint a háborúban jelentős ellenálló, találkozott Lowyval, és ő volt az, aki megismertetett minket ezzel a kiváló emberrel. Lowy Prágából származott, érettségi után tanárként dolgozott, különböző iskolákban. Tanári tevékenységét folytatta a KZ Theresienstadtban is. A Holocaustot túlélő hallgatói még az 1943 júliusában megtartott előadását is emlegetik, ami nevelési kérdésekről szólt. Később a szociálpolitika rendes professzora lett Bostonban. Huszonkét könyvet és számtalan cikket írt. Fő érdeklődési területe a szociális munka módszertana volt, valamint a curriculum-kutatás és -fejlesztés. Segí-

6 Forrás: Rahmenstudienordnung 1973. KHF., Aachen, Sommer 1972.

tett Németországban és különösen intenzíven Aachenben a szociális csoportmunka és szupervízió rendszerezésében, valamint a szupervizorképzés kialakításában és továbbfejlesztésében. Segített kidolgozni főiskolánk számára egy korszerű curriculumot. Szabadidejét arra fordította, hogy Németországban az új generációt a humanizmus és demokrácia eszméjének követésére ösztönözze. Különösen emlékszem egy mondatára: „Megtanultam legyőzni a gyűlölet és bosszú kísértését, mert senki nem építhet egy új életet a gyűlöletre és a bosszúra.”

Röviden bemutatok egy akkori, általa vezetett képzésfejlesztési projektet. 1970 és 1973 között, Lowy vezetése alatt megpróbáltuk átgondolni tantervünket és tanítási módszereinket. Nagyon sok időt fordítottunk erre, de a munkánk megalapozására először (teljes elzártságban) három hetet arra fordítottunk, hogy tisztázzuk elképzeléseinket, értékbeállítódásainkat és fogalomhasználatunkat. Ebben minden szakterületről minden kolléga részt vett, sőt, a különösen tehetséges hallgatók is. Gondolják el, hogy a katolikus főiskolának ekkor 95 professzora, 238 megbízott tanára, nagy számú gyakorlatvezetője és hozzávetőlegesen 2800 hallgatója volt, s ez megnövelte a felelősségünket.

A következő alapkérdésre adható válaszok kimunkálásán dolgoztunk: Mihez, mi végre, mi által és hogyan kell képessé tenni a hallgatókat, hogy dolgozni tudjanak? Vagyis meg kellett egyeznünk abban, hogy mi is tulajdonképpen a szociális munka.

Közös szemléletet kellett erről kialakítanunk. Ebből következik az a kérdés, hogy egyáltalán milyen feladataik vannak az egyes tudományok alkalmazásával kapcsolatban a hallgatóknak, és hogy ezeknek a segítségével mennyiben tudnak hozzájárulni az emberek problémáinak mérsékléséhez. Továbbá intenzíven megtárgyaltuk, hogyan lehet integrálni az egyes diszciplínákat, és végül hogyan lehet mindezt úgy közvetíteni, hogy egy professzionális munkára képes szakember hagyja el a főiskolát, aki rendelkezik a szakma megkezdéséhez szükséges identitással. Itt különösen az egyenlő jogú együttműködő hallgatók közreműködése volt nagyon fontos a számunkra, mint a tantervfejlesztői munka kezdeményezői számára. Ezen hallgatók egyike volt a későbbi dékánunk, Lothar Kraphol is. Ebben a közös munkában lényeges volt az is, hogy a közvetített tudást hogyan lehet integrálni és bevezetni a gyakorlatba. Ez volt, sőt ma is ez a legnehezebb kérdés.

Megigéző volt számomra Lowy emberi magatartása, miközben egy percre sem függesztette föl módszertani precizitását. Ma is emlékszem arra, hogyan bővült tudásom a kollégákkal folytatott intenzív diskussziók és a kollégák előadásai, szemináriumai látogatása során. Egy ilyen intenzív reflektálás késztetett arra, hogy megértsem és megfogalmazzam, mi az, ami igazán lényeges a szakterületemből, a pszichológia területéről a képzés számára.

Ez a munka egészen életközeli volt a maga problémáival együtt. Közösben dolgoztunk ki egy egészen korszerű curriculumot, ugyanakkor az illetékes miniszter hozott egy határozatot, amelyben előírt egy központi témakatalógust az államilag elismerhető diploma kiadásának előfeltételeként. Ez a témakatalógus ismét a klasszikus tudományokat tartalmazta, szerepelt benne a szociológia, a pszichológia, a filozófia, a közgazdaságtudomány – termé-

szetesen a szociális munkával kapcsolatos ismeretek mellett –, ugyanakkor nem volt integratív, viszont számunkra kötelező érvényű volt. Ekkor – átmenetileg – úgy gondoltuk, hogy az állami szabályozás lemaradt a mi haladásunkhoz képest, képzésünket viszont ilyen körülmények között tudjuk csak fejleszteni.

Egy ilyen nagy intézménynek, mint a Katholische Fachhochschule Nordrhein-Westfalennek a különböző részlegeiben nagyon hosszadalmas folyamat egy továbbfejlesztett tanterv bevezetése, különösen, ha betartjuk a változás bevezetésének demokratikus szabályait, márpedig ezek a főiskola minden részlegében kötelező érvényűek. Nemcsak szociális munkásokat képzünk, hanem szociálpedagógusokat, győgypedagógusokat, valláspedagógusokat, sőt ma már a szakterület menedzsmentmunkájának fejlesztésére is, valamint mindezek oktatására is képzünk szakembereket. Főiskolánkon teljes és részidős képzés is van, és egy sor továbbképzést tartunk, hazai és külföldi szociális szakemberek számára. Jelenleg törvényes lehetőségünk van arra, hogy saját tanterveket dolgozzunk ki az adott kereteken belül, és említésre méltó, hogy több bizottság foglalkozik helyi tantervfejlesztő munkával. Ezekben a bizottságokban együtt ülnek kollégák, hallgatók és a szociális igazgatás szakemberei, valamint a gyakorlatban már több éve tevékenykedő, képzett szakemberek, mivel mindannyian belátjuk, hogy az ésszerű tanterv kimunkálása nemcsak költségkérdés (noha számolunk a curriculum-fejlesztések költségvonzatával is), hanem a felsoroltak együttműködése a képzések fejlesztésében.

Az így kidolgozott jelenlegi tanrend visszatükrözi a társadalmi változásokat. A szociális munka definiálására tett kísérleteket feladtuk és inkább irányzatokkal és a munka jelenlegi céljaival írtuk körül.

„A szociális munka továbbfejlesztésének vezető gondolatai a következők:

- a személyközpontú megközelítésre és a holisztikus emberszemléletre kell törekedni;
- be kell látni, hogy a konfliktushelyzetek kezelése kapcsolatban áll egy mással és kezelésük összefüggésben van az egyének, csoportok élethelyzeteivel, a társadalom változásaival és a társadalom egészének intézményeivel;
- a szociális munkások mindenkori szakmai tevékenységébe tartozik a rendelkezésre álló erőforrások aktivizálása és a szociális rendszerek működésének befolyásolása.

A szociális munka lényegi célja tehát az esélyegyenlőség támogatása és elősegítése, érvényesítése valamennyi korosztály, mindkét nem, a különböző szexuális orientációjú emberek, valamennyi réteg, rassz, kultúra, hit képviselői és a fogyatékos emberek számára. Célja ezért a diszkrimináció elleni harc, valamint a társadalmi integráció modelljeinek fejlesztése, mindezek megvalósítása a szociális munka gyakorlatában, a képzésekben és az ezirányú kutatásokban egyaránt.”⁷

⁷ Forrás: Berufsauftrag, Berufsbild und Ausbildung zum Beruf. 1997. Archiv der KFH NW, Abt. Aachen.

Az ennek az értékrendnek megfelelő legújabb változásokat két példával tudom bemutatni.

Az emberek eltérő szexuális irányultságának támogatását a katolikus fenntartó évekkel ezelőtt még nem fogadta el. Pár éve a szociális munka és a képzés etikai kódexében is szerepel a diszkriminációellenes gyakorlat, amelyben már ennek elfogadása is szerepel. A képzési programokban a „rendelkezésre álló erőforrások aktivizálása” azt is tartalmazza, hogy hallgatóink annak elfogadására és aktivizálására is képesek legyenek, ami csak látenszen létező. Ugyancsak pár éve tartalmazza a szociális munka meghatározása azt, hogy a szociális munka gyakorlata egy kiegyenlített vagy fokozatosan egyenrangúvá alakított szakmai kapcsolatrendszeren belül történik, ahol fontos cél, hogy a szociális munkát igénylőket képessé tudjuk tenni arra, ami még nincs jelen a problémakezelési repertoárjukban, így például az önfenntartásra, önfegyelemre és az önmegvalósításra.

Ami a curriculumot érinti, a saját élmény képzésbe való beemelése az, amit a hallgatók vittek keresztül. Ez különösen fontos a képzés közben és a gyakorlóév folyamán biztosított szupervízióban, aminek megvalósítása még a főiskola felelőssége. Az, hogy a szociális munkára vonatkozó és a szociálpedagógiai tanulmányokat egységesítették, éspedig Y-rendszerben, az a főiskola fenntartójának kifejezett kívánságára történt. Ez alapvetően a gazdasági hatékonyságnak megfelelő rendszer, de a szakmaiságnak sem mond ellent, mivel a közös alapozás után válik csak el a két különböző szakmai képzés. Az integráció nem veszélyezteti a két különböző szakterület munkatársainak szakmai identitását, hiszen Németországban a szociális munkás és a szociálpedagógus tevékenységének kompetenciáit ma már nem vonnak el energiát fontosabb dolgoktól. Hogy a képzés tartama nem lépi túl a hat szemesztert és az ezt kiegészítő két szemeszterbeli gyakorlatot, az a szakminisztérium korlátozására vezethető vissza, és végül is anyagi okai vannak, mivel a magasabb végzés magasabb besorolást, vagyis magasabb fizetési osztályt jelent.

1973-ban még tematikus, vagyis tudományközi integrációra gondoltunk, például az idősekkel folytatott szociális munka vagy a család témakörével kapcsolatban hoztuk létre az integrációt, amikor bevezettük a kurzusba az ide tartozó jogi, pszichológiai, szociológiai, pedagógiai, orvosi és módszertani szempontokat és ismereteket.

Napjainkban a projektstúdium áll az előtérben. Ez azt jelenti, hogy egyes, körülhatárolt, időben behatárolt feladatokat a hallgatókkal és a gyakorlati szakemberekkel közösen oldottunk meg. Ilyen volt például Aachenben a drogfüggő fiatalok helyzetének empirikus vizsgálata és rögzítése, a témához és problémához tartozó elméleti ismeretek áttekintése, vagyis a helyzetfelfrészés és az értékelés, valamint az erre épülő segítő stratégiák fejlesztése és mindennek gyakorlati megvalósítása, lezárása és hatékonyságelemző értékelése. Ennek során a valóság valamennyi szociális eleme láthatóvá válik: a kliens és a rendszere, a társadalmi rendszer, valamint a segítő külső és belső valósága. Az élő, tapasztalati tanulás rendkívül motiválóan hat. Az integráció egy másik formáját a szabadon választható speciális területeken több szemeszteren keresztül próbáltuk ki, ahol a kísérő szemináriumokon valamennyi

szakterület közvetítője együtt van jelen, vagyis multiprofesszionális tantárgyi modulokat építettünk be a képzésünkbe. Természetesen ez nálunk is meg lehetőséges költséges, viszont ez alapozza meg az interprofesszionális szakmai team-munkát, például az idős emberek ellátásában.

A legnehezebb feladat az elméleti tudás és gyakorlati cselekvés összekapcsolása, úgy is, mint az elméleti szempontok és az elméleti megalapozottság összekapcsolása a tapasztalattal, ezek interiorizálása és a segítő identitás fejlesztésének megvalósítása úgy, hogy ez egy önmagáért és másokért érzett felelőséggel is társuljon. Itt megtorpanást jelent, hogy jelenleg radikális generációváltás megy végbe. A fiatal kollégák tudományosan állig felfegyverkeztek, mégis hiányzik számukra a szociális munka gyakorlatában valami korábbi, netán a képzésbe kapcsolódásuk előtti élettapasztalat, társadalmi tapasztalat. Továbbá kérdés, hogy vajon a személyes erőforrások kvantitatív téren elegendőek-e, mivel a projektstúdium jelentősen több időt igényel, mint a hagyományos oktatás. Kérdés számunkra az is, hogy a gyakorlatban valóban megmutatkozik-e a problémafeltáró munka és innovációs elmozdulás, tehát ezt is vizsgálunk kell. Természetesen figyelemmel kísérjük az eredményeket, s ha az eredmények nem igazolják vissza feltételezéseinket, s nem történik elmozdulás, akkor ebből – és nyilván más forrásokból – is tudhatjuk, hogy a következő curriculumnak jobban kell igazodnia a tudományos előrelépés valóságához és a közvetlen emberi pszichoszociális valóság realitásához. Itt és ma élünk, a mi feladatunk a képzés fejlesztésében a változásokat – társadalmi-politikai és gazdasági változásokat – követő új egyensúly megteremtése volt és marad, természetesen egy társadalomkritikai nézőpontot is érvényesítve ebben a munkában.

Fordította: Somorjai Ildikó

IRODALOM

- Bock, Theresa-Lowy, Louis: Lehrplänenwicklung für Sozialarbeiten und Sozialpädagog. 2.Aufl., Freiburg, 1975.
- Jensen, Ellen U.: Streitzüge durch das Leben von Anna O.–Berta Pappenheim. Dreilich, 1984.
- Jers, Norbert (Hrsg.) Soziale Arbeit gestern und morgen. Verl. E., Aachen, 1991.
- Offenberg, Maria-Held, Maria (Hrsg.) Festschrift der Sozialen Frauenschule Aachen. Aachen, 1930.
- Offenberg, Maria: Chronik der Sozialen Frauenschule des Katholischen Deutschen Frauenbundes in Aachen. Aus Anlass ihres 40 jährigen Bestehens am 8. November 1956. Exemplar im Archiv der KHF NW., Abt. Aachen.
- Schroeder, Augusta (Hrsg.): Höhere Fachschule für Sozialarbeit. Soziale Frauenschule Aachen 1916–1966. Aachen, 1966.

Somorjai Ildikó kiegészítése Gáspár Pál tanulmányához

Az aacheni katolikus főiskolán megvalósított – majd’ százéves – szociális képzés curriculumuma változataiba való betekintés arra csábít, hogy mi is áttekintsük a hazai felsőfokú szociális képzések alig tízéves múltját. A szakdolgozatukat tervező kollégák vagy végzős hallgatók remélhetőleg válladják e nem kifejezetten jól dokumentált terület alapos feldolgozását, mert a curriculum-elemzésekben és a hazai képzésváltozatok történetének feldolgozásában már most lemaradásaink vannak, s addig lehetne jól áttekinteni a képzési szisztémát, amíg a képzőket és képzetteket, valamint alkalmazóikat is meg tudjuk kérdezni.

Az 1989-ben induló Esély folyóirat első számában Talyigás Katalin ismerteti az ELTE szociálpolitikus–szociálismunkás-képzésének előzményeit és magának a szakmának az újraindulását. A folyóirat oktatással foglalkozó rovatában még néhány éven keresztül olvashatnak az oktatás érdemi kérdéseivel foglalkozó írásokat, majd egy idő után a téma kiesik a kutatók és a lap érdeklődési köréből.

Valószínűleg az is nehezíti a felsőfokú szociális képzéseken belüli gyors változások áttekintését, hogy bizonyos változásokat, tantervi változtatásokat csak a hallgatói, ill. tanári emlékezet őriz, a képzési dokumentumok kevésbé teszik ezt, mert az egyetemi-főiskolai tantervmódosítások átfutási idejénél gyorsabban változtak a képzési tartalmak, sőt még az egyes tantárgyak is. Az egy képzési helyszín tanterveinek feldolgozója vagy a több felsőfokú képzés tantervének összehasonlítója számára az is akadályt jelenthet, hogy nincsenek részleteiben kidolgozott és a szakmai nyilvánosság számára is hozzáférhető tantervek. Kifejezetten hazai képzéstörténeti ritkaságnak számít a Wesley János Lelkészképző Főiskola Kihelyezett Szociális Munkás Képző Tagozatának a „Négyéves főiskolai szintű szociálismunkás-képzés felépítése és részletes tanmenete” címet viselő, nyolcvanoldalas kiadvány. A felelős kiadók – akik a képzésben közreműködő tanárok – szintén ismertetik a képzés előtörténetét, gyökereit, kialakulásának társadalmi hátterét. A képzési programban, a képzés célját ismertetve rögzítik, hogy a szegényekkel kapcsolatos szakmai tevékenységek mellett különös figyelmet fordítanak „a legelésettebbek, így a hajléktalanok, a fogyatékos emberek, az etnikai kisebbségek vagy a menekültek problémáira”. (11. old.) E kiadvány további, elemző méltatást érdemelne, mert az eddigi képzéssismertető füzetek közül ez a legrészletesebb, s foglalkozik a szociális munka iskolán belüli meghatározásával, a célok és feladatok megfogalmazásával, a tantárgyi tartalmak részletes ismertetésével, a szakirodalom felsorolásával, ami egyúttal jelzés is az olvasónak a képzők szakmai értékrendjéről. Vagyis az e képzésben közreműködők válladják sajátosságaikat, a nyilvánosságot, az összehasonlítást és a megmérettetést. A képzések akkreditációs munkálatainak előkészítése valószínűleg hozzájárul több, hasonló típusú kiadvány megszületéséhez.

A hiány valóban nagy ezen a területen, ismertek az egyes képzések akkreditálásának végigvételével kapcsolatos problémák, s az akkreditáció, amely a minőségbiztosítás szerepét töltheti be az iskolába jelentkezők és a végzett diákokat alkalmazók számára, még nem ad elegendő információt a szakmai

környezet számára sem. A felsőfokú szociális képzésekben részt vevő diákok minden évben megrendezik konferenciájukat, s e konferenciákon minden évben újra és újra követelik az iskolák közötti átjárhatóság biztosítását, a kreditrendszerre való áttérést, valamint azt, hogy az intézmények közötti átjárhatóság és vagy áthallgatás korrekt információkra támaszkodó valóság legyen.

Jelenleg még nincs érdemi párbeszéd a képző intézmények között, az egyes intézmények tantervébe, követelményrendszerébe, tanmenetébe való betekintés inkább csak összekacsintó szakmai alkuk nyomán lehetséges, diákok közvetítésével vagy azon tanárok munkái nyomán, akik több helyszínen tanítanak. A „Nyíregyházi mérőföldkő” című kiadvány, ami „Jelentés az Iskolaszövetség Sopron 2 szakmai konferenciájának eredményeiről és javaslatairól” meglehetősen késve jelent meg, kevés helyszínre jutott el és az érintettek által is megfogalmazott követelmények irányába való elmozdulás alig észlelhető. Nincs érdemben disputa a curriculum-fejlesztés általános dilemmáiról, és megoldatlan az elmélet és gyakorlat integrációja is, akár a képzési egységek közötti belső integratív kapcsolatokat vizsgáljuk, akár az elméleti tanulmányok és gyakorlati tanulmányok kapcsolatát, szerves egységét nézzük. Számomra ez utóbbi problémakörnek az elemző kutatása és a kutatások nyomán kialakított tantervi módosítások megtervezése jelenti a legnagyobb kihívást. Az évfordulók kapcsán ebben az újraélesztett képzési rovatban remélhetőleg több oktatással-képzéssel kapcsolatos írás fog megjelenni. Meggyőződésem ugyanis, hogy az elmélet és gyakorlat integráltságán át lehet a legjobban belátni a képzések rendszerjellegét, megvilágítani a szociális képzések, a képzési curriculumok és a szakma viszonyát, vagyis rávilágítani az egymást kölcsönösen meghatározó elemek találkozási pontjaira és ezáltal a problémákra is.

BUDAI ISTVÁN

No, hol is tartunk...?

A szociális képzésben dolgozók közül bizonyára sokan emlékeznek még Ronald Woods dél-afrikai köztársaságbeli kollégánk „No már most, mi is a teendő...?” című, először kéziratban terjesztett tanulmányára, mely később – továbbfejlesztett formában és más címmel – meg is jelent az egyik szociális munka tankönyvünkben. Azóta eltelt tíz év, és ahhoz, hogy újra feltegyük magunknak a kérdését és aztán cselekedjünk, gondolom, hasznos, ha ki-kiszámvetést végez önmagában, képző stábjában, kollégái között, kinek ahogy tetszik. Ehhez pedig talán használható a címben foglalt kérdés. Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül néhány kiinduló felvetéssel kívánok támpontot adni a válaszok megadásához, vagy további kérdések felvetéséhez, a szociális szolgáltatások szükségleteinek jobban megfelelő képzésfejlesztés elősegítése érdekében.

A magyar szociális képzés közep- és felsőfokon hallatlan nehézségek közepe, szinte *a semmiből született meg*, emberfeletti erőfeszítésekkel gyökeresedett meg, és így váltak a képzőhelyek (iskolák) a szakma ismert, idővel egyre elfogadottabb bázisaivá. A távolabbi múlt, a szociálismunkás-képzés 100 éve és az „új” hazai képzés immár 10 éve jelentős örökséget hagyományozott a jelen képző szakembereire. Ma már egyértelműen megállapítható, hogy a kivételes lehetőséggel jól sáfarkodott és maradandót alkotott (ld. a Szociális Képzési Bizottság, a Soproni Konferencia, az Iskolaszövetség létrejötte, az első szociálismunkás-képző tanterv irányelveinek kimunkálása stb.) a szociális képzést vállaló és felállító szakmai, oktatói, politikai kör a 80-as évek végén. De az is egyre egyértelműbben világossá válik, hogy most, az ezredforduló időszakában már korántsem elégedhetünk meg egykori vívmányainkkal, azok már nem elégséges feltételei a továbbfejlődésnek.

1. A képzési kapacitások

1999-ben 21 felsőfokú intézményben és 13 középfokú iskolában folyik iskolarendszerű szociális képzés. A felsőfokú szociális szakokon az 1996/97. tanévben nappali tagozaton kb. 2650 levelező, esti tagozaton és távoktatásban pedig kb. 1500 (összesen kb. 1780 első évfolyamos) diák tanulja a szociális szakmát.¹

¹ A Művelődési és Közoktatási Minisztérium Statisztikai Tájékoztatója (1998), Felsőoktatás 1996/97.

A volumeneket tekintve a képzések országosan is és az egyes iskolákban is kis létszámmal, és a szervezeti kereteket, hierarchiát tekintve abszolút kisebbségben működnek. A „belátható” méretű, kis létszámú, „családias” évfolyamok, a „mindenki ismer(het) mindenkit” „vívmánya” természetesen elősegítik a szociális munka lényegéből fakadó emberi tényező hangsúlyozását, szemben a „képzőgyárak” sokszor technológiai folyamatá szimplifikált szakemberképzésével. Nem tagadhatjuk persze ezzel a nagy tudású szaktekintélyek és személyiségek szélesebb körű ismeretátadásának fontosságát és a képzési erőforrások ésszerű felhasználását. A kisebbségi helyzetből más erény is kovácsolható, hiszen könnyebb a társadalom periferiáján élőkkel való foglalkozást a kisebbségi helyzetet folyamatosan megélő hallgatónak tanulni és az ugyanazt megélő tanároknak tanítani.

Sok a vita és a bizonytalanság abban a kérdésben, hogy vajon a jelenlegi képzési volumenek kielégítik-e a szociális ellátórendszer szakemberszükségleteit? Az elmúlt 10 évben kialakított oktatási feltételrendszer – legalábbis jelenleg úgy tűnik – többre nem ad lehetőséget, az iskolák és tanáraik pedig teljesítőképességük határán állnak, és nem is tudnak a jelenleginél több diák minőségi képzésére vállalkozni. Megjegyezzük, van néhány szociálpedagógus képzőhely, mely kizárólagosan saját intézményének anyagi érdekeit tartja szem előtt, és a feltételrendszeréhez képest igen magas létszámokat képez.

Egyes vizsgálatokból, felmérésekből és a szociális munkások, alkalmazók beszélgetéseiből arra lehet következtetni, hogy sokkal több képzett szakemberre volna szükség. Horváth Ágota és Lévai Katalin (1966) néhány éve lefolytatott vizsgálata kimutatja, hogy a családsegítő központokban alkalmazottak csak 24, a hajléktalanellátásban és a területi gondozási központokban dolgozók csak 19 százalékának van közép- vagy felsőfokú szociális képzettsége, és a kérdezetteknek egyharmada munka mellett, esti-levelező tagozaton szerezte végzettségét. Megállapítják továbbá, hogy a szociális munkás alkalmazottak közül csak minden ötödiknek van szociális képzettsége, bár a szociális munkás munkakörben dolgozók egyharmada részt vesz valamilyen szervezett szociális képzésben. Egyes vélemények szerint még ennél is rosszabb a helyzet.²

A szociális szakemberek iránti keresletről szóló *Fraternité-tanulmány* (1966) adatai szerint csak a szociális alapellátás jelen létszámigénye durván számolva kb. 12 000–14 000 fő felsőfokú végzettségű, és kb. 22 000–23 000 középfokú végzettségű szakember. Egy *szakszervezeti statisztika* (1966) szerint a szociális ágazat ma kb. 35 000 középfokú és 34 800 felsőfokú végzettségű szakembert igényel. A „mi mennyi” és a „mi mihez képest elegendő” dilemmákon túllépve az azért megállapítható, hogy az 1997., 1998. és 1999. évre, a felsőfokú szakokra meghirdetett évi 2300–2500 fős keretszá-

² Az adatokhoz igen figyelemreméltó kommentárokat fűznek még a szerzők. Ld. Horváth Ágota–Lévai Katalin (1966): Szociális munkások II. *Esély*, 6.

mok alacsonynak tekinthetők, a lemorzsolódást, a mobilitást, a gyors pálya-elhagyásokat vagy módosításokat nem is számítva.³

2. Az iskolarendszer, a képzőrendszer dilemmái

A fenti adatokat és a viszonylagos arányos földrajzi elhelyezkedést tekintve sokszor beszélünk kiépült szociálisképző-rendszerrel, kérdés, *valójában tekinthetjük-e rendszernek a rendszert?*

Állítható: a *szociális képzés ma szétaprózódott Magyarországon, azaz sok helyen képzünk kis létszámokkal.* Az egyes iskoláknak még nem volt erejük ahhoz, hogy a szociális képzés keretei között bővítsék repertoárjukat, szakjaikat. Csupán egyetemi szinten és a középfokú szakképzésben fordul elő, hogy egyazon intézményben folyik egymás mellett különféle képzés, a főiskolaiak csak egy-egy szakon képeznek. A viszonylag erős német képzési hagyománynak nincs hatása, hiszen egyetlen olyan intézmény sincs, ahol pl. szociális munkásokat és szociálpedagógusokat egy helyen képeznének. (Bár adott esetben két különböző szakot képező iskola között csak 600–2000 m a fizikai távolság.) Ennek a háttérében nyilvánvalóan a két szakot képviselő oktatók közötti, hullámokban fel-felerősödő szakmapolitikai vita – hogy mennyire tekinthető a gyermekjólétre képező szociálpedagógus-képzés általános képzésnek? – húzódik. A mai képzési struktúrát vizsgálva mindenestre megállapítható: igazán valójában *nincs több szakot, több szakirányt magában foglaló képzőhely.*

Az elmúlt 10 év egyik minden bizonnyal jelentős eredménye a felsőfokú alapszakok *képesítési követelményeinek* és a képzési időnek kormányrendeleti szabályozása, továbbá a középfokú szociális asszisztens *szakképesítési szakmai követelményeinek, központi programjának* kimunkálása és megjelenése volt. (A külföldi példákkal összevetve az ottani 2–3–4 éves képzési időtartammal szemben a hazai felsőfokú képzés vitathatatlan vívmánya az alapképzés 4–5 éves időtartama.) Hivatalosan lényegében az alapszakok képesítési követelményeinek 1996. évi megjelenésétől *számítható önálló felsőfokú képzési ágazatnak a szociális képzés.* Csak számítható, mert a deklarációk, a vonatkozó 6/1996. sz. kormányrendelet meglelte csak a kiindulást. Még sokáig fog tartani az önálló képzési ágazattá válás folyamata.

Az *alapképzés* szakjai szükségszerűen az általános képzést, vagyis a leginkább konvertálható tudást nyújtják, általában kielégítve ezzel az intézményrendszer változó szakemberszükségeit. Alapot kínálnak a továbbképző rendszer kiépítéséhez, a leendő szakemberek pályájának befejezéséig, az egész életen keresztül tartó továbbképzéshez. A továbbképzés és a szakvizsgarendszer kiépítése ugyanakkor régóta várat magára.

Ezidáig csak három *szakirányú továbbképző kurzus* akkreditációja történt meg: a szociális menedzseré, az addiktológiai konzulensé és a szupervízoré, jelenleg folyik az egészségügyi szociális munkás, a tereptanári és a szociális

³ A szociális szakemberek iránti keresletről (1996): Fraternité Rt., Tanulmány. Érdemes lenne a szociális képzést befejezők továbbképzési lépéseit illetően is vizsgálatokat folytatni. Népjóléti Minisztérium statisztikája a Szociális Dolgozók Szakszervezetének felkérésére (1966), kézirat

munka szupervízora számára szervezett továbbképző kurzusok előkészítése. Igenelni lehetne, ha az iskolák ezen a ponton ismét egymásra találnának és együttműködnének. A szociális ellátás intézményeiben elementáris erővel jut kifejezésre az egy-egy adott speciális terület – így pl. a hajléktalanellátás, a bentlakásos intézmények, az idősgondozás – képzési szükséglete. Erősödik az igény az ún. interprofesszionális területeken is, így a házigondozásban (szociális-egészségügyi), vagy a közösségi ellátásban is. Ha ezzel a képzőhelyek, iskolák még sokáig várakoznak és hezitálnak, akkor a rokon szakmák képző intézményei tömegesen fogják az oktatás piacán eladható árut kínálni a szociális szakma gyakorlóinak is, ld. egészségfejlesztő-mentálhigiénikus, gyermekvédelmi szervező stb. képzések. Lényeges, hogy a szociális szakma a magáénak vagy fontos rokonnak tekintse ezeket. A várakozás és a bezártság nem segíti a szociális ellátások minőségét, viszont tartósan gyengíti a szociálisképző-rendszer kiteljesedését, dinamikus fejlődését.⁴

3. A közvetítő tudás

A Soproni Konferencián (1990) és azt követően elég hosszú időszakon át az alapképzés jellegére – tehát arra, hogy *általános vagy speciális* legyen-e a képzés, továbbá *a mit tanítás témaköreire* összpontosítottak az érintett szakemberek. A viták kereszttűzésében a képzésben megjelenő alapdiszciplínák álltak, azaz hogy mi, milyen arányban és főleg *milyen ismeretekkel* kerüljön a képzésbe. Az egyes „tanulmányi-területi” lobbyk (pszichológia, szociológia, szociálpolitika) „harcának” eredményei jól kiolvashatók az 1996. évi képesítési követelmények tanulmányi területei arányaiból (ld. a táblázatot).

Tanulmányi területek	Az összképzési idő százalékában	
	Egyetemi szociális munkás szak	Főiskolai általános szociális munkás szak
Szociológia, közgazdaság, társadalomismeret	15	10
Társadalom-szociálpolitika	20	15
Szociális munka	30	30
Jog, illetve politikatudomány	10	10
Pszichológia	15	20
Statisztika, kutatás, módszertan	5	–
Népegészségügy	–	5
Speciális területek	20	10

A kezdetekkor lényegében csak a „szociális munka elmélete és gyakorlata” tantárgycsoport határozta meg a minimális ismertek mellett az elsajátítható készségeket, a képzés során alakítandó értékeket. Tantervfejlesztési viták ugyan lezajlottak az egyes stábokon belül, de a kimenetszabályozó, a minimális vagy a záróvizsga-követelményekről, a tantervekről, a képzésfejlesztésről csak néhány publikáció tudósított.

⁴ Kozma Judit (1996): Az „általános szociális munka” modelljei: a magyar képzés születése és elméleti forrásai. Kandidátusi értekezés

Az 1996. évi *képesítési követelmények* lényegében a kimenetet szabályozzák. Kérdés, hogy ez mennyiben tud egységesítő hatást gyakorolni a különböző képzésekre – egyáltalán, az is kérdés, hogy hogyan értelmezzük az egységesítést, s hogy a viszonylag sajátos metodikával működő képzést elegendő-e csak a kimeneten szabályozni, vagy szükség van-e sztemderd folyamatszabályozó elemekre is, országos szinten.

A magyar szociálismunkás-képzés egyik fő jellegzetessége az iskolák szintjén kidolgozott és *a folyamatot is szabályozó tantervi rendszer, tantárgyi háló*. Ezek a curriculumnak egyáltalán nem mondható dokumentumok a „kivételezés” – a képző folyamat – során (egy képzési ciklus közben is) számtalan változáson mentek keresztül. Okai a hagyomány és a tapasztalat hiányával, a szociális munka hazai „létrehozásával”, a nemzetközi gyakorlathoz viszonyított igen gyors fejlődésével, a szociális munkával szemben támasztott társadalmi igények és követelmények gyors változásával, továbbá a magyarországi sajátos pedagógiai kultúrával magyarázhatók. (A magyar iskolarendszer a 60-as évektől alap-, közép- és felsőfokon állandó és sokszor nem megalapozott, nem konzekvens, be nem fejezett „reformfolyamatok” közepette működik.)

Az egyes iskolák tantervi rendszerét jelentősen befolyásolja az a körülmény is, hogy egy-egy tanulmányi terület, tantárgy oktatására honnan lehet oktatókat, gyakorlatvezetőket és szakembereket bevonni, alkalmazni. Következésképpen gyakran olyan stúdiumok oktatására is sor kerül, amelyre nincs szükség, és olyanokra meg nem, amelyekre viszont igen nagy szükség lenne.

Kérdés az is, hogy ki, mi és hogyan tudja a végzős diákok akadémiai és szaktudását mérni. A záróvizsga-bizottságokban elsősorban tudós emberek ülnek, akik természetesen jól tudják ellenőrizni a diákok akadémiai tudását, de a szakma képviselői igen csekély részvételi lehetőséget kapnak egy-egy bizottságban, így a szakmai szempontok kevésbé érvényesíthetők. Természetesen a készségek fejlettségi szintjének mérésére nem alkalmasak ezek a vizsgák. Így az iskolák jó része sajátos, többlépcsős záróvizsgáztatási szisztémát vezetett be (a gyakorlatok minősítése, a szakdolgozatvédelem, az elméleti komplex tárgyak), de a kérdés jelenleg korántsem megoldott.

A képzési tapasztalatok bővülésével, a képesítési követelmények megjelenésével egy időben kaptak, illetve kapnak egyre inkább hangsúlyt a *szociális munka értelmezése* körüli polémiák. Ehhez minden bizonnyal hozzájárultak a külföldi tapasztalatok, szakkönyvek, az egyre bővülő és erősödő nemzetközi kapcsolatok, projektek és tanulmányutak. Egyre több tanulmányt olvashatunk a „milyen szociális munkást vár el a szakma”, a „milyen tudás várható el a szociális munkástól” stb. témájú kérdéskörökben. Így például az Iskolaszövetség 1998. évi szakmai konferenciáján is alapvető kérdés volt a *milyen szakembereket is „akarunk” képezni?* kérdéskör. Azaz: milyen összefüggés van a világban, a különböző társadalmakban, a szociálpolitikában és a szociális munkában világsszerte végbemenő változások (a globalizáció, a biztosabb távlatok igénye, a társadalmi minőséget jelentő kérdések, az egyidejű szakmai differenciálódás és integráció, a szakmai határok erodálódása stb.), az ebből eredő szakma- és képzéspolitikai megfontolások, a

jelen és a vélhető, prognosztizálható jövőbeli kihívások, valamint a szociális képzés által közvetített tudás és a képző folyamat között.⁵

4. Együttműködés versus verseny és az együttműködés hiányai

Amíg a képzések beindítása körüli időszakban a képző iskolák közötti szorosabb viszony, együttműködés, bizonyos fokú koordináció (ld. felvételi követelmények egyeztetése, „előszakosodás” meghatározása) volt jellemző, addig mára *egyértelmű versenyhelyzet* alakult ki – mondhatjuk így – az oktatás piacán, ami természetesen önmagában még rendkívül erősen dinamizáló erejű lehetne. De nem teljesen az.

Verseny folyik a diákokért, de a verseny mögött sajnos nem csupán egy-egy iskola kisugárzó ereje, tartalmi és szervezeti minőségi oktatása áll, sokkal komolyabban ott van a normatívákért, azaz a képzések forrásaiért zajló küzdelem is. Verseny van továbbá a pályázati forrásokért, vagy nemkülönben az akkreditációs folyamatban: ki-ki milyen eszközökkel és módokon tud mihamarabb és eredményesebben túl lenni a túlzottan adminisztratív jellegű és sok formális megoldást igénylő procedúrán. Verseny van az egyes felsőfokú szakok között, ki a „szociálisabb”, és ki az, aki csak a címet vagy a normatívát használja, és szakértelemért, szakmai támogatásért más szakmákhoz fordul.

Verseny van a közép- és a felsőfok között is. Példa erre a *post secondary* szociális asszisztensképzés ügye. 1997-re teljes megosztottság alakult ki az iskolák, stábok és tanárok között, mert mindkét fél veszélyeztetve érezte magát. A középfokú képzés képviselői elbizonytalanodtak a jövőjüket illetően, de az is kérdéssé vált, hogy milyen viszonyoknak kell lennie az akkreditált felsőfokú szakképzés, a főiskolai és az egyetemi szintű képzések között, melyik mire képez, melyek a kompetenciái. S hogyan illeszkedik mindez a nemzetközi képzési rendszerbe (ld. BSc, MSc, MA stb.). Mivel nem készült mindkét fél számára elfogadható koncepció, és mivel az elkészült tervezetek „túlzottan magasra állították a mércét”, a felsőfok egyelőre erőből megvétozta a kezdeményezést.

Egy-két közös projektet, egy-két, több képzőhelyen is tanító oktatót leszámítva, ma nincs az iskolák között valódi, tartós és mély együttműködés, az ajtók inkább záródnak, s kevésbé látható a megfelelő szándék és erő a nyitottságra, és ennek bizonyítékára, a széles körű kapcsolattrendszerre és együttműködésre. Úgy tűnik, a hátrányos kisebbségi helyzet várfalakat épít a képzőhelyek (iskolák) köré, ez pedig nem kedvez a leendő szociális szakember-identitás alakulásának. E kijelentések nyilván nem mentesek a szubjektívizmustól. De talán nem rossz példa, hogy a szociális képzésben tanuló diákok az évenként sorra kerülő konferenciák hatására, az együttműködés ígéretével kecsegtető nagy fellángolásaik után hamarosan megint saját sáncaik mögé húzódnak vissza. E fórumok is a képzési tevékenység tükröi.

A szociális képzések magyarországi felállításában igen előnyös és fontos

⁵ Ld. Képzéssel összefüggő tanulmányok az *Esély*, 1990. 4. számában.

momentum volt, hogy a szakma és a képzés képviselői együtt kezdtek el dolgozni a tanterveken. Az idő haladtával, a képző stábok kialakulásával, az oktatók számának gyarapodásával viszont egyre inkább háttérbe szorultak a szakma emberei. Az okok abban is keresendők, hogy az oktatókkal szemben támasztott követelmények között – érthető módon – a tudományos tevékenység, a nyelvtudás szerepel, a szakmai gyakorlat súlya pedig a gyakorlatorientált képzések ellenére sem érzékelhető. Ez idővel bizonyos távolságtartást, adott esetben szembenállást eredményezett a képzés és a szakma között. A szociális képzésben oktatók két tűz közé kerültek, de a „dolgok rendje szerint” saját érdekükben a nagyobb, felsőoktatási nyomásnak kívánnak elsősorban megfelelni.

A sommás ítéletnél a valóság persze itt is jóval bonyolultabb. A gyakorlatorientált képzés tereptanárok százain keresztül valósul meg. Tereptanári képzések tucatjaira, két terepkonferenciára került sor az elmúlt 10 évben. A képzések a tereptanárokon kívül nem nélkülözhetik más gyakorló szakemberek beemelését az elméleti képzésbe, még akkor sem, ha azok jó része nem felel meg az oktatókkal szemben támasztott, egyre szigorodó és egyre komolyabban vett tudományos követelményeknek. Ők elsősorban személyes varázsukkal, karizmájukkal, erkölcsi tartásukkal, hallatlan gyakorlati tapasztalataik által jelenítik meg a szociális munkát, annak érdekeit és a képzési szükségletek artikulációját egy-egy konkrét képzésben, de hangjuk helyetükénél fogva csak visszafogott és halk, hiszen nincsenek állandóan jelen a képző stábok tevékenységében.

Nem hoz valódi eredményt a távolság oldásában, hogy az oktató szakembereknek csak egy kis része involválódik valamilyen mértékben a szociális szolgálatok széles körű tevékenységében, egy-egy projekt létrehozásában, működtetésében, monitorozásában, egy-egy szociálpolitikai akció, esemény (szociális napok, hetek, work-shop-ok, konferenciák) megvalósításában, vagy egy-egy tudományos kutatási probléma feltárása és elemzése során. Nehéz eldönteni, mi könnyebb és eredményesebb: a munkáját minőségi módon végző gyakorló szakembert és szakmai tapasztalatait bevenni a képzésbe, vagy a jelentős elméleti tudással rendelkező oktatót elfogadni-elfogadtatni az igen nehéz körülmények között működő ellátórendszerben.

A terepképzés közötti kapcsolatrendszerre rányomják bélyegüket a szociális intézményekben, szervezetekben dolgozók féltelmei és szorongásai. A 15–20 év óta a szociális ellátásban dolgozók nem boldogok az újszülött tanároktól. A probléma alapja, hogy a terepen – mint már láttuk – jelentős számú, kellő gyakorlattal rendelkező, ámde elméleti felkészültség nélküli kolléga dolgozik, sőt vállal terepvezetést a képzési időtartam kb. 40 százalékat kitevő gyakorlatokon. Ráadásul olyan diákoknak, akiknek már minőségi, de sokszor még mindig csak külföldi tapasztalatokra és szakirodalmi forrásokra épülő elméleti felkészültségük van, vagy lehet. Ráadásul érdekeiket is elég jól érvényesítik. A probléma kettőssége tehát: „nemcsak a saját munkámhoz nincs megfelelő elméleti tudásom, hanem még vezérelnem is kell azt a több és más tudással, sőt értékekkel rendelkező diákot, aki vélhetően minimum egy másik, de akár egy szakmai elit tagjává válik, rövid időn

belül...” E helyzet következménye a kommunikációs gátak, csapdák és tereptanár (intézmény) – diák (iskola) közötti játszmák kialakulása.⁶

Csak zárójelben: a kelet-közép-európai országok (Csehország, Horvátország, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia) szociálismunkás-képzését vizsgáló egyik tanulmány kimutatta: a képző intézmények képviselői és a leendő szociális munkást alkalmazók között alapvető érdekkülönbségek vannak: pl. a vezetői értékrend teljesen különbözik a képzésben közvetített értékrendtől, az alkalmazottak főként rutinból, adminisztratíván dolgoznak stb.⁷

Az egyes iskolák szintjén és a Szociális Szakmai Szövetség keretein belül létező együttműködések ellenére jelenleg ma még inkább a párhuzamosságok jellemzik a szociális szakma és a képzés fejlődését, igen kevés ponton találkozhatunk egymást felerősítő hatásrendszerrel. *Nincsenek a képzéssel szemben támasztott igazi „szakmai megrendelések”*. (Ha volnának, akkor jó lenne olvasni azokról!) Többnyire a képzésben dolgozók határozzák meg a képzések fő trendjeit. Pedig a szakma megrendeléseit a képzéseknek az egyes iskolák és a szakmai szervezetek szintjén egyaránt fogadniuk kell és többet kellene tenniük a megrendelések artikulálásának segítségével.

Ebben a folyamatban igen jelentős erőforrás a már szervezett képzésben felnövekedett, a szakma és a szolgálatok mai napi gondjai között involválódó és önmagát próbáló új generáció (közülük sokan már a képzésekben is közreműködnek). Az ő szociális szakember énjükben már minden bizonnyal szerencsésebben ötvöződik az elméletet és a mindennapi gyakorlatot integráló szemlélet és követelmény igénye.

5. A képző folyamaton belüli innovációk

A hazai szociális képzésekben jelen van az újfajta szellemiség és gondolkodás (a rendszerszemlélet, a problémaközpontúság, a reflexivitás, a leszűkített ismeretközlés felszámolásának igénye, az adott dolgok, jelenségek többszempontú megközelítése és a plurális vélemények megjelenése stb.), az új stratégiák, az új eljárások és az új módszerek hatalmas köre. Öröndetes, hogy több iskola próbálkozik *tudatos tanterv- és képzésfejlesztő folyamat végigjárásával* az önelemzéstől kezdve a képzési filozófiák, alapelvek, a politikai, a struktúrák, stratégiák és módszerek felülvizsgálatán át a szükséges radikális vagy lágyabb változtatások kipróbálásáig, bevezetéséig. Tudomásul kell vennünk, hogy miként a szociális szakma, úgy a képzése is permanens változásban van. Gondoljunk a klienscsoportok változásaira, az EU-csatlakozás várható következményeire, vagy a menedzsment – szolgáltatásszervezés – fontosságára, a közösségi interprofesszionális ellátásokra, a kistérségi fejlesztésekre stb.

Igen fontosnak tekinthető, hogy egyre több helyen *pályaszocializációs* vagy *szakmai identitást fejlesztő folyamatként* tekintik a szociális képzést,

6 Göncz Kinga (1996): A tereptanár és a gyakorlók. In Kézikönyv a szociális munka gyakorlatahoz. Szociális Szakmai Szövetség, Budapest, 127–141. o.

7 Trends in Social Work Education and Training in five Central and Eastern European Countries (1996), Report, kézirat

amelyben a figyelem elsősorban arra irányul, hogy mi történik a diákkal, és hogy az oktatók és a képző stábok szerepe elsősorban a hallgatók tanulási folyamatának motiválásában, vezérlésében, monitorozásában és értékelésében ragadható meg.

A *képző folyamaton belüli különféle integrációk* kipróbálása és bevezetése választ ad a tíz évvel ezelőtt felállított képzési tantárgystruktúra mai dilemmaira is, azaz hogy a képzést alkotó alapszciplinák jobbára csak a maguk logikájában építik fel a tanulási folyamatot és ez alapvetően ellentmond az integrált, interdiszciplináris szellemiséget igénylő képzési célnak. Az egyik iskolában a gyakorlatok, a hozzájuk kapcsolódó tereptanár-képzések rendszerszemléletű elemzése, következésképp a gyakorlatok egészének reformja, a másik iskolában az interdiszciplinaritást modelláló elméleti stúdium, a komplex elméleti-gyakorlati projekt, a harmadik iskolában a többszempon-tú elemző folyamat eredményeként kialakított, direktebb módon szakmai készségfejlesztő tréningek bevezetése minden bizonnyal a képzésfejlődés indikátorai. Még több próbálkozásra és modellre lenne szükség. De egyet nem szabad a szemünk elől téveszteni. Ahogyan a szociális munka interprofesszionális szakma, úgy a képzése is minimum interdiszciplináris jellegű, különböző diszciplinákból építkezik, a diszciplinákat képviselő szakemberek együttműködése által. Következésképp egyetlen diszciplína és szakembere sem tehető mellékvágányra és nem zárható ki az integrációs folyamatból, sőt éppen ebben rejlik a képzés egyik ígéretes erőforrása is. Másfelől vizsgázunk, miképpen tudjuk átlépni saját szakmai határainkat és korlátainkat és hogyan vagyunk képesek elismerni mások törekvéseit és eredményeit.

Az Iskolaszövetség 1998. évi konferenciáján az is kiderült, hogy az oktatói kör a *kreditrendszer* bevezetését nem annyira egy felülről jövő kényszernek, hanem inkább a megújulás egyik lehetséges eszközeként értelmezi. Igazolva ezzel egy szabadabb, flexibilisebb, átjárhatóbb, az egyes képzőhelyek autonómiáját nem feladó, ámde mégis egy egymásra is jobban figyelő, a diákok érdeklődését és érdekeit jobban figyelembe vevő rendszer kialakításának, működtetésének szükségességét. A kreditrendszer kialakítása egyértelműen hozzájárulhat a ma már túlzottan széttagolt tantárgystruktúrák ésszerű egyszerűsítéséhez is.

Összefoglalva: A képzések elindítása, jogi és szervezeti háttere, működése, a képző stábok létrehozása és fejlődése ellenére ma a szociálismunkás-képzés Magyarországon problémákkal és dilemmákkal telített. Létezik ugyan képzési ágazat, de a képzések inkább csak a felsőoktatás és a szakképzés követelményei által kitűzött úton haladnak, a szociális szakma és képzés rendszerszerű együttműködése kívánni valót hagy maga után. A képzés nem tekinthető a szolgáltatás szolgáltatásának, és ma még nem képes az akadémiai és szakmai követelmények közötti egyensúly és összhang megteremtésére, amelyre persze nem csak neki kellene vállalkoznia. De a beindult többféle innováció megfelelő muníciókat adhat az elkövetkező időszakra.

No már most, mi is a teendő...?

HIVATKOZÁSOK

- Bárdos Kata (1998): Alapvető eszközök a szociális munkában. In: *Kézikönyv szociális munkásoknak*. Szociális Szakmai Szövetség, Budapest
- Budai István (1996): A szociális képzés tanterve. In: *Szociális képzés európai szinten hazai viszonyok között*. Szerk.: Budai–Somorjai–Tordainé. Esztergom
- Budai István (1995): Lépések az európai szellemiségű szociális képzés irányába. *Esély*, 3.
- Budai–Somorjai–Tordainé (1996) (eds.): Szociális képzés európai szinten hazai viszonyok között. Esztergom
- Győri Péter (1996): Egy szakma születése – gyorsfénykép magunkról. *Esély*, 6.
- Hordós László (1997): Dilemmák a szociális munka etikájának oktatásával kapcsolatban. *Esély*, 3.
- Kádár Sári (1994): A jó szociális munkás ismérvei – szubjektív megközelítéssel. *Esély*, 3.
- Kozma Judit (1998): A szociális munkás szakmai és egyéni fejlődése. In: *Kézikönyv szociális munkásoknak*. Szociális Szakmai Szövetség, Budapest
- Kozma Judit (1994): Milyen a jó szociális munkás, avagy ki tud démont üzni? *Esély*, 4.
- Lévai Katalin (1994): A mágikus segítő. *Esély*, 5. 71–75. o.
- Nemes Judit (1996): Szociális képzés ma, Magyarországon. In: *Szociális képzés európai szinten hazai viszonyok között*. Szerk.: Budai–Somorjai–Tordainé. Esztergom
- Pik Katalin (1998) Problémák a szociális munka gyakorlatában. In: *Kézikönyv szociális munkásoknak*. Szociális Szakmai Szövetség, Budapest, 86–96. o.
- Talyigás Katalin–Hegyesi Gábor (1990): Alapkövetétel. Az 1990-es soproni konferencia. *Esély*, 4.
- Varsányi Erika (1996): Önreflexió, személyiség és racionalitás a segítés gyakorlatában. *Esély*, 2.

SZOBOSZLAI KATALIN

Helyzetkép a terepoktatásról a szociálismunkás-képzésben Magyarországon¹

Bevezetés

A terepoktatás a szociálismunkás-képzés egyik szelete, az egésznek az a része, ahol a szakma tanításába bekapcsolódnak azok az intézmények és dolgozók, akik szakmai tevékenységükkel járulnak hozzá a képzéshez, a gyakorlatban. Az oktatásban az intézményt terepintézménynek, a szociális munka gyakorlati oktatását vállaló intézmény dolgozóját tereptanárnak nevezzük. A terepoktatás szereplői köre bővül a szociális munkást képző iskolának a szociális munka elméletét és készségfejlesztő tárgyait oktató tanáraival, a hallgatóval és a terepen a klienssel. A szociálismunkás-képzés egészében gondolkodva a terepoktatás előkészítésében és értékelésében azok a tanárok is részt vesznek, akik tudományterületük szociális munkához kapcsolódó ismereteivel készítik fel a hallgatókat a szakmára, kiemelve itt a szociálpolitika, a szociológia, a pszichológia, a jog, a népegészségtan tantárgyblokkok és a szupervízió szerepét a szakemberré válásban.

A szociálismunkás-képzés közel egy évtizedes magyarországi története magában foglalja az elméleti oktatók, a terepkoordinátorok, a tereptanárok, a hallgatók tapasztalatait, amelyek hasznos elemei az oktatás értékelésének és fejlesztésének.

Napjainkban a szociális szakképzések skáláján megtalálhatóak az alapfokú, a középfokú és a diplomát adó képzések. A nappali képzés mellett az első diplomát adó levelezőképzések és másoddiplomás-képzések is jelen vannak a felsőoktatásban. A paletta sokszínűvé vált, elindultak és kidolgozásra várnak a szakképzések specializációi. A legjellemzőbbek ezek közül: a szociális munka valamelyik területére szakosodó szociálismunkás-képesítés, a szakvizsga és a továbbképzés rendszerének kidolgozása.

Jelen tanulmányban a szociálismunkás-képzésen belül a terepoktatásra koncentrálok, a gyakorlati szociális munka tanításának rendszerét tekintem át, választ keresve a következőkre:

¹ A tanulmányt az ELTE posztgraduális szociálismunkás-képzés zárásához készített szakdolgozathoz állítottam össze (1998). A szakdolgozat témavezetője Ohly Éva (ELTE Szociálpolitikai Tanszék, egyetemi adjunktus). Köszönetemet fejezem ki azoknak a szociális munkást képző iskolákban terepgyakorlatot vezető tereptanároknak, akik kitöltötték a kérdőívet és válaszoltak az interjú kérdéseire.

1. A szociálismunkás-képzés és a terepoktatás kapcsolódási pontjai.
2. Kik a terepoktatás szereplői? Melyek a szerepekből adódó funkciók a terepoktatásban? Hogyan kapcsolódnak egymáshoz a terepoktatás szereplői? Mikor és hogyan sérül a szereplők kapcsolata?
3. A terepoktatás fejlődésének lehetséges irányai.

1. A terepoktatás meghatározása, modellek az iskola és a gyakorlat közötti kapcsolat formáira

A terepoktatás meghatározását Bernece K. Simon a következőképpen fogalmazza meg: „...a diák a terepoktatáson keresztül tanulja meg, hogy mi a teendője, és ami a legfontosabb, hogy mivé kell válnia” (Urbanowszki és Dwyer 1988). A rövid válaszban benne van, hogy a terepoktatás a diák tanulási folyamatának része, közvetlen gyakorlati tapasztalatot nyújt az elméletek, a módszerek, a készségek alkalmazásával.

A terepoktatás szereplői közül az egyik a diák, mellette ott van az iskola, a tereptanár, a terepintézmény és a kliens. A terepoktatás egyfelől jelenti a diák tanulásának, szakemberré válásának saját élményét, másrészt magában foglalja a diák tanítását: előkészítést és felkészítést a szakmára. A diák tanításában feladatot vállalnak az iskola elméletet és készségfejlesztést oktató tanárai, a terepkoordinátor és a tereptanár, aki a gyakorlati munka természetes közegét biztosító intézményt képviseli.

A szociálismunkás-képzés egyik alapelve a gyakorlatközpontúság. A szociális munka oktatása a szociális munkást képző iskola és a gyakorlati hely együttműködésével valósul meg. Az iskola és a gyakorlati hely közötti kapcsolat formái befolyásolják az egymással szembeni elvárásokat, azok megvalósulását és azt, hogy a diák hogyan tud megfelelni az iskola és a gyakorlati munka követelményeinek.

Az iskola és a gyakorlat közötti kapcsolat formáira négy modellt mutatok be (Urbanowszki és Dwyer 1988):

1. A képzési központon alapuló modell: ebben a központ kielégíti mind az oktatás, mind a gyakorlat igényeit a közösen kialakított intézményben, és mindkettőt segíti abban, hogy céljaikat megvalósítsák és szolgáltatásaik minőségét javítsák. Pl. amikor az iskola és a gyakorlati hely közös fenntartás és irányítás alatt működik: az iskolának gyakorló helye a szolgáltató intézmény, és az intézmény a szakembereit az iskolától nyeri.

2. A tanítás központján alapuló modell: az oktatás központjából kerülnek a diákok különböző intézményekhez gyakorlatra. A tanítási módszereket és a tanulási tapasztalatokat elsődlegesen az iskola oktatási alapelvei határozzák meg, nem pedig a szolgáltató intézmény feladatai és lehetőségei. Ez a modell az „oktatás kiegészítésének tekinti a terepgyakorlatot” – említik meg a szerzők –, és az 1960-as és 1970-es években időszakosan működött.

3. A terepoktatási egység fakultás alapú modellje: a szociálismunkás-képző iskola szerződötetett terepoktatói szociális intézményekben dolgoznak. Az iskolai tantervet és az intézmény gyakorlati munkájának realitását egyaránt ismerik. A modell hatékony az elmélet és a gyakorlat integrálásában.

4. Intézményi alapú oktatási modell: ebben a modellben a szolgáltató intézmény lehetőséget, teret és időt ad arra, hogy szakképzett munkatársa együttműködjön az iskolával és a diákkal a terepoktatásban. Az iskola és a szolgáltató intézmény megállapodásban rögzíti az együttműködés tartalmát és feltételeit.

Urbanowszki–Dwyer kiemeli, hogy a *fakultás alapú* terepoktatási modellt mind az oktatás, mind a gyakorlat szempontjából hatékonyak tartják, mert a terepoktatók és az iskola oktatóinak közös munkája a gyakorlati oktatás tantervének elkészítése és végrehajtása. Előnye, hogy az iskola és a terep egyaránt a magáénak érzi a tereptanítást, amit közösen tudnak képviselni a diákok és az újonnan belépő tereptanárok számára.

Magyarországon az iskolák mind a négy modellből vettek át elemeket saját terepoktatásuk kereteinek és tartalmának kialakításához. A jelenlegi kép összetettebb annál, hogy egyetlen modellen keresztül be lehessen mutatni. A tereptanár-felkészítések gyakorlatban alkalmazott formái kiindulást jelentenek a helyzet megértéséhez.

2. A terepoktatásban résztvevők bemutatása

A terepoktatás szereplői a szociálismunkás-képzésben: a diák (a gyakorlati oktatásban: gyakornok), a képző intézmény elméletet és készségfejlesztő tantárgyait oktató tanárai, a terepkoordinátor, a tereptanár, a terepintézmény munkatársai, a kliensek.

A szociális munkást képző iskola *terepkoordinátora* összekötő kapocs az elméleti és a gyakorlati képzés között, ő az, aki a gyakorlat előkészítésének, háttérbeli irányításának, kontrolljának és értékelésének mozgatója.

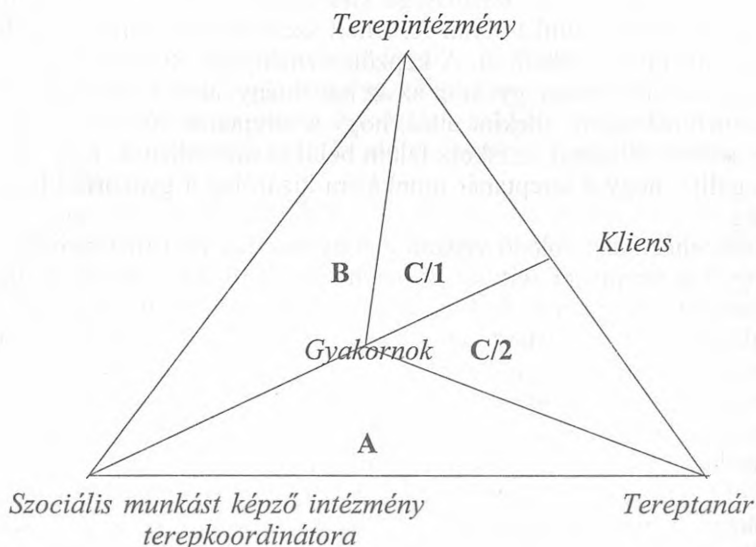
A *terepintézmény* azzal, hogy a munkahelyre a szociálismunkás-képzésből gyakornokot fogad, természetes környezetet teremt a diák számára a munkavégzéshez a tanulás folyamatában.

A *gyakornok* (a diák) a segítő kapcsolat gyakorlata mellett tapasztalatokat szerez a munkavégzés tárgyi, személyi, anyagi feltételeiről és forrásairól, a személyi és intézményi kapcsolati hálóról, az intézmény működésének funkcióiról és diszfunkcióiról egyaránt. A segítő kapcsolatban szerzett saját tapasztalataiból (siker–kudarcc) és a feldolgozást segítő szakmai megbeszélésekből akkor építkezik a diák, ha a tereptanár képes felvállalni és reálisan visszatükrözni a diák számára munkájának eredményeit.

A *kliensek* azok, akikkel a gyakornok a gyakorlati munka során segítő kapcsolatot alakít ki, az iskola és a tereptanár instrukciói alapján.

3. A terepoktatás szereplői közötti kapcsolódási pontok és ezek tartalmi elemei a gyakorlati képzés során

A terepoktatás szereplőinek kapcsolati ábrája szemlélteti azokat a belső területeket, ahol a gyakorlat szereplői alcsoportokat alkotva találkoznak, rész-célokat valósítanak meg a terepoktatás folyamatában. A belső háromszögek egymáshoz illesztésével a terepoktatás egésze rajzolódik ki, amelynek működése hatással van a képzés kimenetelének minőségére.

Forrás: Szoboszlai, 1998.

Az A háromszög a képzőintézmény–gyakornok–tereptanár kapcsolatát mutatja, amelyben a terepoktatás szűken értelmezett szereplőit találjuk. A képző fenntartja magának annak eldöntését, hogy a látókörébe került szociális munkaterületen dolgozó személyt tereptanárként alkalmazza-e vagy sem. A tereptanár alkalmasságának és alkalmazhatóságának kritériumai képzőintézményenként mások és mások lehetnek.

Ma még hiányként írható le, hogy a tereptanárokkal szemben támasztott, országosan deklarált szakmai minimum követelményei nem állnak rendelkezésre.

A Salgótarjánban 1994-ben és 1997-ben rendezett Országos Terepkonferencia ajánlásai között nem szerepel javaslatként egy olyan munkacsoport létrehozása, amely vállalná a szociálismunkás-képzésben oktatók alkalmazási feltételeinek kidolgozását.

Az oktatókkal szemben támasztott alapkövetelmények – a minőségbiztosítás részeként – az alábbiak lehetnek:

- Az oktató (elméleti oktató, tereptanár) szakmai és szakirányú végzettsége.
- A szakmában eltöltött idő minimuma.
- A tereptanár képzése a terepoktatásra.
- Tereptanároknál azon a gyakorlati munkaterületen eltöltött idő minimuma, ahová a diák gyakorlatra kerül, azért, hogy a tereptanárnak legyen munkatapasztalata azon a területen a gyakorlatvezetői munkához.
- A terepoktatói munka dokumentálása, amely az oktatás értékelésében és fejlesztésben jelentős.

Az *iskola és a tereptanár* felelőssége kiemelkedő a diák szakmatanulásában, ezért az oktatói munka során felvállalt szeletek összerakása mindkét fél együttes munkájával érhető el. A képzőintézmény–gyakornok–tereptanár munkakapcsolatának színtere gyakran az az intézmény, ahol a tereptanár dolgozik. A képzőintézmény eltekint attól, hogy a tereptanár oktatási és oktatáshoz kapcsolódó feladatai az iskola falain belül is működjenek. Ez a szemlélet azt sugallja, hogy a tereptanár munkájára kizárólag a gyakorlati helyen van szükség.

Az iskolák ehhez kapcsolódó visszafogottságának két okát mutatom be:

1. Az egyik a tereptanár státusának meghatározásában kereshető. A hazai gyakorlat szerint a tereptanár főállású munkaviszonya mellett kiegészítő tevékenységként végez gyakorlatvezetői munkát a szociálismunkás-képzésben. A tereptanár a szolgáltató intézmény dolgozójaként munkáltatója elvárásai alapján dolgozik. Emellett gyakornokot fogad a szociálismunkás-képzésből, akivel szintén főállású munkaidejében dolgozik az iskolával kötött megállapodás keretében. A két megbízásnak egy időben tesz eleget, hiszen a képzés gyakorlati oktatása főleg a terepmunkán keresztül valósul meg. A tereptanári munka díjazása képzőintézményenként változik az iskolák költségvetésének függvényében. Általánosan elmondható, hogy a tereptanári megbízás ideje behatárolt, a gyakorlat időtartamára szól, a megbízási díj havi összege nem éri el az iskola hasonló kvalitásokkal rendelkező, főállású oktatójának havi bérét. A tereptanár munkajogi és bérügyi különbsége az iskola főállású oktatójától státuskülönbséget hoz magával, ami az oktatói stábben betöltött szerepére is hatással van.

2. A probléma másik összetevője, hogy nem jellemző a tereptanárok iskolán belüli oktatói vagy oktatáshoz kapcsolódó tevékenysége. A képzőintézmény elvárja, hogy a tereptanár (és egyben a terep) ismerje és közvetítse az általa megfogalmazott képzési célokat, a szakma végzéséhez szükséges értékeket, ismereteket, készségeket. Mellette azonban hiányoznak a szakmai és anyagi megbecsülés eszközei, forrásai. A tereptanárokkal készített interjúk tapasztalatai rávilágítanak arra, hogy a tereptanárok nem érzik az oktatói stáb tagjának magukat, mert munkájukat, szaktudásukat a gyakorlati helyen igényli az iskola.

Hogyan segítheti az iskola a probléma feloldását? A lehetőségek mai tárházát tekintve kedvezőtlen a helyzet a megbízási díjak emelésének tekintetében. A felsőoktatás finanszírozásának rendszerében a tereptanárok díjazását vagy a bérfizetések belső átcsoportosításával, vagy pályázati támogatásból

tudják az iskolák megoldani. Ezen a területen önerőből a mai finanszírozási kondíciók mellett nem képes változtatni az iskola.

A tereptanárok szakmai megbecsüléséhez az iskolának több eszköz áll rendelkezésére:

- A tereptanár oktatói munkáját hasznosítja a diákok gyakorlati feladatait feldolgozó órákon, bevonja a tereptanárt a képzéshez kapcsolódó oktatási segédanyagok elkészítésébe (pl. terepkézikönyv készítése), a szakma elméleti és gyakorlati oktatásához kapcsolódó tantárgyi program elkészítésébe (pl. a „szociális munka csoportokkal” tantárgy esetében, a „csoportos technikák használata a terepen” című rész kívánja a tereptanár tapasztalatainak megismerését).

- A képzőintézmény egyszerre fogadja be és ismeri el a tereptanárt azzal, hogy a terepoktatást együtt dolgozzák ki és valósítják meg. A tereptanár oktatói feladatainak és oktatáshoz kapcsolódó tevékenységének bővítése közelebb hozza a tereptanárt a képzőintézmény oktatói stábjához és szakmai munkájához.

A kapcsolati háromszögben a *gyakornok* az, akivel szemben tanulási elvárások fogalmazódnak meg mindkét irányból, melyek teljesítéséhez összhangnak kell lennie az oktatói oldalt képviselők között. A gyakornok (diák) terepmunkájának értékelése nemcsak alkalmasságának megméréstetése, hanem egyben az iskola és a tereptanár munkájának tükré is, ezért nagyon fontos a folyamatos visszajelzés működése a szereplők között, ami kizárólag nyílt kommunikációval érhető el a hármasszög kapcsolat mindegyik szereplőjénél.

A B háromszögben a *képzőintézmény–gyakornok–terepintézmény* kapcsolatában a terepintézmény működésével tanulási helyzeteket teremt az iskola és a gyakornok számára a gyakorlati képzés minden szakaszában. A terepintézmény autonómiája eldönteni, hogy fogad-e hallgatót, és ma még sok esetben az is, hogy melyik dolgozóját fogadja el tereptanárnak. Az iskola a terepintézménnyel kötött szerződésben rögzíti az együttműködést, melynek alapján az intézmény mint gyakorlati hely a diák kihelyezésénél számításba jöhet. A diák az összekapcsoló elem, aki a terephelyre az elmélet frissességét viszi be, a képzőintézménynek pedig átadja a gyakorlati munka tapasztalatait.

Ez a kapcsolati háromszög sokszor nem problémamentes. A terep lehetőséget ad arra, hogy a diák megismerje a gyakorlati munkát, az iskola oktatói (elméleti oktató, tereptanár) segítenek feldolgozni a terepen szerzett tapasztalatokat az elmélet és gyakorlat integrálásának érdekében. A terepintézmény felé a kommunikációs csatorna visszajelző funkciója nem működik, vagy csak a tereptanár felé közvetítve jelzi azokat az oktatási tapasztalatokat, melyek az intézmény szakmai munkáját érintik. Így fordulhat elő, hogy évek során ugyanannál az intézménynél ugyanazokkal a szakmai hibákkal, hiányosságokkal találja szembe magát a diák, amelyekkel a felsőbb évesek, évekkel azelőtt. Az iskoláknak mérlegre kell tenniük a terepoktatás során a gyakorlóhely szakmai minőségét és azt az ellátási területet, amit az intézmény képvisel. A képzőintézmény részéről tehát a választás alapja sok esetben nem a minőség, hanem az elérhetőség.

A C háromszög a *terepintézmény–gyakornok–terepintézmény* kapcsolatát mu-

tatja, melyben helyet kap a gyakornok *klienssel* való kapcsolati relációja is. A diák a terepoktatás során bekerül a szociális munka természetes közegébe, ahol a tereptanár közvetlen irányítása mellett kipróbálhatja ismereteit, készségeit, kompetenciáit. A diák, kilépve a védelmet adó képzőintézményből, olyan helyzetben találja magát, ahol minden valós: a főnök, a munkatárs, a kliens, a probléma. A valós helyzetek adekvát választ várnak tőle, akkor, amikor eszköztárának használhatóságát még csak próbálgatja. Kudarcélmények kerülhetők el, ha a terep és a tereptanár befogadó és elfogadó a hallgatóval szemben, segíti őt az önfejlesztésben. A diák elfogadásában – személyisége és szakmai ismeretei mellett – háttérszerepe van a képzőintézménynek. Az iskola és a szolgáltató intézmény együttműködésének alapja, hogy az oktatás terepintézményt érintő keretei és tartalmi elemei szerződésben legyenek meghatározva, amelyben az egymással szemben támasztott elvárásokat is megfogalmazzák.

A gyakornok szerepének értelmezéséhez a C háromszöget kettébontottam. A C/1 háromszög a *terepintézmény–gyakornok–kliens* kapcsolatát ábrázolja. A terepintézmény profilja meghatározza azt a klienscsoportot, amelyre az intézmény a feladatait, a szolgáltatásait építi. A diák a gyakorlati helyi választáskor figyelembe veszi az intézmény típusát, és terepmunkája során azokat az eszközöket, módszereket használja, amelyek a helyi feltételek között alkalmazhatóak. Különösen fontos, hogy a terepintézmény ismerje és képes legyen befogadni a hallgató által hozott módszereket, engedje azok kipróbálását a tereptanár kontrollja mellett, ezáltal a diákot nem teszik ki annak, hogy nyíltan vagy rejtett módon a kudarcra ítéltségét közvetítsék neki.

Ahhoz, hogy a kliens értelmezni tudja a gyakornok szerepét és kompetenciahatárait az intézményben, fontos, hogy maga az intézmény is ismerje és tudja közvetíteni azt a munkatársak, a külső intézmények és a kliensek számára. Itt visszautalok az iskola és a terepintézmény megállapodására, ahol tisztázhatóak ezek a kérdések. A formális írásbeli szerződésen túl szükséges, hogy az iskola terepkoordinátora és a terepintézményt képviselő személy(ek) megbeszéljék és rögzítsék a diák szerepét és kompetenciahatárait az iskola terepkézíkönyvében és a terepintézmény munkahelyi szabályzatában egyaránt. Itt olyan praktikus kérdésekre gondolok, mint pl. hogy vállalhatja-e ügyeletet a diák az intézményben és mikor? Használhatja-e a telefont, a telefaxot, a fénymásolót és hogyan? Vihet-e önállóan esetet? Hogyan mutatják be a diákot a klienseknek, munkatársaknak? Használhatja-e az intézmény információs bázisát és hogyan? stb.

A C/2 háromszög a *terepitanár–gyakornok–kliens* kapcsolatát mutatja. A tereptanár a gyakorlati oktatásban felelősséget vállal a diák saját élményű tanulásáért. Feladatai közé tartozik a gyakornok fokozatos bevonása a kliensmunkába, a tanulási tapasztalatok megszerzéséhez és a gyakorláshoz szükséges esetek kiválasztása, az önálló esetvezetés előkészítése és a konkrét munkához kapcsolódó szupervízori munka biztosítása a gyakornok részére.

A tereptanár az oktatói munkáját akkor tudja hatékonyan gyakorolni, ha az iskola nem hagyja egyedül a feladatok elvégzésében. Az iskola elvárásainak ismerete mind a tereptanár, mind a gyakornok számára alapvető, amelyben a terepoktatás során nagy hangsúlyt fektet a diák kliensekkel végzett

segítő munkájára. A tereptanár és az iskola (terepkoordinátor) rendszeres konzultációja a diák előrehaladásáról elősegíti azt, hogy a tereptanár ne egyedül vállalja a gyakorlati oktatás felelősségét.

A diáknak és a tereptanárnak egyaránt etikai kötelezettsége, hogy a klienssel tudassa: a hallgató gyakornoki minőségben van jelen, éppen azért, hogy a kliens dönthessen arról, hogy a segítő kapcsolat egy részében vagy egészében kíván-e együttműködni a gyakornokkal. A tereptanár mintanyújtóként áll a gyakornok előtt az esetkezelések során, ezért felkészültségét, kompetenciahatárait láthatóvá kell tennie a diák számára. A diák gyakornoki munkájának értékelésekor fontos, hogy a tereptanár nyitott, fogadókész legyen a diák tapasztalataira, érzéseire, gondolataira. Az értékelés folyamatjellege alapvető a szociális munka gyakorlati oktatásában. A diák akkor képes tanulni a gyakornoki munkából, ha rendszeresen kap visszajelzést a munkájával kapcsolatban a tereptanártól.

A terepoktatásban részt vevők kapcsolati hálójának elemzése korántsem teljes. Bemutatásával szerettem volna rávilágítani a meglévő értékekre, azokra az elvárásokra, amelyeket egymással szemben támasztanak. A szerepek tartalmi különbözőségeiből eredő problémák pedig megmutatják azokat a pontokat, ahol a terepoktatás csiszolása elengedhetetlenül szükséges a képzés kimeneti céljának megvalósulása érdekében.

5. A terepoktatás hazai tapasztalatairól, a tereptanárokkal készített kutatás alapján

A terepoktatás magyarországi tapasztalatainak megismerése és feldolgozása céljából a szociális munkás képzőhelyek oktatásához tereptanárként csatlakozó kollégákra irányítottam a vizsgálatot. A szociálismunkás-képzésben hallgatóként és oktatóként szerzett tapasztalataimból kiindulva azt látom, hogy a terepoktatás szereplői közül a tereptanárokról nem állnak rendelkezésünkre értékelésre szolgáló adatok. A tereptanárok személyükben és munkájukkal időszakosan kapcsolódnak az oktatás egészéhez, ezért gyakran csak annyi információnk van róluk, amennyi a közös munka idejébe és tartalmába belefér.

A kutatás módszerei: *kérdőív és interjú.*

A kérdőívvel azokat a tereptanárokat kerestem meg, akik legalább egy alkalommal 1 hónapos vagy ennél hosszabb idejű gyakorlatra (pl. 3 hónapos gyakorlat) fogadtak nappali tagozatos szociális munkás szakos hallgatót. A mintavétel fontos szempontja volt, hogy a tereptanár vezetett már olyan gyakorlatot, ahol minimum egy hónapon keresztül foglalkozott a diákkal. A szociális munka gyakorlati oktatásának struktúráját tekintve ez a típusú gyakorlat már céljában és feladataiban is többet jelent mind az iskolának, mind a tereptanárnak, mind a diáknak az ún. monitorozó (intézménymegismerő) gyakorlatnál. A gyakorlati oktatás ezen fajtája épít a tereptanár és a diák munkakapcsolatára, a diák a kliens közelébe kerül, feladatait a tereptanár irányításával önállóan oldja meg. A tereptanár aspektusából nézve – a legalább egy hónapos intervallumban – lehetősége van felmérni a diák szakmai is-

mereteit, készségeit, továbbá a diák munkájáról és fejlődéséről visszajelzést tud adni a diáknak és az iskolának.

A felmérés kiterjedt az ország nyolc, szociális munkást képző iskolájának tereptanáira: ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet Budapest, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola Budapest, Wesley János Lelkészképző Főiskola Budapest, DOTE Egészségügyi Főiskolai Kar Nyíregyháza, SZOTE Egészségügyi Főiskolai Kar Szeged, POTE Egészségügyi Főiskolai Kar Szombathely, Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola Szekszárd, JPTE Szociálpolitikai és Szociológiai Tanszék Pécs. A képzőintézmények közös jellemzője, hogy mindegyik adott már ki szociális munkás szak-képzettséget igazoló diplomát.

A kutatás értékelését 75 kérdőív és 16 tereptanárral készített interjú alapján végeztük. Az interjú nemcsak formailag, hanem tartalmában is kapcsolódik a kérdőívhez. Az interjúkban a tereptanárok a saját élményeiken keresztül mutatják be a tereptanár felkészítését, feladatait, szerepeit és kapcsolatát a terepoktatás szereplőivel.

A kutatás során a kérdőív és interjú módszerének együttes használatát indokolta egyfelől, hogy a kérdőív adatainak elemzéséből nyert objektív információk mellett az interjú lehetőséget adott a személyes kontaktusra, a gondolatok szabad megfogalmazására, elrugaszkodva a kérdőív sztenderdizált felépítésétől. Másfelől azt gondoltam, hogy az interjúban elsődlegesen a tereptanár szempontjai dominálnak a kérdésekre adott válaszokban, amelyek elemzése eltérést hozhat a kérdőív feldolgozását követő megállapításoktól.

5. 1. A tereptanár szerepkészletének elemei és tartalma

A kérdőívben és az interjúkban egyaránt kitértem a tereptanár terepoktatásban jelenlévő szerepeinek vizsgálatára, választ kerestem arra, hogy milyen elemekből állnak össze ezek a szerepek. A szerepkészlet összetevőinek vizsgálatánál a tereptanárnak és a diáknak a gyakorlati oktatáshoz kötődő kapcsolatát helyeztem a középpontba, mivel a tereptanár elsődleges feladata a szociális munka gyakorlatának oktatása.

A kérdőívben huszonhat lehetséges válasz közül a tereptanárok azokat jelölték meg, amelyeket magukra nézve el tudnak fogadni. Négy szerep köré építettem fel a szerepkészlet vizsgálatát, a tereptanárok a kérdőív kitöltésekor nem találkoztak a négy szerep nevesítésével.

A szerepekhez tartozó elemek csoportosításának összefoglalása:

SAKEMBERSZEREP: A szakma elméleti ismerete. A szakma gyakorlati ismerete. Folyamatos önképzés. Rendszeres szupervízió. Mintanyújtás a diáknak.

TANÁRSZEREP: A diák érdekképviselete. A diák munkájának kritikus szemlélete. A diáktól kapott vélemény, kritika elfogadása. A képzőintézmény iránti elkötelezettség. Részvétel az iskola által szervezett programokon. Javaslat az iskola gyakorlati oktatási programjára. Szakmai megbeszélés a di-

akkal. Közös szakmai program a diákkal. A diák megismerése a gyakorlat előtt. Tanulási terv készítése a diákkal. Visszajelzés a diáknak a munkájáról. A diák sikerélményének feldolgozása. A diák kudarcélményének feldolgozása. Terepgyakorlati jegy vagy minősítés javaslása.

KOLLÉGASZEREP: A diák elfogadása kollégaként. A diákkal közös pályázatírás. A diák patronálása a gyakorlaton kívül. A gyakorlat lezárása utáni szakmai kapcsolat.

MAGÁNEMBERSZEREP: Színházlátogatás a diákkal. A munkához nem kapcsolódó találkozások. A gyakorlat lezárása utáni kapcsolat a magánéletben.

A szerepkészlet elemeinek értékelése során megállapítható, hogy jellemző a szakmai szerep elfogadása a tereptanárok részéről. A „szakma gyakorlati ismerete” minden tereptanár (75 fő) esetében bekerült a szerepkészlet elemei közé, emellett a mintában szereplők kétharmada (67 fő) fontosnak tartotta még a szakma elméleti ismeretét, a folyamatos önképzést és a mintanyújtást a diáknak. A „rendszeres szupervízió” az az elem, amit a legkevesebben jelöltek meg (47 fő). Ennek oka lehet a hozzáférhetőség (személyi, anyagi) korlátozottsága is.

A *tanárszerep* elemeinek értékelésekor szükséges kiemelni, hogy amíg a diákkal való közvetlen munkához kapcsolódó elemek dominánsan vannak jelen, addig az iskolához kapcsolódóak („képzőintézmény iránti elkötelezettség”, „részvétel a képző programjain”, „javaslat a képző gyakorlati oktatási programjára”) megoszlásában jelentős a különbség az előbbi javára. A válaszok azt mutatják, hogy a tereptanár kapcsolata a képzőintézménnyel nem olyan erős (minden második tereptanár jelölte meg), mint a diákkal. Úgy tűnik, azt élik át, hogy a tereptanári munka a gyakorlati helyre korlátozódik, aminek feloldására az iskola nem tesz lépéseket.

A *kollégaszerep* elemeit figyelemmel kísérve a „a diákkal közös pályázatírás” és a „diák gyakorlaton kívüli patronálása” dominánsan nem, vagy néhány esetben tartoznak a tereptanár szerepkészletének elemei közé. A diákot kollégaként a tereptanárok kétharmada elfogadja, ami szorosan kötődik a terepgyakorlat idején kialakított munkakapcsolathoz. A gyakorlati oktatás időszakában a tereptanár és a diák együttműködésének tartalma a kulcs ahhoz, hogy a diák mit és hogyan tanul meg a terepen.

A *magánemberszerep* elemei a hallgatóval való kapcsolatnak csak néhány esetben hozadékai.

Az interjúkban visszatértem a tereptanár szerepeinek vizsgálatához, bővebben szerettem volna arról hallani, hogyan élik meg a szakemberi, a tanári, a kollegiális és a magánemberi szerepeket a terepoktatás során a hallgatóval való kapcsolatban.

Az interjúkban a tereptanárok többsége nem a tanárszerep elsőségét emelte ki a szerepek sorából. Néhány választ szemléltetésként idézek az interjúkból. D. R. tereptanár így fogalmaz: „Az csak harmadlagos, soha nem tanári aspektusból közelítem meg.” T. P. tereptanár hasonlóképpen vélekedik: „Nagyon szeretném, ha nem a tanár lenne elsősorban a domináns ebben a munkában. Nem igazán vallom és érzem magam tanárnak, bár van tanári

végzettségem.” Utolsóként I. T. tereptanár választát idézem: „*A tanár valahol ott van a végén, amikor értékelni kell.*”

A három tereptanár közül kettő pedagógusképzettséggel is rendelkezik, ennek ellenére távol érzik maguktól ezt a szerepet. A tanárszerep háttérbe kerülése okán a tereptanárokat megkérdeztem, hogy mit gondolnak: „Mi a különbség a tereptanár és a hagyományos tanár (iskolában tanító pedagógus) között?”

A tereptanárok válaszai közül a legjellemzőbbet emelem ki: T. M. tereptanár a válasz első felében személyiségére és önmaga értékeire helyezi a hangsúlyt: „*Az iskolában valamilyen ismeretanyagot kell átadni, és ott háttérbe szorul, amit az életemmel és a személyiséggel adok át. Tereptanárként akkor fogom az ismeretanyagot jól átadni, ha a viselkedésem is hiteles. Itt ezt a négy szerepet, pontosabban hármat – a tanáron kívül –, együtt kell megélnem. A napi munka során úgy kell ezt csinálni, hogy ez közben átmenjen, majd leülni és szóban megbeszélni, hogy mi miért volt úgy.*” A folytatásban a szociális munkást képző iskola hozzáállását világítja meg ebben a kérdésben: „*A tereptanárnak nincsenek igazán tanári jogosítványai, míg a képzőben attól is tanár valaki, hogy megbuktathat, rossz jegyet adhat. Itt ilyen nincsen, a jegy az iskolától függ és nem tőlem.*”

A szakember és a munkatárs szerepeket a tereptanárok többsége nem határolta el egymástól az interjúkban. Két részletet emelek ki a beszélgetésekből, amelyek szemléltetik a két szerep egybefonódását. D. R. tereptanár a következőképpen nyilatkozik: „*A szakember és a munkatárs egyforma súlyt kap, mert szeretem mindazt átadni, amit a gyakorlati évek során megtanultam.*” A tereptanár gondolatához hozzáteszem, hogy mindehhez olyan atmoszférát teremtettem, mintha a diák az intézmény dolgozója volna, és ezzel a többlételemmel kapcsolódik össze a két szerep. K. N. tereptanár már a hallgatóval való ismerkedéskor kifejezi a két szerepből adódó elvárását a diákkal szemben: „*Az első beszélgetés alkalmával el szoktam mondani, hogy a hallgatóra úgy is számítok, mint egy külső szemlélő, aki az összes kollégám közül a legjobban belelát a munkámba. Nekem nagyon fontos, hogy ő hogyan látta a munkámat, a klienst, és tanulok a tapasztalataiból.*” Az idézett gondolat jól szemlélteti, hogy a tereptanár partnerként viszonyul a diákhöz a gyakorlati oktatásban.

Az interjúk készítése során a *magánemberszerep* tartalma és az ezzel kapcsolatos gondolkodás változást hozott a kérdőív elemzésekor tett megállapításhoz képest. A tereptanár magánemberi szerepe több formában lehet jelen a diákkal való munka során: a tereptanárt magánemberként szólítja meg a diák, amikor pl. a szakmai gyakorlathoz nem kapcsolódó esetben tanácsot kér tőle, vagy amikor a tereptanára magánéletének mozzanatait osztja meg a diákkal, vagy a diák problémája a magánembert szólítja meg a tereptanárban, aki korábban a saját életében már átélt hasonlót. Nemcsak a tereptanár, hanem a diák is megjelenhet magánemberként a tereptanárral való kapcsolatban. A magánemberszerep aktivizálásának veszélyére K. N. tereptanár felhívja a figyelmet: „*...volt már olyan, hogy azt mondta a hallgató, hogy az ő életében is előfordult már hasonló (mint a kliens életében – a szerző meg-*

jegyzése). *Ilyenkor időben le kell tudni állítani, hogy ne nagyon menjen bele a magánszférába, mert esetleg a kliensemme válhat.*"

Több tereptanár említette, hogy a tereptanár–diák kapcsolat a terepgyakorlat lezárását követően átalakult baráti kapcsolattá. Ezekben az esetekben a tereptanár és a diák három hónapon keresztül munkakapcsolatban állt egymással, és alkalmuk volt a másik emberi jellemzőit megismerni és elfogadni.

A tereptanár szerepkészletének vizsgálata hozzájárult ahhoz, hogy a tereptanári kép összetevőit pontosabban meg lehessen fogalmazni. Véleményem szerint egy következő kutatásban a tereptanár szerepeinek más vetületeit is lehetne vizsgálni, pl. a szerepek közötti konfliktusokat: milyen esetekben ütköznek, milyen megoldási alternatívák vannak?

5. 2. Problémafelvetések a tereptanár terepoktatáshoz kötődő kapcsolataiból

A kérdőívben és az interjúkban egyaránt választ kerestem arra, hogy melyek azok a problémák, amelyeket a tereptanárok a terepoktatás résztvevőjeként átéltek. Véleményem szerint a válaszok jelzésértékűek a szociálismunkás-képzés számára, mivel a képzés egészének vagy egy részének működési zavarait is magukban hordozzák. A kérdőív végén, a nyitott kérdésekre megfogalmazott válaszaiban jelezhetette a tereptanár azokat a problémákat, amelyeket az általa megnevezett szociálismunkás-képző intézmény tereptanáraként átélt a tereptanár–diák (gyakornok), a tereptanár–iskola, a tereptanár–munkahely (terepintézmény) és a tereptanár–gyakornok–kliens kapcsolatban.

A nyitott kérdések megválaszolásában nem voltak aktívak a tereptanárok, üresen hagyott sorok mutatják a válaszhíányt. Ehhez kapcsolódó feltételezéseim a következők: vagy arról van szó, hogy a kérdésre nem válaszoló tereptanárok nem vállalták az iskola nevesítését és a problémák megnevezését, vagy a kérdőív kitöltésekor nem voltak aktuális, a terepoktatáshoz kapcsolódó problémáik, vagy nem gondoltak arra, hogy a terepoktatás problémájaként értelmezhető az a helyzet, amit átéltek a tereptanári munkájuk során.

A kérdőív nyitott kérdéseinek értékelésénél és az interjúk elemzésénél eltekintettem attól, hogy a tereptanárok válaszait összefüggésbe hozzam az iskolákkal. Nem tekintem feladatomnak a szociális munkás képzőhelyek terepoktatásának értékelését, nem teszek különbséget közöttük. A válaszok feldolgozásával az a célom, hogy hozzájáruljak a terepoktatás fejlődéséhez, aminek fontos adalékai azok a problémák, amelyeket a tereptanárok írásban vagy szóban megfogalmaztak.

A tereptanárok által felvetett problémák közül először azokat emelem ki, amelyek a kérdőív feldolgozásakor bukkantak elő. A problémákat a tereptanár terepoktatáshoz kötődő kapcsolataihoz rendeltem, és az alábbiakban foglaltam össze:

A tereptanár–diák kapcsolat problémái: A diák motiváltsága. A diák szakmai identitása. A tereptanár–diák közötti értékkülönbség. A diák esetvezetése. Etikai szabályok betartása. Kompetenciahatárok kijelölése.

A tereptanár–diák kapcsolatában megfogalmazott problémák jelentkezése az iskola oktatóinak együttműködésével előzhető meg. Az oktatás során a diák szakmai önképének alakítása, érdeklődésének felkeltése a szakma iránt nem a terepgyakorlaton kezdődik, hanem a szakma elméleti és készségfejlesztő óráin. Abban az esetben, ha az iskola ezt figyelmen kívül hagyja, a tereptanár munkáját akadályozza, mert a diák nem tart azon a szinten, amit a terepgyakorlat megkíván tőle. A tereptanár–diák kapcsolatból eredő problémákat a tereptanárok nem mindig jelzik az iskolának, mert nem az oktatás hiányosságaként értékelik, hanem sokkal inkább a munkakapcsolat problémájaként. Ebből adódóan a kezeését is egyedül vállalják fel. Az iskola terepoktatói stábjának feladatai közé tartozhat, hogy rendszeres találkozósaikkal alkalmával foglalkozzanak a diák gyakornoki szerepéhez tartozó értékekkel és feladatokkal, és a tapasztalatok feldolgozásával megelőzhetik, hogy hasonló esetekben a tereptanár egyedül birkózzon meg a problémával.

A tereptanár–iskola kapcsolat problémái: Az iskola és a terep elvárásainak különbözősége. Az iskola és a tereptanár közötti véleménykülönbség. A diák minősítése, értékelése. Visszajelzés hiánya a tereptanárnak az iskolától. Rendszeres kapcsolat hiánya az iskola oktatóival. A gyakorlat előkészítésének hiánya. A terepkoordinátor munkája.

A tereptanár–iskola kapcsolatának fent említett problémái összekapcsolódnak a tereptanár oktatásban elfoglalt helyével. Lényeges kérdés: hogyan és mikor jutnak el az oktatással kapcsolatos információk a tereptanárhoz? A tereptanár oktatói munkája igényli az összhangot és az együttműködést a tereptanár, a terepkoordinátor és a képzés elméleti stúdiumait oktató kollégák között. A terepintézményben a tereptanár egyben a szociálismunkás-képzés képviselője is. A gyakorlat ideje alatt a diák tőle várja, hogy segítse őt a tanulás folyamatában. A tereptanár akkor tudja képviselni a szociálismunkás-képzés elvárásait, ha ismeri ezeket. Tovább lépve, a tereptanár akkor gondolja úgy, hogy helye van az oktatói stábjban, ha oktatási tapasztalataira, visszajelzéseire fogadókész az iskola. A fent említett problémák elkerülhetők, ha a tereptanár, a terepkoordinátor és az elméleti oktatásban részt vevő kollégák egymás közötti kommunikációja élő, és nyitott a másik munkája iránt.

A tereptanárok az iskolával való kapcsolatuk értékelésekor az elvárásokra és a visszajelzésekre helyezték a hangsúlyt az interjúkban.

A következőkben a vélemények összefoglalását adom közre, kifejezve a tereptanárok igényét arra, hogy az iskola legyen partner az alábbiakban felsoroltak megvalósulásában:

1. A tereptanárok elvárásai a szociális munkás képzőhelytől:

- Az iskola ismertesse meg a tereptanárral a szociális munkás képzését: a tereptanár ismerje a képzés filozófiáját, rendszerét és felépítését, a képzésben való szerepét és feladatait.
- Felkészítés a tereptanári munkára: az iskola készítse fel a tereptanárt a képzőintézmény terepoktatására.
- Az iskola terepkoordinátora ismerje a szolgáltató intézmény munkaterületét és a tereptanár munkáját az intézményben.

- A terepkoordinátor a diák gyakorlatának ideje alatt járjon ki a terepintézménybe, és kísérje figyelemmel a diák gyakornoki munkáját.
- Az iskola fogadja el egyenrangú partnerként a tereptanárt a diák szakmai alkalmasságának, illetve alkalmatlanságának megítélésében.
- Az iskola fejezze ki azt, hogy a tereptanár az oktatói stáb tagja.

2. A visszajelzés iránti igény kifejezése a tereptanárok részéről:

- Az iskola biztosítson lehetőséget a tereptanárnak, hogy a terepoktatás során szerzett tapasztalatait elmondja.
- Az iskola közvetlen visszajelzést adjon a tereptanárnak munkájáról, ne a diákon keresztül jussanak el hozzá az információk.

E. ZS. tereptanár a következőképpen fogalmazza meg ezt az utolsó pontban említett problémát: „*Hiányzik, hogy jól csinálom-e, vagy a hallgató sokat profitált, hogy ez jó terep a hallgatónak, jó tereptanár vagyok-e vagy sem az iskolának.*”

Tereptanár–diák–kliens kapcsolat problémái: A diák jelenléte a klienskapcsolatban. A diák felkészültsége. A diák kilépése az esetből.

A tereptanár–diák–kliens kapcsolat az, amire a gyakorlati munka szerveződik. Fontos, hogy mindhárom szereplő tisztában legyen a másik szerepével, mert az egymással szembeni elvárások ezen kereteken belül teljesíthetők. A tereptanár és a gyakornok megállapodásának eredménye – az iskola elvárásainak és a gyakornok tudásszintjének figyelembevételével – az, hogy a gyakornok autonómiája az esetkezelés során milyen határokon belül mozog, és hogyan érvényesülnek a tereptanár segítő, támogató és értékelő funkciói a diák számára. A problémák feldolgozásához nélkülözhetetlen az iskola részéről a tereptanár „szupervizori” munkájának erősítése, az ehhez szükséges készségek fejlesztése (pl. a tereptanárok felkészítéséhez kapcsolva).

A tereptanár–terepintézmény kapcsolatának problémái

A szociális munka gyakorlati oktatásának helyszíne a tereptanár munkahelye, ahol a tereptanár az alkalmazott vagy vezető szerepét is betölti. A vizsgálat során választ kerestem arra, hogy milyen módon támogatja a munkahely a tereptanárt az oktatói feladat ellátásában?

A munkahely nem nyújt kedvezményeket a tereptanárnak. Így pl. nem ad munkaidő-kedvezményt az iskola programjaira, a tereptanár kliensforgalma nem lesz kevesebb a gyakorlat idején, jutalmazáskor pozitív szempontként nem jelenik meg az, hogy tereptanár. A szolgáltató intézmény közömbös magatartását kell elviselniük a tereptanároknak azzal kapcsolatban, hogy a szociálismunkás-képzésben oktatói feladatokat végeznek: a tereptanárok többsége megjelölte, hogy „*munkahelyem nem gátol, de nem is segít a tereptanári feladatok eredményes ellátásában*” (kérdőív 15. kérdés 8. pontja). A tereptanári munka végzése plusz feladatként jelentkezik mindazon kötelezettségek teljesítése mellett, amit a tereptanár mint munkavállaló teljesít a szolgáltató intézményben. Emellett a tereptanár az iskolával kötött megál-

podásban oktatói feladatokat vállal, amit főállású munkaidejében teljesít. Az iskola feladata, hogy a szolgáltató intézmény vezetőjével közösen megbeszélje a tereptanár részére adható kedvezményeket, amelyek tartalmi elemét képezhetik az iskola és a terepintézmény mint gyakorlati hely közötti megállapodásnak.

Az interjúkban a tereptanároknak feltettem a kérdést: Támogató-e a tereptanári munkában a munkahely, jár-e előnyökkel?

A tereptanárok részben megerősítik a kérdőív értékelésekor tett megállapításaimat:

E. ZS. tereptanár szerint: *„Nem jár előnyökkel. Nem megbecsültebb dolgozó nálunk, aki tereptanár.”* E. H. tereptanár rövid válasza is szemléltető példa: *„Elnézi, ez a legjobb kifejezés. Elsősorban azért, mert ezzel külön jövedelemhez jutok.”* A válaszok közül kiemelem K. B. tereptanárt, intézményvezetőt, aki kollégái megbecsülését élvezi tereptanárként is, sok segítséget kap tőlük a munkájához. A beszélgetés további részében elmondta, hogy kollégáival közösen kidolgozták a gyakorlati oktatás helyi metodikáját, és ez alapján ismertetik meg az intézménnyel a diákot. Tették mindezt azért, mert a szociális munkást képző iskolától vagy nem kaptak útmutató információt a gyakorlati oktatással kapcsolatban, vagy ha kaptak, azt az intézmény lehetőségeihez igazították.

A terepintézmény támogató szerepe a tereptanár munkájában lényeges kérdés abból a szempontból is, hogy a diák hogyan érzi magát a gyakorlat időszakában az intézményben. Ha a diák azt éli meg, hogy kizárólag a tereptanár az a személy a gyakorlati helyen, aki foglalkozik vele, érdeklődik a munkája iránt és segíti őt, akkor kapcsolati szál egyedül a tereptanárhoz vezet, és a diák elszigetelődik.

A D. R. tereptanárral készült interjúban megfogalmazódott, hogy a terepgyakorlat több, mint a szociális munka gyakorlata, ez egyben az élet gyakorlata is. Idézet az interjúból: *„A gyakorlat során megtanulja a munkatársi kapcsolatokat, az intézmény elvárásait, megtanulja, hogy mint munkavállalónak milyen jogai, lehetőségei és kötelezettségei vannak. Megtanulja a munkaidő kezdetét, a jelenléti ív vezetését, a dokumentációk naprakész vezetését, a viselkedés normáit, az étkezés szokásait, a megfelelő ember keresését.”* Mindezeket a diák akkor tudja beépíteni, ha együttműködő a munkahelyi stáb.

Az alfejezetben összefoglalt problémák szemléltetik azokat a területeket, ahol a terepoktatás szereplőinek tennivalója van a szociálismunkás-képzés elveinek megvalósítása érdekében. Közös feladata a szociálismunkás-képzésben oktatóknak, hogy együtt, egymást meghallgatva, tapasztalataikat megosztva dolgozzanak az oktatás fejlesztésén. Az oktatás részterületein alakulhatnak olyan munkacsoportok, amelyek tagjai motivációt éreznek arra, hogy tapasztalataikat megosztva újragondolják az oktatásnak a tevékenységükhöz szorosan kapcsolódó – tartalmát, és szükség szerint megfogalmazzák a változtatás területeit.

Összefoglalás

A tanulmányban a magyarországi terepoktatás helyzetéről írtam a szociálismunkás-képzésben. A téma bevezetéséhez felhasználtam a szociálismunkás-képzés hazai történetének forrásait, mellette azokat a külföldi oktatási segédanyagokat is forrásként kezeltem, amelyek támpontot jelentettek a képzőhelyek számára a szociális munka gyakorlati oktatásának kialakításához. Egyetemi tanulmányaim során a terepoktatás feladatainak és problémáinak megismerése indított el abba az irányba, hogy kutatást végezzek a témában. A kutatás eredményeinek feldolgozása és közzététele kiindulást jelent a munka további folytatásához.

A szociális munkást képző iskolának meghatározó szerepe van abban, hogy kezdeményezze a képzés különböző területein oktatóknál, hogy a szakma új kihívásaira együttesen találják meg a választ.

A szociálismunkás-képzés egyik oktatási területe a terepoktatás. Véleményem szerint az oktatásnak figyelemmel kell kísérnie a külvilág változásait, és ezzel együtt a változtatás lehetőségének ébrentartása is nélkülözhetetlen a szakma fejlődése érdekében. A terepoktatás sokszereplős viszonyai között különösen fontos a munka közös értékelése.

A téma feldolgozását követően a terepoktatás fejlesztésére irányuló javaslataimat az alábbi pontokban foglalom össze:

1. A terepoktatás minimumfeltételeinek és követelményeinek kidolgozására alakuljon munkacsoport. Ennek munkájában a szociális munkást képző iskolák szociális munka elméletét oktató tanárai, terepkoordinátorai, tereptanárai és a szolgáltató intézmények (terepintézmények) képviselői vegyenek részt. A munkacsoport által készített dokumentum elfogadása alapként az ország szociális munkást képző iskoláiban azt jelentené, hogy a terepoktatás szakmai sztenderdjei a rendelkezésünkre állnak.

2. A terepoktatás az iskola számára ne szűküljön le a diák gyakorlati helyhez kötött tanítására, hanem biztosítsa mindazokat a lehetőségeket, amelyek segítségével a szakma gyakorlati oktatását fejleszteni lehet: pl. a külföldi oktatók tapasztalatainak megismerése, tereptanárok és terepintézmények tapasztalatainak hasznosítása, a terepoktatás értékelésére és fejlesztésére munkacsoport megalakítása a képzőintézményekben. Az iskola kezdeményezze, hogy a terepoktatás az elméleti oktatók és a tereptanárok párbeszédén alapuljon. Az együttműködés tartalmának a terepoktatás tantervének közös megfogalmazása mellett az oktatáson belül a munkamegosztás kialakítása is része legyen.

3. A tereptanárképzés a szakképzés területének egyike legyen a felsőoktatásban. A tereptanárképzés felsőoktatási programja azokat a diplomás szociális szakembereket célozná meg, akik rendelkeznek a képzés előfeltételeként meghatározott szakmai gyakorlati idő minimumával.

Az újabb diplomát adó képzésben szerorzhető szakképzettséggel megte-remthetők a tereptanár szakma alapjai. A szociális munka gyakorlatának és az oktatásának egyaránt garanciát jelentene, ha a tereptanári képesítés hasznosítása a gyakorlati munka nélkül nem valósulhatna meg. A tereptanárképzés besorolása a szakképzések közé azt jelentené, hogy a végzettséget igazoló

diploma a bérfizetésben magasabb kategóriához jutathatja a tereptanárt. A tereptanárképzés indításához és az emelt szintű bérek kifizetéséhez jogszabályban rögzített állami kötelezettségvállalás szükséges.

IRODALOM

- B. Aczél Anna–Darvas Ágnes–Mányai Judit: Szociálismunkás-képzés a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolán. *Esély*, 1992. 5.
- Baranyi Donát: A konszenzuseresés szerepe a terepgyakorlaton, a tereptanár megközelítésében. In *Kézikönyv a szociális munka gyakorlatához*. Budapest, 1996. p. 182–193.
- Bárdos Kata–Falvai Rita: Terepgyakorlat-szupervízió? In *Kézikönyv a szociális munka gyakorlatához*. Budapest, 1996. p. 202–215.
- Ferge Zsuzsa: A szociálpolitika egyetemi oktatása. *Esély*, 1990. 4.
- Göncz Kinga: Az emberi kapcsolatok technikái? (Gondolatok az amerikai szociálismunkás-képzésről.) *Esély*, 1992. 2.
- Göncz Kinga: A tereptanár és a gyakorlók. In *Kézikönyv a szociális munka gyakorlatához*. Budapest, 1996. p. 127–142.
- Hardi Emília: Mit tanuljon a szociális munkás? (Egy tizedik éve az önképzés útján tévelygő gyakorlati ember szerint.) *Esély*, 1992. 5.
- Hegyesi Gábor: Az „általános szociális munka” modelljei: a magyar képzés születése és elméleti forrásai. *Hajszolt Hírlap*, 1997. október
- Hegyesi Gábor–Talyigás Katalin: Javaslat a szociális munkások képzésének megindítására. *Szociálpolitikai Értesítő*, 1986. 1.
- Hegyesi Gábor–Talyigás Katalin: Az Erzsébetvárosi Családsegítő Szolgálat (Egyetemi szociálpolitikai gyakorlóintézet.) *Esély*, 1991. 2.
- Kendall, Katherine A.: Szociális munkások képzése világszerte. In *A szociális munka elmélete és gyakorlata*. 1. kötet. Szerkesztette: Hegyesi Gábor–Talyigás Katalin. Semmelweis Kiadó Budapest, 1994.
- Ohly Éva: Az általános szociálismunkás-képzés külföldi tapasztalatai és hazai lehetőségei. *Családgondozói Műhely*, 1989.
- Ohly Éva: Vezérfonal az ELTE szociálismunkás-képzés 1992. őszi terepgyakorlatához. *Esély*, 1992. 5.
- Ohly Éva: Terepgyakorlatról a terepkoordinátor. In *Kézikönyv a szociális munka gyakorlatához*. Budapest, 1996. p. 142–161.
- Pik Katalin: Terepgyakorlat előtt. In *Kézikönyv a szociális munka gyakorlatához*. Budapest, 1996. p. 161–182.
- Ronald Woods: A szociális munka gyakorlatának oktatása. *Esély*, 1990. 5.
- Ronald Woods: Elmélet és terepgyakorlat viszonya a szociálismunkás-képzésben. Kézirat
- Shulman, Lawrence: A segítőkészség tanítása. School of Social Work, Boston University (Fordította: Szentmiklósi Tamás). Kézirat
- Szöllősi Gábor: Tükör a Szekszárdon induló szociálismunkás-képzésről. *Esély*, 1990. 1.
- Talyigás Katalin: Új szakma alakul Magyarországon. *Esély*, 1989. 1.
- Talyigás Katalin: Tereptanári képzés Amerikában. *Esély*, 1992. 2.
- Talyigás Katalin–Hegyesi Gábor: Alapkő-letétel (Az 1990-es soproni konferencia) *Esély*, 1990. 4.
- Urbanowszky, M. L. és Dwyer, M. M.: Learning Through Field Instruction. 1988. (Fordította: Szentmiklósi Tamás). Kézirat
- Wilson, S. J.: Field Instruction. The Free Press Adivision of McMillan Publishing Co. 1981. (Ford.: Szentmiklósi Tamás 1994). Kézirat

FERGE ZSUZSA

Mit kezddhetünk itt a „harmadik út”-tal?

(Anthony Giddens: *A harmadik út. A szociáldemokrácia megújulása.* Agóra Marketing, 1999)

A nyugat-európai jóléti államok nem halottak – de az egyik mögöttük álló erő, a szociáldemokrácia, megkopott. Nem azért, mintha az emberek többsége elutasítaná a leghagyományosabb baloldali értékrendet, azaz a szabadság-egyenlőség-szolidaritás szentháromság feszültségterhes együttesét. Hanem inkább két más okból. A régi célok és jelszavak egyre üresebben és hiteltelenebbül konganak – amiért nem kis részben kelet-európai eltorzításuk a felelős. És új kihívások születtek, amelyekre a szociáldemokráciának nem volt hagyományos válasza, újat pedig rest volt kidolgozni. Nem tudott mit kezdeni olyasmivel, mint a globalizáció, a családok és a demográfiai viszonyok átalakulása, a termelés és munkaerőpiac átstrukturálódása, az ökológiai tudatosság, az új nacionalizmusok, a civil társadalom öntudatra ébredése.

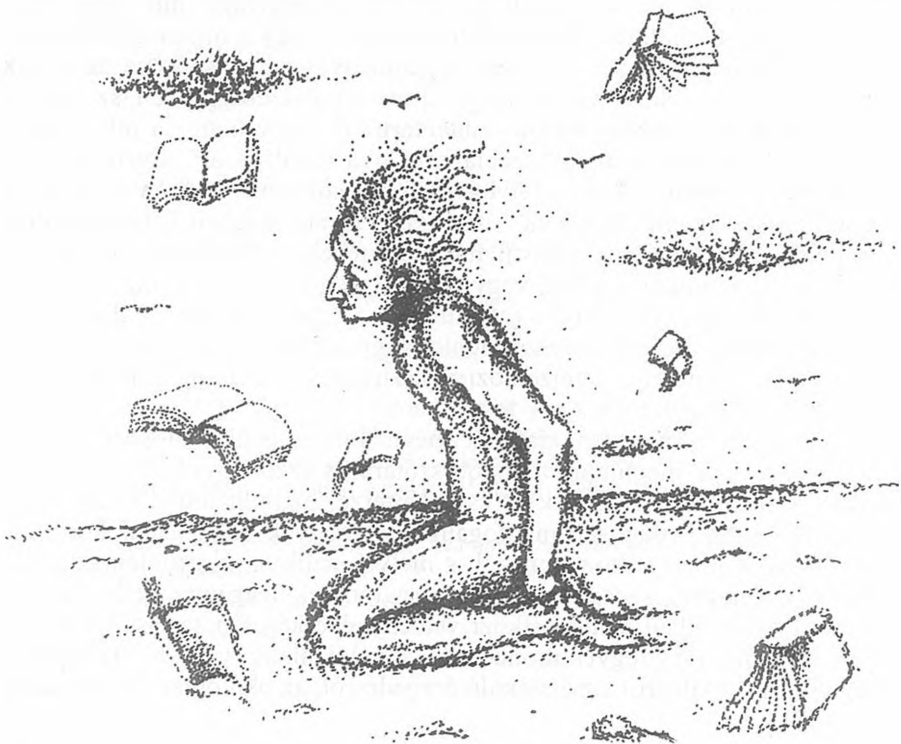
Giddens könyvének számtalan tételével a „legrégivágásúbb” szociáldemokrata is egyetérthet, másokról azt gondolhatja, hogy a megerősödött piaci hatalomnak szívből vagy színről tett engedmények. Az első közé tartoznak az olyan deklarációk, mint pl. hogy „Európai összefüggésben szemlélve kulcsfontosságú a jóléti kiadások szintentartása”, vagy hogy „a jóléti állam reformja nem jelentheti annak szociális hálójá redukálását”. Ilyen elem az egyenlőség, és nemcsak az esélyegyenlőség központi értékének ismételt hangsúlyozása. Az engedmények – ha tetszik, kreatív újítások – tára jelentős. Ilyen például a felelős kockázatvállalás értelmének kiterjesztése a hagyományos piaci viszonyokon kívülre, vagy a „Nincs jog felelősség nélkül” elvének olyan tág értelmezése, amelybe (alkalmasint a szerző szándékával talán el-lentétben) belefér akár a kényszermunka vagy a léthez való jog megvonása is. Hiányzik a nemzeti és nemzetközi redisztribúció szociológiai-politikai lehetőségeinek elemzése, és a sor folytatható.

A könyv magyarországi kiadását mégis hihetetlenül fontosnak tartom. Giddens igyekszik megújítani a kopott szótárat, s ezzel egyszerűen meghallhatóvá lesz az, ami már kliséként csak háttérzaj maradhatott. És ami ennél sokkal fontosabb: világosan megfogalmazza, melyek azok az új körülmények, amelyek miatt változtatni kell, s melyek azok az új problémák, amelyekre egy korszerű szociáldemokrata programnak reagálnia kell. Az első körbe tartozik például a nemzetközi versenyképesség fenntartása. A másodikba olyasmik, hogy legyen mondandója a baloldálnak (vagy bal-középnek) a megváltozott családról, az átalakuló öregedésről, az ökológiai veszélyekről,

az atomizálódó munkaerőpiacról. Különösen érzékenyen foglalkozik a helyi, nemzeti, nemzetközi demokrácia működésével (nincs, nem lehet hatalom részvételi demokrácia nélkül); a jogokkal, a civil szerveződések fontosságával és lehetőségeivel; az idegengyűlölet letörésének esélyeivel (a „kozmolita” nemzet és a kozmopolita demokrácia segítségével).

Giddens könyve nem biblia, nem recept, nem remekmű. Jó néhány kérdés, válasz, magyarázat hiányzik belőle. Indokolt lehet az a kritika, hogy nem ad igazi jövőképet – s ezt talán az a felismerés teszi bocsánatosná, hogy a jövő valóban mind kiszámíthatatlanabb, minc kockázatterhesebb. Eszmefuttatásai sokszor jobban hasonlítanak egy politikai pamfletre, mint egy tudományos elemzésére. A homályos fogalmazások túl sok értelmezésnek nyitnak kaput.

Ám ez a könyv mégis sok mindenben segíthet a kifulladás magyar baloldalnak. Fogódzót – érdekes elméleti keretet – nyújt ahhoz, hogy értelmezze saját félrecsúszott közelmúltját, a neoliberális nyomásoknak tett engedményeket. (Ugyanez a keret magyarázza, hogy miért orozhatott el az új kormánypárt hagyományos baloldali recepteket.) És kikényszerítheti, ki kell, hogy kényszerítse azt a reakciót, hogy *változtatni muszáj*. A magyar baloldal sem fogalmazhatja újra programját, nem alakíthatja ki új és reményem szerint vonzóbb arcát anélkül, hogy választ adna az új korszak kihívásaira. Ki kell találnia, hogy itt és most mi a baloldal értelme és dolga, s hogy hogyan kell értelmeznie és kezelnie az új világ új jelenségeit. Giddens válaszai lehetnek elfogadhatatlanok, vagy itt alkalmazhatatlanok. De a kérdései fontosak, és válaszra várnak.

PIK KATALIN

Partnerkapcsolat – recenzió a szociális munka szupervíziójának jó gyakorlatáról

Good Practice in Supervision. Statutory and Voluntary Organisations. Ed. Jackie Pritchard. Good Practice Series. Jessica Kingsley Publishers London and Bristol, Pennsylvania 1997. ISBN 1-85302-279-9 pp. 1-210

A hazai szociális munka elmélete és gyakorlata alighanem sokat meríthetne abból az ismeretmennyiségből, amelyet a „Jó gyakorlat” sorozat könyvei jelentenek. A szemlélet is közel áll hozzánk, hiszen azt szeretnénk, ha jobban, hatékonyabban működnék, és a másik oldal, a szolgáltatás igénybe vevői is minél többet profitálnának abból, hogy egyre jobbak vagyunk, egyre jobban értjük a mesterségünket. Egyre jobb a gyakorlatunk.

A sorozat egyik darbjáról írok ebben a recenzióban, amely a szupervíziós gyakorlatról szól.

A könyvet szerkesztő *Jackie Pritchard* egyrészt szabadfoglalkozású trénerként dolgozik, másrészt a Sheffield Family and Community Services menedzsere. A mondat mindhárom idegen kifejezése magyarázatra szorul. A trénerek tulajdonképpen tágan értelmezett szupervízor-féleségek Nagy-Britanniában, akik stábépítést, képzést, esetenként konfliktusoldást végeznek. Az emlegetett sheffieldi intézmény a brit szociális munka egyik fontos színtere, ahol nemcsak közvetlen klienskapcsolaton alapuló munka folyik, hanem „kiszerveződött” szolgáltatásokat is működtetnek, családsegítést és közösségi szociális munkát is végezve. A vezetőnek, menedzsernek ebben a helyzetben sokkal szélesebb körű feladatai vannak, mint ahogyan az a mi családsegítőinkben általában megszokott. Például a munkatársak szupervízióját is ők végzik. Mindez talán magyarázza a szerkesztés elvét, hogy miért a sokféle területről származó példák sora, miért keresett ilyen sokféle szemléletű munkatársat szerzőnek Jackie Pritchard.

Tudjuk, Nagy-Britanniában mást értenek szupervízión, mint nálunk. Az intézmény vezetője például egyértelműen felelős a beosztottak szupervíziójáért. Csak képzett, azaz szupervízióban is képzett vezető állhat egy-egy szociális intézmény élén. Amikor a mi szupervíziós gyakorlatunkat próbáljuk elmagyarázni a brit kollégáinknak, az sokkal inkább a külső konzulens szerepére vagy szabadfoglalkozású tréner munkájának egy részére utal a mi gyakorlatunkban.

A kívülálló, a dolgokat megfelelő távolságból szemlélő „szuper”-vízor szemlélet – a gyakorlatból tudjuk – meglehetősen eltér, sokszor alapjában különbözik a szervezetben benne élő vezetőétől. Ezért talán nem meglepő – mármint nekünk itt és most, akik ebben a rendszerben gondolkodunk –, ha a könyv tizenöt társszerzője közül hat szabadfoglalkozású tréner vagy konzulens-2 (azaz a mi értelmezésünk szerinti szupervízor). A többiek vagy egyetemi oktatók, csak kisebb részben vannak közöttük a vezető állást betöltő szociális munkások, azaz a brit szóhasználat szerinti szupervízorok.

A tizenöt fejezet a szociális munka tizenhárom különböző helyszínére kalauzolja a kalandvágyó olvasót. Ezek természetesen nem azonosak a hazaiakéval, mint ahogyan a szupervízió értelmezése sem azonos, de talán éppen ezért tanulságos olvasmány számunkra és talán az alábbi recenzió sem érdektelen, különösen ha a szociális munka szupervíziójának régen várt oktatása egyszer be is indul, talán érdemes azon is gondolkodni, hogy le lehetne fordítani a művet.

A bevezetőben arról ír a szerkesztő, hogy olyan könyvet akart kiadni a szupervízióról, amely különbözik az eddigiektől (természetesen), és ebben a különbözőségben hasznát találják majd a gyakorló szakemberek. Az új könyv létrehozásának egyik indoka, hogy Pritchard úgy véli: mindig is sajátosan értelmezte a szupervíziós munkát, amelyet a szociális munka egyik alapvetően fontos munkamódszerének tekint. Ezt a véleményt nem minden szervezet vezetője osztja – írja a szerző –, és a szupervíziós munka nem kapja meg mindenütt az azt feltétlenül megillető helyet. Ha csak ez lenne a könyv mondanivalója, már ez is elegendő lenne ahhoz, hogy melegen ajánljuk olvasását, esetleg lefordítását a magyar szociális munkások és a szociális intézményeket vezetők részére. A szupervíziós munka fontosságát egyébként első munkahelyén tapasztalta meg a bevezető írója, amikor pályája kezdetén kórházi szociális munkásként haldokló gyerekekkel foglalkozott. Érzelmi támogatást és gyakorlati tanácsokat egyaránt kapott, s ezek nélkül nem tudta volna ezt az átlagosnál is nehezebb munkát végezni, sőt – ahogyan írja – enélkül feltehetően elmenekült volna a pályáról is!

Napjainkban egyre nagyobb a stressz és egyre alacsonyabbak a morális normák, ezért a szupervízió fontossága megnőtt, erre utal a szakirodalom hatalmas és növekvő mennyisége is. A stáb-szupervízió ezen belül is kitüntetetten fontos helyet foglal el. A tapasztalatok szerint minél iskolázottabb a stáb, annál inkább szükségét érzi a szupervíziónak. (Ezt hazai tapasztalataink is megerősítik, de erről szólt az IFSW/EASSW 1997-es dublini konferenciáján tartott workshopom vitaindító előadása is.)

A képzésnek azonban arról is kell szólnia: hogyan kell szupervíziót tartani, és hogy a legcélszerűbb ezt a segítséget használni – folytatja Pritchard. (Remélhetőleg a tervezett ELTE-képzés ebben sokat fog segíteni.) Ezért van szükség egy ilyen gyakorlati könyvre – írja a szerző –, amely egyrészt segít a szociális munkásoknak abban, hogy megértsék, miért fontos a szupervízió, másrészt konkrét gyakorlati módon tudja segíteni őket és érzelmi támogatást nyújtani, harmadrészt azt mutatja be, hogyan lehet kifejleszteni a jó gyakorlatot. (Nem véletlenül jelent meg a könyv a „good practice” sorozat részeként.)

A bevezetőben tisztázódik, hogy állami és önkéntes szervezetekről egyaránt olvasni fogunk, de az is, hogy természetesen – bármennyire is törekedtek a teljességre – nem lehetett az összes intézménytípusra és klienscsoportra vonatkozó szupervíziós gyakorlatot bemutatni.

Az első fejezet a szupervízió elméleti kérdéseivel foglalkozik. Az első tanulmányban Catherine and David Sawdon (akik konzulensek és szabadfoglalkozású trénerek, azaz a mi fogalmaink szerinti szupervízorok) a szupervíziós partneri kapcsolatról írnak. Sawdonék munkája alighanem alapvető, a szerkesztő szemléletét jól jellemző írás. Ezért talán érdemes kicsit bővebben is foglalkoznunk vele.

A szerzők szerint a szupervíziós együttes „partnership”, vagyis több, mint a részek összege. Az irodalom feldolgozása is azt mutatja, hogy a jól működő szupervízióban a legfontosabb az együttműködés, a partneri viszony. Hatékonyság csak jól működő partnerkapcsolattól várható. A hatékonyabbá váló munka mellett a jól működő szupervízió gondoskodik arról, hogy az egyes szociális munkások tevékenysége értékelhető és számonkérhető legyen, valamint a személyes fejlődésük is létrejöjjön.

A szociális munka gyakorlatában egyszerre van jelen központi és marginális kérdésként a szupervízió. Központi kérdés, mert a szociális munkások gyakorlatában a legfontosabb források a személyiségben rejlő források. Ezeket a forrásokat gondozni, ellenőrizni kell, figyelni kell a működésükre. Szükség van arra, hogy törődjünk személyiségünkkel, mert csak így lehetséges, hogy a források el ne apadjanak és megfelelően épüljenek be a gyakorlatba. Ezzel érhető el, hogy a szolgáltatás színvonala megfelelő(bb) legyen.

Másrésről azonban marginális a jelenség, mert a napi gyakorlatban néha zavarosak a szupervízió céljai és funkciói, lehetséges hatékonyságát alulértékelik, különösen akkor, ha nincs elég lelkesedés, a résztvevők nem eléggé elkötelezettek. Ha nem tulajdonítanak fontosságot a szupervízióknak, csak olyan kritikák kapnak hangot egy-egy stábon belül, amelyek nem viszik előre az ügyet. Ilyenkor főként arról beszélnek, hogy az egész szupervíziós munka értéke meglehetősen kétséges, hiszen nem mérhető le a hatása, nem tudhatjuk meg pontosan, hogy a szociális munka napi tevékenységeit hogyan javítja. (Azt hiszem, a magyar gyakorlatból jól ismert ez az érvelés, különösen, amikor egy-egy intézmény pénzt próbál szerezni a szupervíziós munkákra fenntartójáról.) A szupervízió hatékonyságát politikailag is megkérdőjelezték egyes, az utóbbi években nagy publicitást kapott, főként gyermekvédelmi esetek kapcsán. Ezek a gyakran tragikusan végződő történetek a szociális munka bürokratikus kontrollját eredményezték sok helyen, a szakmai kontroll erősítése helyett. (Azt hiszem, Magyarországon egyelőre abban a helyzetben vagyunk, hogy tanuljunk a „jó gyakorlatból” és a szakmai ellenőrzés, a szakmai minőség elérésének eszközeit vegyük át a brit gyakorlatból a bürokratizmus erősítése helyett. A szupervíziós gyakorlat pedig éppen a magas szintű szakmai kontroll eszköze.)

A cikkírók szerint a szupervízió egyik világos célja, hogy az 1978-as D. H. S. S. (Egészségügyi és Társadalombiztosítási Minisztérium) irányelvei szerint „a szociális munkás munkájának intézményi számonkérhetőségét

megalapozza... és elősegítse a szakmai fejlődést”. Finom egyensúlyt kell kialakítani a vezetés (számonkérés), az oktatás és a támogatás között.

Nem változott sokat az utóbbi száz évben a Mary Richmond által leírt három szupervíziós alafunkció: a számonkérés, az oktatás és a támogatás jelenléte a munkában. A vezetésben az adminisztratív, szupportív és az edukatív elemeket egymás mellett alkalmazzák, mind a mai napig. Egy további funkció a szociális munkások oktatásában mért kompetencia lehet.

Mindezen funkciókban fontos kérdésként merül fel, hogy mennyiben jelent szaktekintélyt a szupervízor? Honnan származik az autoritása? Az autoritás forrása egy-egy intézményen belül lehet a vezetési pozícióból származó, illetve a valós tudásból származó autoritás. A stáb szupervízorának tudnia kell, hogy autoritása honnan származik – a helyzetéből, a tudásából, vagy a hatalmából –, azt is világosan kell látnia, hogy melyek a korlátai, és soha nem szabad elfelejtenie, hogy képességei meglehetősen korlátozottak. Soha ne tekintse magát omnipotensnek. Bár mint gyakorlott és sokat próbált kelet-európaiak, tudjuk mindezt, de nem érdektelen, ha újra és újra szembenézünk magunkkal.

A tréningkonzultációval is foglalkozó szerzők sokféle intézményben képeztek csoportszupervízorokat. Az tapasztalták, hogy sok helyen megtörténik: a vezető a pontosabb feladatmeghatározás keresése közben szupervízióként szinte csak „menedzseri” munkát végez. Ez rontja a szakmai színvonalat, hiszen elhanyagolják a munka támogató és oktató funkcióit. Mint már korábban is hangsúlyozták, az intézmény által nyújtott szolgáltatások színvonala és a szervezet „egészsége” közötti, legnyilvánvalóbb összefüggés abban áll, hogy a benne dolgozók, azaz a szervezetet alkotó „alapanyag” mennyiben képes a fejlődésre és a tanulásra. Ez a tanulás természetesen más, mint a hallgatóké, ez felnőtt tanulás. A szupervíziós munka során a folyamatos tanulást, s ezzel az aspirációkat kell fenntartani. Amennyiben a vezető végzi a szupervíziót, a jó gyakorlat az, ha maga is képes erre az állandó tanulásra és aspirációit át tudja adni munkatársainak.

A szupervíziós munka során a jól ismert problémamegoldó modell szerinti működés hasznos lehet. A szerzőpáros tapasztalatai szerint praktikus lehet pl. a fa mint jelkép használata: a probléma a törzset, az alternatív megoldások az ágakat, a következmények a gallyakat, az értékelés a gyümölcsöt jelképezi. Az eredményességet lehet pontozni és így lehet eljutni a lehetőség szerinti legjobb megoldáshoz, egy-egy probléma kapcsán.

A szociális munkások szupervízorainak legnagyobb gondja lehet, hogyan törődjenek saját magukkal, a személyiségükkel. Vigyázniuk kell azonban, hogy a munkakapcsolatban ne valamilyen atyáskodó kommunikációt alkalmazva erősítsük kollégáinkat. (Természetesen ez érvényes a szociális munkás–kliens viszonyra is.) Nehogy abba a hibába essünk, hogy aki az ügynőséghez fordult, az rosszabb helyzetbe került, mint ha nem vett volna igénybe „professzionális segítséget” – ez, mint fenyegető lehetőség, ezek szerint sajnos még a szerzőpáros hazájában is fennáll...

A szupervízió során kialakuló partneri kapcsolat – divatos zsargonnal élve – a legjobb valuta a pénzszerzésre, ugyanis egy magas színvonalú ellátást nyújtó, elismert szakmaiságú intézmény mindig könnyebben szerez támoga-

tókat. A szupervízió radikális lehetőség a megfelelő sztenderdek és a kívánatos gyakorlat kialakítására – fejezik be gondolataikat a szerzők.

Természetesen egyet kell értenünk elemzésükkel és az utolsó gondolattal is – bár nem hisszük, hogy ennyire egyszerű lenne a kapcsolat az intézménytámogatások és a szupervíziós munka között – még Nagy-Britanniában sem.

A második fejezet a szupervízió és az érzések feldolgozásáról szól. *Elizabeth Ash* cikkének címe: Az érzések számbavétele.

Még az írásbeli szerződések esetében is gyakran megesik, hogy az egyéni szupervízió az aktuális, „szenvedésnyomást” jelentő eseményekről, és nem azokról a célokról szól, amelyekben a partnerek megállapodtak. Az az érzékeny folyamat, amely két ember között létrejön, szakmai és személyes szinten zajlik, így óhatatlan, hogy megjelenjenek benne az érzések. Ilyenkor saját magunk válunk a „nyersanyaggá”, és előfordul, hogy ebben rejlik a hatékony gyakorlat hiányának kulcsa. Ahhoz, hogy ezen a szinten is dolgozhassunk, a szupervízornak hasznos, ha írásban is lefekteti eljárás módját és útmutatóit. Így világos elvárásai lesznek mindkét félnek és tudják, milyen határok között dolgozhatnak.

Ash a kutatásai során több helyen felkérte a szuperviziáltakat – akik tapasztalt szociális munkások és trénerek voltak –, próbálják meg valamilyen jelképpel, érzékelhető, képszerű fogalommal körülírni, kit tartanak ideális szupervízornak.

A képek érzelmeket hordoztak, leginkább a biztonságot kereső érzelmeket. A jó szupervízortól elsősorban biztonságot várnak a kollégái. A különösen nehéz esetek, pl. a gyermekbántalmazások kapcsán végképp nem lehet kihagyni az érzelmeket a döntéshozatali folyamatból. Ezért kitüntetetten fontos ilyenkor a szupervízió. A szupervízor nem csupán támogatást nyújt és tanácsot ad a szerző szerint, hanem képesnek kell lennie az alábbi tevékenységekre is (többek között):

- egy adott rendszer működés módjának megismertetésére;
- az intézményvezetéssel kapcsolatos problémák esetén támogatásra és közvetítésre;
- érzékenységre a források szűkösségéből eredő frusztrációkhoz;
- a környezeti stresszhelyzetek felismerésére.

Ezek a készségek az érzelmi biztonság nyújtásán kívül elengedhetetlenek.

Mindezek mellett a jó szupervíziós munka során olyan környezetet teremtenek a résztvevők, hogy megindulhasson a tanulás és a stáb fejlődése, fejlesztése.

Röviden: az ideális szupervízornak olyan képességekkel kell rendelkeznie, hogy a szociális munkások tudását, megértő érzékenységét és meglévő kompetenciáit integrálni tudja.

A szerző számára az is fontosnak tűnik, hogy bármiféle változás is lesz a szociális munkában, akárhol is végzik ezt a tevékenységet, bármilyen klienscsoporttal dolgoznak, akárminféle forgatókönyv szerint, ugyanazok az alapvető elvek, lehetőségek és véletlenek jelennek meg a szupervízió folyamatában („that however great changes in social work: wherever it takes place, in whatever mix’n for whichever client group in whatever scenario, the same basic principles apply the same opportunities and hazards exist in

the process of supervision”). A kontextus változhat, de a hatékony szupervízió lényege ugyanaz marad.

A szerzővel egyetérthetünk és el kell gondolkodnunk, hogy hogyan juthatunk el a szupervízori tevékenységben ilyen mesteri fokra. Az ideális szupervízor és szupervízori munka azonban egyelőre inkább az álmok világában létezik, de célként mindig is előttünk kell állnia egy ideális állapotnak, amely felé törekednünk kell.

Helyes, ha a munka elején kitűzzük az elérendő célokat – írja a szerző. A szupervízoroknak tisztázniuk kell néhány általános célt a munka megkezdése előtt. Ehhez sok éves tapasztalatai alapján jó támpontokat nyújt Ash. Ezek – bár egy másik országban kialakult szakmai tapasztalatrendszer gyümölcsei – számunkra is jól hasznosíthatók. Nincs mód a részletezésükre, de a gyakorlati használhatóságuk miatt néhányat közreadok:

- tudom-e pontosan, mit vár tőlem mint szupervízortól a szervezet?
- világos-e számomra, mi a célja az egyes üléseknek?
- a döntéshozatali folyamatokban mi a szupervízió szerepe?
- mennyire lényeges a szupervízió a forráselosztásban, a szerződéskötésekben, a munkaterhek elosztásában?
- milyen egyéb célokra akarják felhasználni a szupervíziót?

Az általános célokon és azok átgondolásán, tisztázásán kívül lényeges, hogy az egyes üléseket is előkészítve, azok céljait is átgondoljuk. Itt lényeges lehet a keretek tartását segítő, akár írásos tervezet.

A keretek tisztázásánál három dolgot emel ki a cikk szerzője: az ülések rendszerességének kialakítását, az időrend közös megbeszélését és a szupervízor megbeszélés szerinti elérhetőségét.

A fizikai környezet szintén befolyásolja a munka minőségét. Természetesen a nyugodt, bizalmas közléseket is lehetővé tevő kényelmes hely az, ami kívánatos.

Egy szupervízori munka elvállalásakor érdemes minderre figyelemmel lenni, későbbi kellemetlenségeket takaríthatunk meg magunknak és munkatársainknak is.

A szupervízió folyamata hasonló a különféle elrendezésekben, settingekben. Ash cikke, amely a bevezető, elméleti részben olvasható, főbb vonalakban leírja ezt a folyamatot.

Érdekes volt Ash dinamikára vonatkozó tapasztalatait összevetnünk a sajátunkéval. Íme néhány szempont: megfigyeltem-e, hogy a kezdéskor hogy érzik magukat a többiek? Tudtukra adtam-e, hogy én hogy érzem magam? Ha valaki kellemetlen érzéseket fejez ki, azt kommentálom-e? A cikk szerzője az érzések kifejezéséről még hosszan ír, ugyancsak hasznos lenne elolvasni a magyar szupervízoroknak ezt a gondolatmenetet is.

Konklúziójából szeretném felhívni kollégáim figyelmét az oly fontos konstruktív kritika szükségességére és a záró mondatra: „Silence is the enemy of effective supervision” (A csend a hatékony szupervízió ellensége).

A további fejezetek speciális intézmények vagy szakmai csoportok szupervíziójáról szólnak, sok hasznos, gyakorlati, az egyes settingekre alkalmazható technikai fogásról, módszertani ismeretről olvashatunk. Sajnos, a hely rövidsége nem teszi lehetővé, hogy részletesen ismertessük az összes tanul-

mányt, igyekszem a legfontosabb gondolatokat kiemelni és ismét felhívni a T. Olvasó figyelmét, ha teheti, olvassa el a könyvet.

Patricia Riley fontos, nálunk (is) meglehetősen elhanyagolt területről ír: a szociális szolgáltatások vezetőinek szupervíziójáról.

Az utóbbi évek elméleti és gyakorlati szupervíziós irodalma a szociális szolgáltatások stábtagjainak szupervíziójára összpontosított, mindig az volt a cél, hogy a közvetlen klienskapcsolatokban dolgozókat támogassák. Sokkal kevesebb figyelem jutott a közép-, illetve intézményvezetőknek. Ha azonban az utóbbiak inkompetensek, vagy pusztán nem állnak eléggé szilárdan a lábukon, a stáb tagjai sem kapnak támogatást és ez bizonyosan meg fog látszani a szolgáltatás minőségén.

A vezetők számára kiírt szupervíziós pályázatok bizonyítják, hogy a hazai szakma is felismerte ugyanazt, amit Riley, tehát hogy nemcsak a stábtagok, a „front line”, azaz a frontvonal, a legélesebb helyzeteket megtapasztalók, ezeket megoldani kényszerülők számára szükséges a szupervízió.

Itt különösen fontos annak megismerése, milyen intézményi-társadalmi környezetben vezeti intézményét a vezető. A cikk írója megpróbál egy modellt javasolni. Ebben mind az egyéni, mind a team-szupervízió lehetőségét elemzi. A tanulmányhoz fűzött, meglehetősen hosszú függelékben a vezetői szupervízió számára hasznosítható gyakorlatokat mutat be.

Úgy tűnik, hogy a távoli, szociális területeken nálunk sokkal nagyobb hagyományokkal bíró országban sem rendelkeznek lényegesen több ismerettel a legfőbb szakmai vezetők a szociális szakmáról, mint nálunk. A menedzsment szerepét például sokan teljesen félreértik. Angliában is megtörténhetett, hogy egy miniszter azt mondta: a szociális szolgáltatásért felelős ügyosztályok (Skóciában ugyanezeket egyébként Szociális munka ügyosztályoknak nevezik) igazán összegyűjthetnék a ráérő nagymamákat, hogy vigyázzanak a gyerekekre. Joggal kérdezi Riley, hogy ha egy miniszter ennyit tud a szerepükről, akkor honnan tudhatná a publikum, mire valók a szociális munkások? A média egyre több forrást követel a szociális szféra számára, de vezetők is kellene, akik az egyes intézmények élén állnak, akik gondoskodnak arról, hogy a törvények szerint nyújtsák a szolgáltatást. Felelősséget kell vállalniuk, pénzzel gazdálkodniuk, emberekkel dolgozniuk, sokszor anélkül, hogy igazán megbecsülnék őket. Sokféle *skillt* kell megtanulniuk és karban tartaniuk a kreativitástól a médiakapcsolatok ápolásáig.

A szerző négy, rövid eseteleírással illusztrálja a diszfunkcionális vezetői csapatot, s ötleteket is ad ezek segítésére.

Példái a hiányzó, a túlhajtott, a váltásban lévő, és az új vezetők.

A *gyermekvédelem* területén folyó szupervíziós munka fontosságáról ír *Jean Moore*. Talán ez az a terület, amely a legjobban elfogadott, legjobban ismert a szociális szférán kívül is. Egy bántalmazott gyerek esetében szociális munkásként dolgozni akkora terhet jelent, hogy feltehetően senki nem vitatja a támogató segítség igénybevételének szükségességét. Itt van talán a legnagyobb szükség az érzékeny, strukturált és tervezett szupervízióra – a szerző szerint is. Túl nagy kockázatot jelent enélkül dolgozni. A bántalmazó csa-

ládokkal való munka gyakran irreális érzéseket kelt a szociális munkásokban, omnipotensnek vagy a másik végletbe esve, teljesen tehetetlennek érzik magukat.

Ha nincs külső segítség – a szerző tapasztalatai szerint –, még a legelhivatottabb kolléga is kiég, két és fél év alatt. Érdekes megállapítást tesz a szakemberek kontrollfunkciójáról: ha egyszer ellenőrizni akarnak egy családot, vállalni kell, hogy a kontrollszerep igen kiterjedt legyen.

Ebben a folyamatban meg kell találni mindenkinek a saját területét, a saját felelősségét. A szupervízor még a legnehezebb helyzetben lévő szupervizálnak se legyen a saját szociális munkása.

Végezetül arra hívja fel olvasói figyelmét, hogy a gyermekvédelmi intézmények a szociális munka komplex területét képviselik, ám egyben szakmailag a legveszélyesebbet is. Ennek két okát véli megtalálni: egyrészt igen fájdalmas szembenézni a horrorral, másrészt nehéz megküzdeni azzal, hogy a közvélemény azonosítja a szociális munkásokat azokkal, akikkel, illetve akikért dolgoznak. Ezért a szupervízoroknak kell megpróbálni, hogy annyi védelmet nyújtsanak számukra, amennyit csak lehetséges.

Cherry Rowlings idős emberekkel dolgozók szupervíziójáról ír. Nagyon sokféle settingben folyik idősgondozás. Itt a szupervízió speciális feladata, hogy megértse, melyek a külső és a belső befolyásoló tényezők a feladat meghatározásának, ha úgy tetszik: a politikai, illetve a személyes összetevőket veszi számba. A szerző szerint az egyik legfontosabb feladat állandóan ébren tartani azt, hogy a felhasználó áll a középpontban, s ezzel elkerülni a rejtett vagy a nyílt abúzust.

Jacki Pritchard a sok esetben képzetlen „home care” (házi gondozói) személyezettel végzett szupervízióról ír. Számukra különösen fontos a szupervízió, mert a képzést pótolja. Azt hiszem, ez a helyzet sokban emlékeztet jó néhány magyar szociális intézmény helyzetére, ahol többségében vannak a szociális szakképzésben még részt nem vettek. Mit csinál ilyenkor egy szupervízor? Hiszen gyakran nem is realizálják, mennyire fontos lenne számukra mindaz, amit meg kellene tanulniok – írja Pritchard, és tapasztaljuk gyakran ugyanezt a hazai pályán. Itt a vezetői szupervízió tulajdonképpen valamifajta képzésnek, tréningnek fogható fel, a tanulmány írója szerint. Saját tapasztalatai alapján sokféle gyakorlatot ismertet, ezek közül vannak a trénerek körében jól ismertek és kevésbé ismertek, egyesek olyan helyzetek feldolgozására utalnak párban vagy kis csoportban, amelyek a speciális gondozási helyzetekre jellemzők.

Roger Clough szintén a bentlakásos intézményekben folyó szupervíziós munkáról ír. Itt – a nappali ellátást igénybevevőkhöz hasonlóan – az ellátást használók sokkal jobban függnek a stáb munkájának minőségétől, mint bármely egyéb intézménytípusban. Az idősellátásban jellemző, hogy a bekerülést sok esetben szükséges rosszként élik meg az idős emberek, s ezzel nehéz megküzdeniük a segítőknek. Esetenként nehéz fizikai munkát is kell végezni a gondozási folyamatban, ez elveheti az „erőt” a szociális munkától. A szu-

pervízió azonban sokat segíthet a szerző tapasztalatai szerint, ami – hasonlóan a hazai viszonyokhoz – sokban pénzfüggő tényező. A költségvetés 80 százalékát kell a stábra költeni, ha minőségi munkát akar látni a fenntartó, de ez általában csak úgy lehet (Nagy-Britanniában és természetesen Magyarországon is), ha befolyásolják a gyakorlatot, a „jó gyakorlat” elvei szerint. A szupervízió itt is, mint sok egyéb gyakorlati helyen, a napi munka minőségének emeléséhez, illetve szinten tartásához szükséges eszköz.

Clough – mint azt a szakirodalomból jól ismerhetjük – három célt tart követendőnek a szupervíziós gyakorlatban: a minőségbiztosítást, a támogatást és a fejlődés, fejlesztés lehetőségét. (Ez szerintem megfelel a három alapfunkciónak.) Ez tehát nem jelent újdonságot az írásban, fontosnak tűnik azonban, hogy a szerző felhívja a figyelmünket: milyen fontos, hogy a szupervízió kongruens legyen az egyes helyek stílusával és struktúrájával. Ez egyezik szupervíziót végző kollégáink tapasztalataival is, ám a hazai gyakorlatban eddig nem sok szó esett erről a kérdésről.

Ugyancsak egyet kell értenünk azzal a nem eléggé hangsúlyozható megállapításával, hogy nemcsak egyetlen helyes út létezik. „There is not only one way”.

Ron Wiener ugyancsak bentlakásos intézményekben folyó szupervíziós munkáról ír, ő azonban nemcsak az idősekről, hanem különféle klienscsoportokról és a vezetőkkel szerzett szupervíziós tapasztalatairól is beszámol.

Számunkra is érdekes, hogy különféle szupervíziós módszereket alkalmaz, és ezeket mint a szupervízió típusait mutatja be olvasóinak. A részletes ismertetésre nincs mód, egy mégoly hosszúra nyúlt recenzió keretein belül sem, röviden mégis érdemes összefoglalni módszereinek alapjait:

- Hierarchikus szupervízió, amelynek során a vezetői felelősség és az intézményben folyó munka minőségbiztosítása zajlik. A szupervízornak itt legitimációs hatalma van, és felkészül arra, hogy ezt használja, annak érdekében, hogy az intézmény a megadott elvek alapján működjön, a sztenderek betartsák (persze, ne feledjük: ehhez jól kidolgozott szociális munkás sztenderekre is szükség van!).

- Külső szupervízió, melynek során egy kívülálló konzultációs szakembert kérnek fel a munkára (a fogalomról korábban már volt szó, hiszen ez közelíti meg legjobban a hazai gyakorlatot). Itt fontos a jól körülhatárolt szerződés.

- Folyamatos szupervízió: a vezetők dolgoznak beosztottaikkal ezzel a módszerrel. A teljesítményről adott azonnali visszajelzés egyik része (de csak része, és nem keverendő össze az egészszel!) a szupervíziós munkának.

- Informális munka: úgy is szokták nevezni, hogy kívánság- vagy problémaorientált szupervízió. Veszélye, hogy címkézéshöz vezet, és ezáltal rontja a teljesítményt. (Ebben az esetben ismét elég eltérő a hazai gyakorlat, hiszen a szupervízió fogalmába beletartozik a rendszeres, keretek között folyó munka, alighanem nem véletlenül.)

Fontos záró gondolata a cikknek, hogy a szupervíziót sokáig olyan luxusnak tekintették, amelyet a közvetlen klienskapcsolatban dolgozó szociális munkások számára lehet csak biztosítani, a vezetők számára nem. Pedig na-

gyon is szüksége van erre a formális segítségre mind a vezetőknek, mind a beosztottaknak, természetesen mindkettőnek azonos cél érdekében, hogy az ellátás minősége, színvonala, sztenderdjei elérjék és megtartsák a kívánatos szintet.

Mivel a szerződést oly fontosnak érzi – főként a külső konzulenseknél –, függelékben közread egy jól bevált szerződésformulát.

Katherine Wiltshire a mentálhigiénés ellátásokban dolgozó szociális munkások szupervíziójáról ír, ahol speciális eset, ha a beteget kötelezik az ellátás igénybevételére. Hasonló problémákat vet fel *Hazel Kemshall*, a próbára bocsátottakkal folyó szociális munka kapcsán. Az utóbbi írást érdemes alaposabban megismertetni a magyar olvasókkal, mert felvetései a szociális munka jelenlegi, igen akut problémáit is érintik. A szerző idéz egy tíz évvel ezelőtt készült tanulmányt. 1988-ban Michael Davies egy felmérést készített az utóbbi területen folyó munkáról. Úgy látta, hogy mind a vezetők, mind a terepen dolgozók fejében a legteljesebb kuszaság honolt a szupervíziós munka céljait, funkcióit és folyamatát illetően. A kutatás idején a brit „probation officier” munkáját főnöke, a rangidős szociális munkás irányította és ellenőrizte. Egyre inkább az utóbbi funkció került előtérbe, s elmaradtak az eseti munkáról, a kliensek igényeiről szóló szakmai beszélgetések.

A rangidős kolléga munkája és a vezetői szupervízió egyre inkább az intézményi elvárásokat, a „policy” gyakorlati kivitelezését célozta. Az ellenőrzés azért is került egyre inkább a középpontba, mert a közpénzek jelentős részét csoportosították erre a területre a brit szociális munka során. Ehhez új vezetői stílust is kialakítottak, a magas presztízsű igazságügyi szociális munka területén, s ezzel egyidőben mindinkább előtérbe helyezték a szociálpolitika és a jóléti kérdések „piacosított” megoldásait. A közkieladások bizonyos határok közötti megtartásának három, jól észrevehető állomását követhetjük nyomon ebben az időszakban: egyre kevesebb pénz állt rendelkezésre, a szolgáltatásban dolgozók autonómiája egyre csökkent, versenyhelyzetet (akár valóst, akár csak a fenyegetésének felidézését) vezettek be az intézmények között. A közszolgálati intézmények vezetőit azóta szinte satuba szorítják a saját intézményi érdekei és a politikai elvárások, a magánszektorban dolgozó vezetőknek nem ennyire nehéz a helyzete. A „menedzserizmus” az üzleti életben hasznos stratégia lehet, de a szociális szférában nem mindig az, és éppen ezért óvatosan kell kezelni az erre irányuló nyomásgyakorlást. Aligha lehet eléggé hangsúlyozni ma Magyarországon ezeknek a tapasztalatoknak a fontosságát! A munkatársak elkötelezettsége erodálódik, ha kizárólag a számonkérésről van szó, ha a főnökek csak a kötelezettségek teljesítése a szempontja, és semmi más, miközben a források egyre szűkebbek. A feladatok egyre inkább részfeladatokra oszlanak, s ezeket persze egyre könnyebb ellenőrizni, ám nem biztos, hogy ez a legjobb útja a minőségi sztenderdek kialakításának, sőt emelésének. Ilyenkor elvész az elégedettség érzésének a maradéka is, és amikor a munkánkra gondolunk, a szolgáltatást igénybe vevők érdekeit sem fogjuk tudni képviselni, egyre „automatikusabban” fogunk cselekedni, és mindez a szakmai elkötelezettség csökkenéséhez és elkerülhetetlenül a sztenderdek és az erkölcsi magatartás rom-

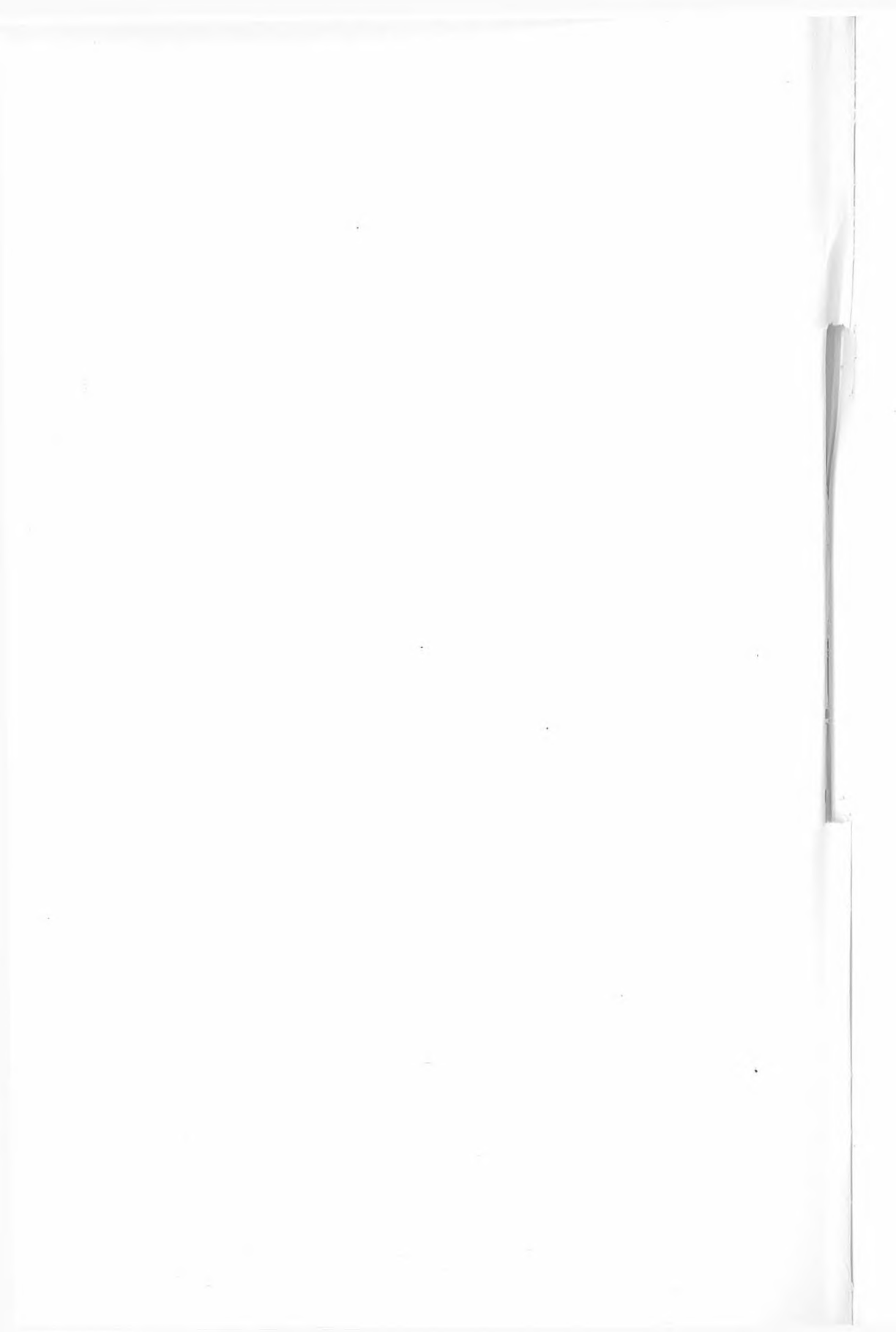
lásához vezet. Ha a fent jellemzett vezetői magatartás válik uralkodóvá egy intézményben, akkor nem lesz minőségi és hatékony szolgáltatás. Pedig ez lenne a dolga az igazságügyi szociális munkásnak is, ha benn akar maradni „az üzletben”. Minőségi szolgáltatás csak úgy képzelhető el, ha aktívan figyelnek a felhasználókra, a fenntartókra és a munkatársakra, s mindezen érdekeket egyensúlyban tartják a politikai nyomás erejével. Ez az igazi menedzseri feladat, nem pedig a stáb végletes ellenőrizgetése – írja a szerző. A szupervízió inkább a minőségről kellene szólnia, nem pedig a kontrollról. A jó vezetésnek a szolgáltatás minőségbiztosításával kapcsolatban az a feladata, hogy a jó munkatársakat megtartsa, és ilyeneket szerezzen az intézménye számára. Ez a legtöbb, amit megtehet.

Martin Roscoe ugyancsak a próbára bocsátottakkal dolgozó szociális munkásoknak, illetve az előzetes letartóztatásban lévőkkal dolgozóknak tart szupervíziót. Főként azokra a problémákra tér ki, amelyek specifikusak ezeken a helyeken, kifejti, hogy miért nem lehet itt bármilyen módszert használni. A specifikus tartalmakra és dilemmákra tér ki.

Véleményem szerint ez a lényeg a több tanulmánynál is, tehát hogy a szupervízió lehetnek általános, minden helyen, csoportban vagy egyénnél használt módszerei, de *Martin Roscoe* mondja ki a leghatározottabban, hogy a speciális helyzetek, terek speciális ismereteket igényelnek ahhoz, hogy a munka valóban hatékony lehessen.

Bekeretézve, mint legfontosabb mondanivalót emeli ki a szerző, hogy a szupervízió a minőségbiztosítás lényeges eleme. Érdekes és lefordításra érdemes rész az a precíz, minden részletre kiterjedő, több oldalas szerződés, amelyből kiderülhet, mit várnak a szupervíziótól és mit a szupervizálttól.

A könyv utolsó, 15. fejezete szól a hallgatók szupervíziójáról a terepen. Ezt a részt a könyv szerkesztője írta, egyetlen gondolatot szeretnék ebből kiemelni: nem azt akarom megtanítani, hogyan kell végezni a szociális munkát az adott intézményben, terepen, hanem azt, hogy hogyan lehet *jobban* csinálni.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Budai István – főiskolai tanár

Ferge Zsuzsa – szociológus, tanszékvezető egyetemi tanár

Gáspár Pál – egyetemi tanár. Aachen

Gáthy Vera – szociológus

Pik Katalin – szociológus

Révész Piroska – pszichológus

Amartya Sen – szociálpolitikus

Sulyok László – szociális munkás

Szoboszlai Katalin – szociológus

Helyreigazítás: Az *Esély* 1999-es különszámában TOMA KRISZTINA neve mellett téves megjelölést adtunk. A szerző KÖZGAZDÁSZ. A tévedésért a szerző és az olvasók szíves elnézését kérjük.

280,-